

Doktori (PhD) értekezés

**A kolozsmonostori bencés apátság gazdálkodása
a késő középkorban**

Szabó Noémi Gyöngyvér

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar**

2012

A kolozsmonostori bencés apátság gazdálkodása a késő középkorban

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK tudományágban

Írta: *Szabó Noémi Gyöngyvér* okleveles történelem szakos bölcész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája
(történelem programja) keretében

Témavezetők:
Dr. F. Romhányi Beatrix

.....
Dr. Solymosi László

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.....
tagok: Dr.....
Dr.....
Dr.....

A doktori szigorlat időpontja: 2013.

Az értekezés bírálói:

Dr.....
Dr.....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.....
tagok: Dr.....
Dr.....
Dr.....
Dr.....

A nyilvános vita időpontja: 2013.

Én, Szabó Noémi Gyöngyvér felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Tartalomjegyzék

Előszó	6
I. Bevezetés	7
I. 1. <i>Kutatástörténet</i>	7
I. 2. <i>Források</i>	19
<i>A források típusai</i>	22
1.) <i>Alapítás dokumentumai</i>	23
2.) <i>Perek dokumentumai</i>	24
3.) <i>Urbáriumok, összeírások</i>	27
4.) <i>Bérleti szerződések</i>	31
5.) <i>Egyéb források</i>	37
I. 3. <i>A kolozsmonostori apátság kutatástörténete, forrásai</i>	38
<i>Kolozsmonostor gazdálkodása szempontjából értékelhető források</i>	40
<i>A disszertáció módszertana</i>	43
II. Az apátság gazdálkodása	47
II. 1. <i>Földbirtok és személyzete: официálisok és jobbágyok</i>	47
II. 2. <i>Szántó föld, kaszáló, rét</i>	60
II. 3. <i>Termény</i>	67
II. 4. <i>Erdők</i>	70
II. 5. <i>Szőlők</i>	74
II. 6. <i>Malmok</i>	86
II. 7. <i>Halastavak</i>	93
II. 8. <i>Városi házak</i>	95
II. 9. <i>Egyéb jövedelmi források</i>	99
<i>Tized</i>	99
<i>Vám</i>	100
<i>Vásár- és piactartás</i>	101
II. 10. <i>Kiadások, befektetések (zálogügyletek, birtokvásárlás, pénzkölcsönzés)</i>	103
II. 11. <i>Az apátság gazdasága</i>	108
II. 12. <i>Az apátság jövedelme</i>	111
III. Összefoglalás	115
IV. Kitekintés	120

V. Függelék	125
<i>V. 1. A kolozsmonostori apátság 15. századi szőlőtized jegyzékei</i>	125
<i>V. 2. Áttekintő táblázat a malmok bérbeadásáról</i>	149
<i>V. 3. Áttekintő táblázat az apátság birtokállományáról</i>	150
VI. Irodalom- és rövidítésjegyzék	153
VII. Térképek, képek jegyzéke	168

Előszó

E disszertáció eredeti célkitűzése a Magyar Királyság területén letelepült bencés apátságok késő középkori gazdálkodásának feldolgozása volt. A forrásgyűjtés során azonban igen hamar azzal a ténnyel szembesültem, hogy a munka nemcsak az értekezés kereteit, de erőmet is meghaladja. A források összegyűjtése és kiértékelése, azoknak szintézis jellegű feldolgozása, a hazai gazdálkodási gyakorlattal való összevetése, majd beágyazása az egyházi gazdálkodás rendszerébe egy kutatócsoport több éves munkájának eredményeként lenne megvalósítható. Előmunkálatok nélkül ezt a feladatot nem vállalhattam magamra.

Ahhoz, hogy a „bencés” témát minél jobban megragadhassam, útkeresésre volt szükségem. Ennek gyümölcse lett a bencés apátságok bérleti szerződéskötési gyakorlatának feltárása. E feldolgozás keretében figyeltem fel arra, hogy az ország középső és nyugati részén elhelyezkedő apátságok egészen más birtokkezelési stratégiát alkalmaztak, mint az ország keleti felén található kolozsmonostori apátság. Minthogy ez az erdélyi közösség a bérleti szerződések kapcsán szinte csak malmai miatt került látókörömbe, birtokai miatt alig, ezért elhatároztam, hogy az apátság gazdálkodását a rendelkezésre álló források alapján feltárom. A feldolgozást azért is éreztem időszerűnek, mert Kolozsmonostor forrásadottságai megfelelő alapot nyújtanak a „mélyfúráshoz”, és a közösség történetéről is színvonalas előtanulmányokkal rendelkezünk. Jóllehet, ezek a tanulmányok bár az apátság monografikus feldolgozását tűzték ki célul, a monostor életét viszonylag szűk aspektusból szemlélték, és mondanivalójuk súlyát annak birtokpereire (tehát az apátság birtoktörténetére) és hiteleshelyi tevékenységére helyezték. Az iratok azonban többet tartalmaznak, mint a száraz panaszok ismertetése, ezért – bár magam is jórészt azokat a forrásokat használtam, mint az előttem járók – érdemesnek tartottam, hogy az oklevelekből kinyerhető legtöbb információ alapján az apátság gazdálkodásáról egy modern feldolgozást adjak. Az így nyert kép bár töredékes, de talán egy lépéssel közelebb visz a bencés apátságok gazdálkodásának jobb megismeréséhez.

Végezetül kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor köszönetet mondok a sok kapott segítségért témavezetőimnek, F. Romhányi Beatrixnak és Solymosi Lászlónak. Különösen is sokat köszönhetek Romhányi tanárnőnek, aki már egyetemi tanulmányaim alatt megszerettette velem az egyháztörténet elfeledett, de annál érdekesebb témáit, disszertációm írása közben mindvégig magam mellett tudhattam mind szakmai, mind emberi támogatását, és aki végtelen türelemmel terelgetett utamon. Tringli Istvánnak szintén hálás vagyok, amiért a dolgozat korai változatát elolvasta, és értékes megjegyzéseivel mindig a kérdések továbbgondolására sarkallt.

I. Bevezetés

I. 1. Kutatástörténet

A Magyar Királyság területére legkorábban letelepült nyugati rítusú szerzetesi közösség,¹ a bencések története napjainkra már számos ponton tisztázódott, ugyanakkor ismereteink még meglehetősen hézagosak és egyoldalúak. Míg az egyes, főként a jelentősebb apátságok korai története – a forrásadottságok figyelembevételével – viszonylag jól feldolgozottnak tekinthető,² addig a szerzetesek 14–15. századi története még mindig hézagos, hiszen a szakirodalom inkább általánosságok megállapítására szorítkozott. Jó példa erre a késő középkorban megjelenő kommandátori rendszer egyoldalú, túlzottan negatív színben való bemutatása.³ Az egyes apátságok gazdasági jellegű iratait vizsgálva úgy találtam, hogy a

¹ Mivel a bencések Magyarországon egészen a 16. század első évtizedéig, a Tolnai Máté által megkezdett, és részben végrehajtott reformig nem alkottak központi irányítás alatt álló, valódi „rendet”, ezért nem tartom indokoltnak a „bencés rend” kifejezés használatát. A pápai kezdeményezésű reformkísérletek csak részben befolyásolták a magyarországi bencések renddé szerveződését. A III. Ince pápa pontifikátusa alatt összeült IV. Lateráni zsinat 12. kánonjában előírta a szerzetesközösségek számára, hogy – a ciszterci rendhez hasonlóan – háromévente minden egyes tartományban tartsanak közös káptalani gyűlést, ahol válasszanak vizitátort, akinek a kötelessége lesz, hogy az adott tartomány monostorait látogassa, és ahol szükséges, ott lépéseket tegyen a fegyelem megerősítése érdekében. A rendelkezést 1225-ben III. Honorius pápa szigorította, aki a káptalanok tartását – ahová két ciszterci apátot is meg kellett hívni – évi rendszerességgel írta elő. Arra azonban nincs adatunk, hogy a Magyar Királyságban ezeket a határozatokat a bencések átültették volna a gyakorlatba. Mindazonáltal érezhető, hogy Pannonhalma „primátusa” már kezdett kibontakozni, bár Garamszentbenedek is vezető szerepet kapott a hazai bencés apátságok körében. 1332-ben ugyanis XXII. János pápa elrendelte, hogy a magyarországi bencések Pannonhalma és Garamszentbenedek elnökletével évente tartsanak káptalant. A bencés reformnak egyetemes szinten is nagy lendületet adott a négy évvel később, 1336. június 20-án kiadott – *Benedictina* néven ismert – *Summa magistri* kezdetű bulla, amelyben XXII. János pápa előírta a bencések számára a háromévente tartandó rendi káptalani gyűléseket, rendelkezett az apátságok anyagi létalapjának biztosításáról, a szerzetesi utánpótlásról, az egyes apátságok tisztségviselőiről, és a monostorok belső életéről. A bulla igazi újítása azonban az volt, hogy minden huszadik szerzetes után egy főt egyetemre kellett küldenie az adott apátságnak. XXII. János pápa erőfeszítései – a rendelkezésünkre álló források alapján – Magyarországon is értek el eredményeket, hiszen 1342-ben Visegrád, 1366-ban Mogyoród adott otthont bencés „rendi” káptalannak, ugyanakkor mindkettőn két apát: a pannonhalmi és a garamszentbenedeki apát elnökölt. Ezekon kívül azonban több káptalan egészen a 16. századig nem ismert. 1449-ben Szekszárdon 19 – javarészt dunántúli – bencés apát gyűlt össze, de nem rendi ügyek miatt, hanem azért, hogy közös álláspontot kialakítva megtagadják az esztergomi székesegyház építkezései miatt rájuk rótt különadó megfizetését (KUBINYI 1998). Látható tehát, hogy a rendi lét egyik alappillére, a rendszeres káptalanok tartása egészen a 16. századig nem ment át a magyarországi bencések „mindennapi” gyakorlatába, hozzáteve azonban, hogy a közös fellépés esetenként valóban tetten érhető. A 14. századi bencés reformkísérletekről ld.: PRT II. 5–40; HOMONNAI 1999. A 15–16. században lezajló reformokat részletesen bemutatja: PRT III. 1–32.

² Így például az *exemptio* kérdése is: KISS 2006. A bencés apátságok 11–12. századi történetének egyházipolitikai történetébe érdekes betekintést nyújt: KOSZTA 2012.

³ A kommandátori rendszerről a PRT például rendkívül sötét képet fest. Ennek oka részben az lehet, hogy a kötetek java részét bencés szerzetesek írták, és a vállalkozás mögött is a rend állt, így nem kis előítéletük lehetett azokkal szemben, akik hajdan nem szerzetesi választással kerültek az apátság élére. Mályusz Elemér részletesen

kommendátorok korántsem voltak olyan „rossz gazdák,” mint ahogyan a szakirodalom láttatja. Sok esetben éppen az figyelhető meg, hogy ezek a világi kormányzók voltak azok, akik megkezdték apátságaik gazdasági rendbe tételét, hiszen a biztos anyagi háttér nekik is érdekükben állt. A bencés közösségek bérleti ügyleteinek vizsgálata kapcsán úgy láttam, hogy a kommendátorok vagy maguk is aktív bérbeadók voltak, vagy a szerzetesek számára meglehetősen előnyös birtokhasznosítási módszernek nem az ő jelenlétük vetett véget. Példaként említhetem Albeni Henrik esetét, aki bár Zsigmond király akaratából került Kolozsmonostor élére, mégis, apátsága egyik legkiemelkedőbb előjárója volt.

Itt érdemes kiemelni Rácz György nevét, aki egy, a kilencvenes években megjelent tanulmányában mutatta be a bencések 14. század derekán kibontakozó nagy oklevél-megújító hullámát.⁴ Ő figyelte fel arra a jelenségre, hogy ebben a korban a szerzetesek sorra kérték az uralkodótól, hogy fontosabb okleveleiket, kiváltságait erősítse meg. Ezáltal valóságos „oklevél dömping” árasztotta el a királyi kancelláriát, és így nem egy bencések által megszerkesztett – tulajdonképpen hamis – oklevél lett az uralkodó által megerősítve. A szerző szerint ennek a mozgalomnak a „szellemi atyjai” a pannonhalmi apátok voltak, akik befolyásos udvari kapcsolataikat kamatoztatták egy-egy kisebb apátság javára. Érdekes gondolatmenete, hogy ezeket a hamisításokat tulajdonképpen összehangoltan hajtották végre az apátok, akik között Rácz a „hivatalos” mellett egy olyan informális kapcsolatrendszert feltételezett, melynek keretében az előjárók tájékoztatni tudták egymást, hogy a jogvédelemnek mely „praktikái” a leginkább hatékonyak a királyi udvarban. Bár az elméletet éppúgy nehéz cáfolni, mint megerősíteni, magam nem hajlok arra, hogy az előjárók szándékosan, előre kitervelten, ráadásul „tömegesen” vezették volna félre a királyi udvart. Hozzáteve természetesen, hogy voltak olyan apátok, akik a jogvédelemnek valóban ezt a módját választották.

Hasonlóan keveset tudunk a szerzetesek „mindennapi” életéről, hiszen forrásaink erre vonatkozóan meglehetősen szűkszavúak. Ez nem is csoda, mert oklevelet nem a zsolozsmák végzésének módjáról és idejéről kell kiállítani és őrizni, hiszen annak meghatározott időbeosztása van, a szerzetesi élet szabályozására pedig ott van a Regula. Leginkább a

foglalkozott a jelenséggel, és meglehetősen lesújtó véleménnyel volt a kommendátorokról: „*Teljesen egyre ment, hogy a pápa, a király vagy magán kegyúr kinevezéséből jutott-e a commendator javadalmához. Egyiknek a pártfogoltjáról sem lehet több vagy kevesebb odaadást, kötelességérzést megállapítani.*” MÁLYUSZ 1971. 240. Szántó Konrád – jóllehet, ő is szerzetes volt – így vélekedett a kommendátorokról: „*A commendator legfeljebb annyi rendtagot hagyott meg, amennyi az istentiszteletek elvégzésére vagy a hiteleshelyi teendők ellátására szükséges volt. Egyébként, ami a legfőbb volt számára, a birtok jövedelmét szabadon használhatta.*” SZÁNTÓ 1983. 540.

⁴ RÁ CZ 1996.

vizitációk alkalmával készül(het)et felmérés a bencés életmódról, ilyen jellegű irat azonban alig maradt ránk. Ismereteinket nehezíti, hogy ezek a források meglehetősen sötét színben tüntetik fel a szerzetesi életet. A legjobb forrás erre vonatkozóan a Tolnai Máté pannonhalmi apát által 1508-ban elrendelt vizitáció. Fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy a vizitációt meghatározott program keretében, egy cél elérése érdekében folytatták le, ezért a vizitátorok „ceruzája” is erősebben fogott. A szerzetesi mindennapok egyik – a mai olvasó számára komikus – epizódját is ez a jegyzőkönyv tartotta fenn az utókor számára. Feljegyezték ugyanis, hogy az engedetlen garamszentbenedeki szerzetesek az apátnak a szilenciumra figyelmeztető céduláját fogaikkal tépték szét.⁵ Ugyanakkor a peres iratokban – melyek a legnagyobb számban állnak rendelkezésünkre – megjelenő egy-egy történet azért színesíti a bencés mindennapokat.⁶

Az egyes bencés apátságok társadalmi kapcsolatainak feltárása hasonlóképpen nem tartozik a gyakran kutatott témák közé.⁷ Az Erdélyi László és Sörös Pongrác által szerkesztett sorozat, a *Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* korának legmodernebb történelmi szemléletét és módszertanát képviselte. Az egyes kötetek szerzői rendkívül mély forrásfeltárást végeztek, ezt a mennyiséget és minőséget – bencés témában – mindeztáig nem múlta felül a kutatás.⁸ Adataira és az egyes kötetekhez kapcsolódó oklevéltárra ma is nagyban támaszkodhatunk. A sorozatnak azonban – természetesen mai szemmel nézve – két hibája,

⁵ „*Et quod non solum ipsi domino abbati essent dicti fratres rebelles, sed etiam dominus visitoribus, nostris antecessoribus, quia tunc quandam cedulam ipsi domini visitatores ad hostium dormitorii pro silencio applicuissent, ipsi fratres in contemptum et vilipendium dictorum dominorum visitorum et regularis observancie destructionem dentibus discerpissent.*” PRT III. 162. sz.

⁶ A bencés szerzetesek „mindennapjairól” – az 1508. évi vizitáció kapcsán – Érszegi Géza írt egy rövid összefoglalást. ÉRSZEGI 1996.

⁷ Pannonhalma alapításának ezredik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás katalógusa jól mutatja ezt a tendenciát: a katalógusban ugyan egy fejezetet a szerzetesek társadalmi kapcsolatainak szenteltek, azonban a fejezet mindössze három tanulmányt tartalmaz, és ezek is csak rendkívül szűk területeket érintenek: KUBINYI 1996.; RÁCZ 1996.; SOLYMOSSI 1996. A bencés apátságok társadalmi kapcsolatait (különösen a késő középkorra fókuszálva) magam is vizsgáltam már. A 15–16. századi végrendeletek kapcsán megállapítottam, hogy bár nem olyan nagy számban, mint a koldulórendi, illetve pálos közösségek, de monasztikus apátságokra (bencés, ciszterci és premontrei) is hagytak ingó és ingatlan javakat a halál árnyékában. Kimutatható volt, hogy ez a fajta megemlékezés több esetben valójában nem jótékonykodás volt az örökhagyó részéről, hanem az apátság és az örökhagyó között korábban lebonyolított zálogügylet lezárása (ráadásul az örökhagyó fordult korábban az apátsághoz „kölcsonért”). Tehát egy élénk, a személyes mellett főként gazdasági jellegű kapcsolat tapintható ki az apátságok és az örökhagyó között. SZABÓ N. 2009. Főként gazdasági jellegű kapcsolatokat vizsgáltam: SZABÓ N. 2011. A vizsgálat során egyes esetekben megállapítható volt, hogy az apátság és nagybirtokos szomszédja között a számos per háttérben tulajdonképpen egymás rovására történő piacszerzés áll. A gazdasági érdekellentéteket – és az ezzel járó birtokfoglalásokat – olykor bérleti szerződések kötésével próbálták meggátolni az egyes apátságok. Legutóbb Erdélyi Gabriella mutatta ki, hogy a falusi papok és híveik között kiérett konfliktusok háttérben gazdasági érdekellentét is meghúzódhatott. ERDÉLYI G. 2009. 134–135.

⁸ Természetesen, egyes részkérdésekben – így például az *exemptio* kérdésében – igen, de bencés témát ennyire átfogóan, szintézis jelleggel azóta sem dolgoztak fel. KISS 2006.

vagy hiányossága van. Az egyik, hogy a sorozat nem egységes koncepció alapján készült: az egyes apátságok történetét eltérő szisztémával írták meg. Ez a birtokok történeténél különösen zavaró, hiszen míg az egyik apátságnál erre egy külön fejezetet szenteltek, egy másik apátságnál már – az apátság történetébe beleágyazva – kronológiai rendben tárgyalták, de előfordult, hogy térbeli sorrendben kerültek bemutatásra az egyes birtokok. Emiatt az apátságok közötti hasonlóságok és különbségek alig érzékelhetőek. Az egyes monostorok így önmagukban, mintegy szigetként állnak előttünk, ezért gazdálkodásukban az esetleges tendenciák, jellegzetességek, illetve az apátságok kapcsolatrendszere alig tapintható ki. A sorozat másik hiányossága, hogy a forrásokból kinyert adatokat a szerzők alig értékelték. A bemutatott apátságok története alapvetően nem állt másból, mint a közösségek javainak és jövedelmeinek birtoklástörténetének száraz ismertetéséből, perek tucatjainak citálásából. Arra, hogy egy-egy személy, vagy család a pereskedésen túl esetleg állt-e valamilyen más kapcsolatban az adott apátsággal – vagy esetleg egy másik közösséggel – ritkán derül rá fény. Társadalmi kapcsolatokról tehát nem olvashatunk bennük, jóllehet bőven találunk rájuk adatokat.⁹ A sorozatnak minden bizonnyal nem a részletek bemutatása lehetett a célja, hanem egy olyan – a korszakra egyébként oly jellemző – összefoglaló munka átadása az érdeklődő közönség számára, amely egyben a későbbi kutatások alapjait is megveti.

A bencés közösségek társadalmi kapcsolataira elemezhető anyagot szolgáltatnak az egyes konventek hiteleshelyi tevékenységének forrásai, amelynek kutatása az utóbbi évtizedben igencsak fellendült. A feldolgozások azonban a hangsúlyt inkább a forrásokra helyezik, így ezekben a tanulmányokban az egyes intézményekhez forduló személyek inkább elemezhető csoportként jelennek meg, holott sok esetben személyes kapcsolat is tetten érhető a hiteleshely és a hozzá fordulók között.¹⁰

Disszertációm témája miatt érdemes közelebbről megvizsgálni a bencések gazdálkodását érintő szakmunkákat. Az egyháztörténet-írók már igen korán felfigyeltek arra a jelenségre, hogy a szerzetesrendekre vonatkozó forrásanyag meglehetősen egyoldalú képet mutat, és alapvetően a kolostorok és az apátságok gazdálkodására vet csak fényt. Maga Erdélyi László fogalmazta meg a bencés rendtörténet első kötetében, hogy „...ezen gazdasági forrásanyag majdnem teljesen csak a birtokok, és kiváltságok történetére vet világot, míg a belső életre és társadalmi hatásra vonatkozólag nagyon kevés adatot nyújt. (...) Nagyon

⁹ A társadalomtörténet kutatása történettudomány más területein is ekkor még csak a kezdeti lépéseket tette meg.

¹⁰ A számos ilyen jellegű munka közül bencés vonatkozásban kiemelkedő Szovák Kornél (SZOVÁK 1996.; SZOVÁK 2001b.) munkássága. Ilyen kutatásokkal foglalkozott még Dreska Gábor (*A pannonhalmi konvent*), Kőfalvi Tamás (KŐFALVI 1999.; KŐFALVI 2001) és Szakály Ferenc (SZAKÁLY 1968) is. A bencések hiteleshelyi tevékenységét részleteibe menően kutatta még Solymosi László (SOLYMOSSI 1996a.) is.

igazságtalanul ítélne, ki azt következtetné, hogy mivel leginkább csak jogi és gazdasági érdekű okleveleink maradtak az első korszakból, első apátjainknak csak a kiváltság és birtokszerzésre volt gondjuk, s a magasabb érdekek iránt nem volt érzékük.”¹¹ Éppen ezért meglepő, hogy a bencések hazai történetével foglalkozó korai szakirodalom egyes tanulmányait olvasva olyan érzésünk lehet, mintha azokat maga Szent Benedek sugallta volna. De akadnak olyan szakmunkák is, melyek – konkrét adatok híján – inkább egyfajta „zsánerkép” megrajzolására vállalkoztak. Ez a jelenség természetesen nemcsak a bencések gazdálkodásának kutatástörténetét érinti, hanem más egyházi intézmények ilyen jellegű munkáit is. A szerzők ugyanis a források hiányával keletkező űrt vagy saját mezőgazdasági ismereteik leírásával, vagy egyes rendi statútumok és nyugati analógiák („ha külföldön így volt, nem lehetett ez másként nálunk sem” elve alapján) citálásával pótolták.¹² Ez a jelenség a legszemléletesebben Érdújhelyi Menyhért kapcsán mutatható be. Érdújhelyi 1903-ban egy vaskos tanulmányt tett közzé, melyben a kolostorok és káptalanok mezőgazdaságra kifejtett hatását ismertette. Bár – meglehetősen korlátozott mértékben – forrásokat is felhasznált, de munkája megírásakor javarészt inkább a fantáziáját szabadította el. A bencéseknél például – többek közt – ezt olvassuk: *„A szerzetesek kiirtották a vadonokat és paradicsommá változtatták a kietlen pusztaságot. Aranykalász rengett ott, ahol előbb avar hányódott. Bozótok helyére szőlőket és gyümölcsös kertet ültettek. Pajzános ménesek és szelíd gulyák legelésznek ott, hol előbb fenevadak tanyáztak. A szent hegyen megzendül a Mindenható dicsérete, a hegy tövében serényen folyik a munka.*”¹³ Kétségtelen, ez a szöveg sokkal romantikusabb, mint a száraz adatok sorolása, ebben a csendéletben a jámbor olvasó lelki szemei előtt már-már tényleg megelevenedik a lágy tavaszi szellőben hűsölő tehén gondtalan kérődzése, de ebből a részletből a szerzetesi gazdálkodásról vajmi keveset tudunk meg. Természetesen, tudományos igényű részei is vannak a dolgozatnak, a bencésekkel kapcsolatban azonban jobbra csak a szerzetesek korai történetét (bencés „telepítéseket”, a szerzetesek „mintagazdaságait”, stb.) ismertette nagy vonalakban. Ezt a tanulmányt Takáts Sándor – nem túl elegáns stílusban – bírálta a *Századok* folyóiratban. Kifogásaiban – jogosan

¹¹ PRT I. 524–525.

¹² Jó példa erre Erdélyi Lászlónak a Szent István Emlékkönyvben megjelent meglehetősen „sommás” tanulmánya. Erdélyi ugyanis a PRT kapcsán már tanújelét adta annak, hogy a bencés szerzetesekre vonatkozó forrásokban igencsak otthonosan mozog, ennek ellenére ez az összefoglalója – véleményem szerint – tudományos szempontból nem hasznosítható. Azt csak találgatni lehet, hogy a szerző miért citálta annyit a külföldi – főként német – analógiákat, amikor is források alapján már jól feldolgozták a jelentősebb hazai apátságok korai történetét, amely alapján a kérdéses témát sokkal hitelesebben is meg lehetett volna írni (ERDÉLYI 1938). Ez a mondat mindenestre magárért beszél: *„Az itt hiányos adatokat kiegészíthetjük a szomszéd Németország bencéseinek néhány analóg adataiból.*” ERDÉLYI 1938. 490.

¹³ ÉRDÚJHELYI 1903. 5.

– vetette Érdújhelyi szemére, hogy tanulmányát nem források alapján, hanem javarészt fantáziájára, valamint a témától távol eső szakirodalomra támaszkodva írta meg. A bencések kapcsán még azt is kifogásolta, hogy a Pannonhalmi Rendtörténet addig megjelent köteteinek oklevéltárát egyáltalán nem hasznosította.¹⁴ Érdújhelyi erre válaszul újabb tanulmányt tett közzé a témában, melyben – immár a fantáziáját jobban fékezve – javarészt nyugati analógiákat, illetve hagyományos „szerzetes-sztereotípiákat” idézett mondandójának alátámasztásaként.¹⁵

E kutatástörténeti csemegézés után érdemes jobban körülnéznünk a „komolyabb” bencés szakirodalom között. A témában legelőször Erdélyi László nevét kell kiemelni. A rendtörténeti sorozatban Erdélyi írta a pannonhalmi és a tihanyi¹⁶ apátság történetének első kötetét, így két jelentős apátság korai birtoklástörténetének megírásával és gazdálkodási struktúrájának bemutatásával gazdagította a kutatást. Igényességét nemcsak a PRT sorozat két érintett kötete mutatja, hanem az a vaskos tanulmány is, melyet – Acsády Ignác bírálatának válaszaként – 1907-ben tett közzé.¹⁷ Ebben a pannonhalmi apátság 1087. évi, és az Albeus-féle összeírást vetette össze, majd Uros apát népeivel folytatott pereit tárgyalta, ezáltal rendkívül jó és pontos képet kaphatunk az apátság korai gazdálkodásáról, népeiről, és a 13. században meginduló gazdasági változásokról. Ugyanő tett közzé egy rövid összefoglalást az

¹⁴ Takáts jól rátapintott a lényegre, amikor írta: „A történet-philosophia hatalmas fegyver az olyan író kezében, a ki éles logikával, jó historikus szemmel és biztos itélettel rendelkezik. (...) De ott, hol az írónak teljes homályban kell tapogatóznia, ahol nincs kiinduló pont, nincs biztos alap, ott eredményre még a történet-philosophia sem vezethet, legkevésbé akkor, ha az illető írónál még a jól látás és az éles logika is hiányzik. Felvethet ugyan egyes eszméket, elmélkedhetik, okoskodhatik, de nem lévén való alapja, munkája csak úgy hat az olvasóra, mint a szépíró elbeszélése. Olvassatja magát, de meg nem győz, mert hiányzik belőle a valóság. Érdújhelyi munkácskája is az ilyen fajta művek közé tartozik. Csinosan megírt, kellemes olvasmány, de tudományos értéke egyáltalán nincsen.” *Századok* 39 (1905). 259–263; itt: 259.

¹⁵ Érdújhelyi a válasz gyanánt megírt újabb tanulmányában megszívlelte bírálója kritikáját, és bár továbbra se hasznosított a bencések kapcsán nagy mennyiségű oklevelet, azért a PRT első kötetét már idézgette. Természetesen ez a tanulmány sem vitte közelebb a tudományt a bencés szerzetesek gazdálkodásának jobb megismeréséhez. A korszakra amúgy is jellemző volt a fantázia bátrabb „elengedése” – különösen azokban az esetekben, amikor a kutató valamihez nem talált forrást, vagy a forrásban foglaltakat nem tudta kellő alapossgal értelmezni. Ebbe a hibába az okleveleket biztos kézzel kezelő és felhasználó szerző, Békefi Remig is „beleesett”: „A miket a cizsitercziek mezőgazdasági tevékenységéről írtam (ti. Érdújhelyi), azokat Takáts Sándor valósággal neveltség tárgyává akarja tenni gúnyolódásaival. Hogy a t. közönségnek fogalma legyen Takáts rosszakaratu és egyúttal izetlen gúnyolódásairól, bemutatok azokból egy részletet. Én Békefi Remig jeles művéből: 'A pásztói apátság történeté'-ből szó szerint idéztem a következőket: 'Minden kolostor környéke egy-egy kis paradicsommá alakul át. Gazdasági kertjükben kiváló minőségű zöldség tenyészik: gyümölcsöseikben a legelső francia fajokot érleli a napsugár; szántóföldeiken duzzadó kalászt renget a tavaszi szellő.' Erre gúnyolódva Takáts fölkiált: 'Valóban fejlett gazdasági rendszer, mikor már tavasszal kalászt renget a szellő.' Nézzük csak, mennyiben szolgált rá Békefi erre a gúnyolódásra? ...” ÉRDÚJHELYI 1906. 13.

¹⁶ Erdélyi a tihanyi apátság korai okleveles anyagában megteette az első forráskritikai megjegyzéseket. ERDÉLYI 1906.

¹⁷ ERDÉLYI 1907.

egyházi vagyon jellegéről, melyben a birtokállományok kialakulását, kezelését, a rajtuk élő népeket, illetve azok kötelezettségeit ismertette. A munka nagy erénye, hogy nem csak a szerzetesrendekre fókuszált, hanem általában az egyházi intézményeket vizsgálta, ezáltal jó kiindulási pontot adva a további kutatásoknak.¹⁸

A *Pannonhalmi Rendtörténet* köteteiben – mint már fentebb megjegyeztem – az egyes szerzők a gondos munkával összegyűjtött adatokat tették vizsgálatuk középpontjává, valójában munkájuk alapvetően csak az egyes kolostorok birtoklástörténetének feldolgozására szorítkozott, azok gazdálkodására alig tértek ki, a száraz birtokfelsoroláson kívül elemzésekbe és az apátságok összehasonlításába nem bocsátkoztak.¹⁹ Kétségtelen azonban, hogy ez a sorozat vált minden további rendtörténeti kutatás kiindulópontjává. Hasonló módszertant képviselt egyébként Knauz Nándor is, amikor megírta a garamszentbenedeki apátság történetét. Knauz ugyanis szintén rendkívül széles forrásbázisra alapozva írta meg a monostor történetét, és a munka mintegy felét teszi ki az apátság birtoklástörténetének bemutatása, a gazdaságtörténeti adatok elemzését azonban meghagyta az utókor számára.²⁰

A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* című folyóirat, bár rövid tanulmányokat közölt, mégis igazi bencés gazdaságtörténeti „csemegékkel” (is) szolgál. E folyóirat hasábjain láttak napvilágot például Sörös Pongrácnak a béli apátság vámjairól szóló cikkei, Tagányinak a pécsváradi apátság 15. századi számadásáról szóló ismertetése, de Pór Antal és Iványi Béla is értékes adatokkal szolgáltak a garamszentbenedeki apátság gazdálkodásának jobb megismeréséhez.²¹ Ezen kívül természetesen jelentek meg még olyan szakmunkák, amelyekben a bencésekre vonatkozóan is találunk értékes gazdaságtörténeti adatokat.²²

Több évtized után Maksay Ferenc 1972-ben megjelent tanulmánya vette fel ismét a „bencés” gazdálkodás elejtett fonalát. Maksay a tihanyi apátságon keresztül vázolta fel a bencés apátságok pénzgazdálkodásra való áttérésének folyamatát. Cikkében azonban csak nagyon kevés oklevélre hivatkozott, így megállapításai több esetben ma már nem állják meg

¹⁸ ERDÉLYI 1913.

¹⁹ Ugyanakkor jelentek meg tanulmányok, melyek egy-egy érdekesebb gazdaságtörténeti jellegű témát dolgoztak fel. Így például Sörös Pongrác, aki a béli monostor történetét írta meg, az apátság komáromi és bái vámjainak történetét ismertette: SÖRÖS 1899.; SÖRÖS 1900.; SÖRÖS 1901.

²⁰ KNAUZ 1890.

²¹ TAGÁNYI 1899.; PÓR 1904.; IVÁNYI 1905. További bencés vonatkozásként említem, hogy itt jelentette meg Erdélyi László a béli apátság Árpád-kori okleveleinek regesztáit is (ERDÉLYI 1903).

²² Így például Király János egy nagyobb tanulmány keretében érintette a pannonhalmi apátság pozsonyi vámját is: KIRÁLY 1890.

helyüket, ráadásul, a kis számú adatból „bencés” gazdálkodásra vonatkozó általános megállapításokat semmi esetre sem lehet tenni.²³

A szocializmus korszakában mély hullámvölgy figyelhető meg, hiszen a kutatási csapásirányok ideológiai alapon történő kijelölése nem kedvezett az egyháztörténeti témák tudományos igényű kidolgozásának. Ennek ellenére születtek a korszakban kiváló egyház- és gazdaságtörténeti jellegű munkák, így például Györffy György is, aki a szávaszentdemeteri apátság 12. századi birtokösszeírását tette közzé – méghozzá a „legsötétebb” korban.²⁴ A ’60-as, ’70-es években egyébként inkább a régészek tudták magukra vállalni az egyháztörténeti témák kutatását, hiszen a korszakban a műemlékvédelmi munkák és az azokat kísérő régészeti feltárások jelentős új eredményeket hoztak.²⁵ Ez persze, nem jelenti azt, hogy a szocializmus alatt ne születtek volna kiváló egyháztörténeti munkák. Mályusz Elemér ilyen irányú tevékenysége azonban nem számított túlzottan gyakorinak. A bencések kapcsán Csóka J. Lajos nevét kell kiemelni. Ő ugyan egyetemes rendtörténetet írt, a hangsúlyt azonban a magyarországi szerzetességre helyezte. Kétkötetes munkája inkább összefoglaló jellegű mű, ráadásul a hazai bencésekre vonatkozóan javarészt a már ismert tényeket és adatokat vonultatja ismét fel. Nagy erénye azonban, hogy a nagyközönség számára a bencésekről egy „emészthető” terjedelmű munka született. Rajta kívül megemlíteném még Csizmadia Andor neve is, aki a szekszárdi apátság prediálisaiával foglalkozott egy tanulmánya keretében. Jakó Zsigmond a kolozsmonostori apátság történetének kutatásában tett meghatározó lépéseket, róla azonban – és Kolozsmonostor kutatástörténetéről – alább ejtek szót.²⁶ Az egyháztörténeti kutatások a rendszerváltozás után kezdenek ismét megindulni, a bencések kapcsán azonban többnyire egy-egy rész kérdés került tisztázásra,²⁷ gazdálkodásuk – célzott forrásgyűjtésen

²³ MAKSAY 1972.

²⁴ GYÖRFFY 1952–1953.

²⁵ Minden feltárást természetesen itt nem lehet felsorolni, de két nevet mégis érdemes kiemelni: Kovács Béla egy-egy ásatási eredményének publikálásakor nemcsak az adott emlék bemutatására szorítkozott, de tanulmányaiban rendszeresen kitért az egyháztörténet legkülönbözőbb területeire is. Így például a fedemesi, mezőtárkányi, recski, rozsnakpusztai templomok ásatási eredményeinek közzététele kapcsán a nyugati karzat problematikájához is értékes forrásbemutatóval járult hozzá. Jóllehet, a tanulmány címe ezt nem sugallta... (KOVÁCS 1967). Valter Iona szintén tágabb kontextusban publikálta ásatási eredményeit, amelyek így az egyháztörténeti kutatásokat is nagyban előre lendítették (így például: VALTER 1985).

²⁶ CSÓKA 1969.; CSIZMADIA 1972.

²⁷ Így például LASZLOVSZKY 1987.; KUBINYI 1998.; KUBINYI 1996.; HOMONNAI 2001.; SÜMEGI 2008; de fontos kiemelni még a nagy kiállítási katalógusokat is, melyek a bencések történetének legkülönbözőbb területeit érintik (*Mons Sacer, Paradisum plantavit*). Székely György az egyházi birtokok bérbeadása kapcsán érintette a bencések ilyen jellegű tevékenységét is, de tanulmánya – már csak az egyházi intézmények sokasága, és az ehhez mérten viszonylag szűk forrásbázis miatt – inkább gondolatébresztő jellegű, megállapításai pedig meglehetősen sommásak és túlzottan pesszimisták (SZÉKELY 2000).

alapuló – feltárása továbbra sem számított a divatos témák közé.²⁸ Az utóbbi években azonban két fontos munka látott napvilágot, melyek a legújabb szakirodalom és más tudományágak – főként régészet, művészettörténet – eredményeit felhasználva foglalják össze a történelmi Magyarországon megtelepült bencés apátságok középkori történetét.²⁹

Solymosi László több tanulmányában is foglalkozott az egyházi birtokon élő népekkel, így a korai bencés birtokok személyzete is látókörébe került.³⁰ Ugyanő tett fontos lépéseket a bencés apátságoknak a pénzgazdálkodásra való áttérésük folyamatának jobb megismerésében.³¹ Legutóbb pedig a pécsi püspökség milleniumára készült tanulmánykötet keretében foglalkozott Kiss Gergely a püspökség területén megtalálható szerzetesi intézmények – köztük a bencések – gazdálkodásával.³² Gazdaságtörténeti szempontból érdemes még kiemelni Molnár Antal nevét is, aki a tárgyalt korszakban már csak nevében létező, egykori bátai apátság török kori (főként 17. századi) történetéről jelentetett meg egy igen fontos monográfiát, melyben az apáti cím birtokosainak, és alattvalóinak történetét tárgyalta. A pécsváradi apátság történetével újabban Gállos Ferenc és Gállos Orsolya foglalkozott. Gállos Ferenc korábbi munkájában a pécsváradi apátság korai történetét ismertette, kutatásának időhatárát a 13. századig terjesztette csak ki. Ebben a tanulmányában érintette a gazdálkodás kérdését is, de ezt a témát nem kutatta mélységében: a korai oklevelek alapján alapvetően a birtokokat – azok határait – és az azokon lakó népeket sorolta fel. A 2001-ben megjelent újabb feldolgozás érdemben nem tett többet a témához hozzá: az apátság „gazdálkodását” a birtokok és az azokon lakó népek – korai okleveleken alapuló – felsorolásában merítették ki. Rajtuk kívül legújabban Keglevich Kristóf dolgozta fel – a 15. század első éveivel bezárólag – a garamszentbenedeki apátság történetét, melyben érintette (főként a nagy számban fennmaradó bérleti szerződések alapján) a szerzetesek gazdasági

²⁸ Ezt a tendenciát beszédesen mutatja a pannonhalmi apátság ezer éves évfordulója tiszteletére rendezett kiállítás katalógusa is. A három kötet közül egy foglalkozik a középkorral (mellesleg, a legvaskosabb). Ez a kötet 25 tanulmányt tartalmaz, és közülük csak egy, Solymosi László írása érinti a gazdaságtörténetet, de ő is alapvetően csak az Albeus-féle összeírás keletkezésének körülményeit és idejét tisztázta (SOLYMOSI 1996b.).

²⁹ F. ROMHÁNYI 2000 (a munka javított és bővített kiadása 2008-ban jelent meg: *Kolostorok*); HERVAY 2001.

³⁰ SOLYMOSI 1994a.; SOLYMOSI 1994b.; SOLYMOSI 1997.; SOLYMOSI 2007. Ugyanő tisztázta a pannonhalmi apátság Albeus féle összeírásának keletkezési körülményeit és idejét. Bár tanulmányában csak kevéssé érintette a szűken vett gazdaságtörténetet, a munához szerkesztett három térkép fontos segédeszközei a monostor gazdálkodásának tanulmányozásához. SOLYMOSI 1996. Bolla Ilona a jobbágyság kialakulásáról írt munkájában érintette az egyházi birtok – és így a nagyobb bencés apátságok – népeit is. BOLLA 1998. 187–200.

³¹ SOLYMOSI 1998.

³² Kiss Gergely is kiemelte, hogy a források hiányossága miatt mindössze egy általános, összefoglaló képet lehet alkotni ezen intézmények gazdálkodásáról (KISS 2009).

ügyeit is. Munkájának súlypontja azonban a konvent hiteleshelyi tevékenységének bemutatása volt.³³

A felsorolásból látható, hogy a „bencés” gazdaságtörténet nem a legkedveltebb témák közé tartozik. Ez a tendencia egyébként nemcsak a bencéseknél, hanem más szerzetesrendeknél is megfigyelhető. Az utóbbi években azonban ebben a témában szemléletváltozás figyelhető meg, a kutatások egyre nagyobb figyelmet fordítanak nemcsak a birtoktörténet bemutatására, hanem a szerzetesi gazdálkodás célzott forrásgyűjtésen alapuló elemzésére is.³⁴ A ciszterci gazdálkodást például – a szentgotthárdi apátságon keresztül – Kalász Elek vizsgálta, a művében alkalmazott módszertan azonban napjaink tudományos követelményének már nem felel meg. Hervay Ferencnek a ciszterci monostorokról közzétett forrásgyűjteménye ugyan sok adatot tartalmaz a szerzetesi birtokokra vonatkozóan, a munkát azonban inkább csak egyfajta válogatásnak tekinthetjük. Lékay Lajos pedig egyetemes rendtörténeti munkát írt, így a hazai viszonyok homályban maradtak előttünk. A pásztói ciszterci apátság kapcsán Valter Ilona közölt egy értékes tanulmányt, melyben az apátság feltárt üvegműhelyét ismertette. Napjainkban Ferenczi László foglalkozik – immár alapos forrásfeltárás elvégzésével – a középkori Magyarország területén megtelepült ciszterci apátságok gazdálkodásával.³⁵

A pálosok gazdálkodása gyakorlatilag feldolgozottnak tekinthető. Belényesy Károly az abaúji, és zempléni kolostorok gazdálkodási tevékenységét tájrégészeti szemmel figyelte meg, de a rend gazdálkodásának forrásfeltáráson alapuló feldolgozását F. Romhányi Beatrix végezte el. Ugyanő kezdte meg a koldulórendek, a ferencesek és a domonkosok ilyen jellegű tevékenységének kutatását is.³⁶

A premontrei rend ilyen jellegű vizsgálata még nem indult meg, és hasonló a helyzet a keleti rítusú szerzetesség esetében is. Ez utóbbi kapcsán az egyetlen ilyen jellegű munka Györffy György tollából jelent meg, aki a szávaszentdemeteri monostor 12. századi birtokösszeírását ismertette.³⁷ Ezen szerzetesi intézmények „mellőzésének” oka talán a források hiánya lehet.

Hunyadi Zsolt a bérleti szerződések tükrében vizsgálta a johannita birtokgazdálkodást. A tanulmányban bemutatott esetek tanúsága szerint a 14. századtól egyre gyakrabban kötöttek

³³ MOLNÁR 2005.; GÁLLOS 1975.; GÁLLOS 2001.; KEGLEVICH 2010.

³⁴ A téma jó összefoglalását és módszertani bevezetését adja: F. ROMHÁNYI 2008.

³⁵ KALÁSZ 1932.; HERVAY 1984.; LÉKAY 1991.; VALTER 2002.; FERENCZI 2003.; FERENCZI 2006.; FERENCZI 2009.; FERENCZI 2010.

³⁶ BELÉNYESY K. 2004.; F. ROMHÁNYI 2010a (a további irodalommal); F. ROMHÁNYI 2010b.; F. ROMHÁNYI 2010c.

³⁷ GYÖRFFY 1952–1953.

a szerzetesek saját prediálisaival haszonbérleti szerződéseket. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a johanniták a birtokgazdálkodásukat egyre inkább a földek bérbeadására alapozták. A szerződéseket egyébként idővel a rend felülvizsgálta és ekkor történt azok megújítása, illetve – amennyiben a korábbi bérlővel nem voltak megelégedve – a birtokot más személynek adták bérbe.³⁸

Az egyházi intézmények gazdálkodásának kutatásában nagy segítséget jelent a különböző püspökségek, káptalanok fennmaradt számadáskönyveinek kiadása. Ebből a szempontból érdemes megemlíteni Holub József, Fügedi Erik, E. Kovács Péter, Solymosi László és Kredics László munkásságát.³⁹ Karlinszky Balázs a veszprémi számadáskönyvet hasznosította a káptalan gazdálkodásának feldolgozásában, Fedeles Tamás pedig egy kiváló tanulmány keretében tárta fel a pécsi püspökség és székeskáptalan birtokszerkezetét és gazdálkodását.⁴⁰

Az utóbbi években egyébként nem csak az egyházi intézmények gazdálkodásának kutatása éli „virágkorát”, hanem általánosságban a gazdaságtörténet. Ennek szép példája egy 2008-ban megjelent tanulmánykötet, melynek egyik célkitűzése volt, hogy egyfajta módszertani összefoglalást nyújtson át a szakmának, amely ezáltal a további kutatások kiindulópontja lehet. Tájregészeti szempontból Laszlovszky József vizsgálódott a kolostorok „háza táján.”⁴¹ Ugyanakkor azt is fontos megemlíteni, hogy érintőlegesen számtalan tanulmányban találunk bencés gazdálkodásra vonatkozó adatot, de ezek tételes felsorolása meghaladja e bevezető kereteit.⁴²

Összegezve az eddig leírtakat megállapítható, hogy a bencés apátságok történetének feltárása során a témát kutatók már a kezdetekkor felfigyeltek arra, hogy a szerzetesekre vonatkozó források között a gazdasági jellegű iratok vannak többségében. Különös azonban, hogy a szerzők ennek ellenére ezt a forráscsoportot csak kevéssé használták fel, és – fantáziájuk mellett – inkább a nyugat-európai rendi „trendek” hazai viszonyok közé ültetésével, és a Regula szolgálai követésével próbálták a bencés szerzetesek gazdálkodását

³⁸ HUNYADI 2005. A johanniták gazdálkodásáról ld. még: HUNYADI 2010. 165–189.

³⁹ HOLUB 1947.; FÜGEDI 1981a.; E. KOVÁCS 1992.; KREDICS–SOLYMO SI 1993.; *Veszprémi kápt. Számadáskönyve; Esztergomi székeskápt. jegyzőkönyve.*

⁴⁰ KARLINSZKY 2008.; KARLINSZKY 2010.; FEDELES 2009.

⁴¹ *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*; LASZLOVSZKY 2004.

⁴² Mályusz Elemérnek az *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* című kötetét 2007-ben újra kiadták. A kötethez Homonnai Sarolta és Koszta László összeállította a középkori magyar egyháztörténet 1947 és 2005 között megjelent műveinek válogatott bibliográfiáját. A művek nagy számát mutatja, hogy a bibliográfia több mint nyolcvan oldalt tesz ki. HOMONNAI Sarolta–KOSZTA László: A középkori magyar egyháztörténet válogatott bibliográfiája (1947 és 2005 között megjelent művek). In: MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007² 369–450.

feldolgozni. Ugyanakkor a korábbi kutatások vitathatatlan érdeme, hogy alapos forrásfeltárással rekonstruálták a nagyobb apátságok birtoklástörténetét. Úgy vélem, ma a kutatásnak már nem a birtoklástörténet ismételt megírásával – esetleg újabb adatok köztudatba való „dobásával” – kell foglalkoznia, hanem „mélyfúrásokat” végezve, a már jól ismert oklevelek új szemléletű kiértékelését kell elvégeznie. Erre ráadásul kellő mennyiségű és információtartalmú forrással rendelkezik a történettudomány.

I. 2. Források

Már Erdélyi László is rámutatott arra, hogy a bencés apátságokra vonatkozó források gyűjtése során a kutató leginkább gazdasági jellegű iratokkal találja magát szembe. Ez az egyoldalúság egyáltalán nem meglepő, mert a gazdálkodásra vonatkozó iratok megőrzésére jóval nagyobb figyelmet fordítottak a szerzetesek, hiszen például ezekkel az oklevelekkel lehetett egy-egy vitatott birtok korábbi tulajdonlását igazolni.

A viszonylag bőséges forrásadottság ellenére a szerzetesrendek – témám szempontjából különösen a bencések – kifejezetten gazdasági jellegű iratainak gyűjtését és kiértékelését az utóbbi időkig nem tekintette feladatának a történettudomány.⁴³ Ennek a jelenségnek több oka lehet. Egyrészt, a kutatás alapvetően „megelégedett” és azonosult az addigi eredményekkel, és a szerzetesekkel ilyen szemszögből nem foglalkozott tovább. Ez abban mutatkozik meg a leginkább, ha valamilyen szempontból érintették is a szerzetesek történetét, esetleg azok gazdasági tevékenységét, még mindig alapvetően a korábbi, esetenként majd’ száz éves szakmunkákra – bencés esetben jellemzően a Pannonhalmi Rendtörténetre – támaszkodtak és hivatkoztak.⁴⁴ De ezt a szemléletet mutatja az is, amikor a hagyományos „sztereotípiákat” ismételtetik az egyes tanulmányokban. Másrészt, a hosszúúrányult szocialista „kulturpolitika” nem támogatta az egyháztörténet-írást, így ezek a témák természetszerűleg nagy lemaradásban vannak, és több évtized hiányosságait kell pótolni.

A bencés apátságok gazdálkodásának megismerését több tényező is nehezíti. Az első nehézség már az apátságok számának meghatározása kapcsán jelentkezik. Ennek oka, hogy – különösen a korai időkben – több esetben mindössze „monostort” említettek a források, rendi hovatartozása nélkül.⁴⁵ A szakirodalom úgy véli, hogy a 13. század első felében a Magyar Királyság területén még 80-100 között volt a bencés apátságok száma, melyet a tatárjárás és

⁴³ Kifejezetten ilyen, szerzetesi gazdálkodásra fókuszáló forráskiadvány még nem látott napvilágot. „Mikroszinten” természetesen már készültek ilyen munkák, ezek azonban csak nagyon szűk keresztmetszetet adnak. Ilyen forrásgyűjtemény például: FEDELES 2005. De ide vehetjük még az egyes püspökségek, káptalanok kiadott számadáskönyveit, urbáriumait is.

⁴⁴ Így például Mályusz Elemér is, aki egyébként kiváló összefoglalását adta a késő középkori monasztikus szerzetesség történetének. MÁLYUSZ 1971. 211–254.; KISS 2005.

⁴⁵ Hervay úgy számolta, hogy a Magyar Királyság területén a tatárjárás előestéjén mintegy hatvan bencés, harminc rendi hovatartozás nélkül említett „apátos” és ötven csak monostornak nevezett intézmény volt az ismert ciszterci, premontrei, ágostonos és lovagrendi monostorokon kívül. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy Magyarországon gyakran említették monostornak a jelentősebb (toronypáros, kőből, téglából épített háromhajós) templomokat is. Arra is talált példákat, hogy monostornak neveztek székesegyházat, vagy prépostságot is. Katalógusában Hervay hetven igazolhatóan bencés apátságot (melyből három női közösség volt), 38 „apátos” monostort – melyek rendi hovatartozását források egyszer sem említették –, és 51 olyan „monostoros helyet” vett fel, ahol apátot, vagy szerzetest nem említettek a források. HERVAY 2001. 466–467.; 474.

az azt követő évtizedek politikai és társadalmi küzdelmei igencsak megtizedeltek. Így a 14. század második felére a bencés közösségek száma körülbelül negyvenre csökkent.⁴⁶ Ezt a drasztikus csökkenést egyébként VI. Kelemen pápa 1344-ben kelt oklevele is jól dokumentálja, melyben azt írta a pápa, hogy tudomása szerint több mint negyven bencés monostor került a tatárjárás után világiak, klerikusok és más szerzetesrendek kezére.⁴⁷ Ekkortájt természetesen már új alapításokkal sem számolhatunk (legkésőbb a stolai perjelséget alapították 1314-ben), így az ekkor fennálló apátságok – illetve azoknak is csak egy része – érte meg a középkor végét. A 15. században ráadásul tovább csökkent a bencés apátságok száma részben a javadalmak egyesítése, részben a bencés apátságok más rendeknek való átadása miatt. Így 1455-ben a szentgergelyi apátságot a szerémi, 1468-ban Zobort a nyitrai, 1473-ban pedig a dombóói apátságot a szerémi püspökséghez csatolták. A pápa 1481-ben Mátyás király kérésére egyesítette Mogyoródot az óbudai prépostsággal,⁴⁸ 1496-ban pedig az aradi prépost kérte a pápát, hogy prépostságával egyesítse a bulcsi apátságot. Kérését ekkor még nem teljesítették, az egyesítés végül csak valamikor 1542 előtt történt meg. Összevonások is történtek, 1479-ben a garábi, babócsai és bélai apátságokat egyesítették, 1494-ben (más vélemény szerint 1508-ban⁴⁹) pedig az eszergom-szigeti bencés apácák

⁴⁶ *Kolostorok* CD-ROM. Bevezető rész a szerzetesrendekhez. Mályusz Elemér szerint 81 monostorról lehet biztosan tudni, hogy a bencések számára alapították, de ezen közösségek száma 1400-ig 64-re, 1500-ig pedig 46-ra csökkent. A szerzetesi létszámokat tekintve még inkább borúlátóbb volt. Szerinte, míg Pannonhalmán az „*Árpádok idejében*” 40 szerzetes élt, a 15. század második felére ez a létszám négy-tíz fő közé süllyedt, ráadásul, „*nem egy monostorban*” mindössze egy-két szerzetes élt. MÁLYUSZ 1971. 212. Ezeket a létszámadatokat nehéz ellenőrizni és megcáfolni – hiszen a szerzetesi létszámra rendkívül kevés adat maradt fenn –, mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy ezekben a „sötét évtizedekben” (1438) például Pécsváradon 13 felszentelt szerzetes, és hat novicius élt az apáton és cselédségén kívül (*Item pro vestimentis dictorum fratrum pro tredecim personis presbiteris semper quatuor personis unam integram petiam leblensem facit sexaginta quinque florenos auri puri. Item sex iuvenibus fratribus duas petias panni bohemicalis decem florenos auri!*) KOLLER, *Historia* 375–376.

⁴⁷ 1344. márc. 18.: „*Nuper siquidem ad apostolatus nostri fide digna relatio perduxit auditum, quod monasteria et loca eiusdem ordinis in regno Ungarie constituta, que consueverunt hactenus spiritualiter et temporaliter refluere, in tantum collapsa sunt et oppressa, quod pauca reperiuntur, que suis plene gaudeant iuribus, possessionibus atque bonis, quinimo aliquorum ex eis bona pro media, quorundam vero pro tribus et aliquorum etiam pro quatuor partibus occupata tenentur; et quod est damnosius, ultra quadraginta monasteria eiusdem ordinis a tempore, quo infideles Tartari regnum prefatum Ungarie hostiliter devastarunt, fuerunt et sunt cum omnibus bonis possessionibus iuribus et pertinentiis eorundem, quedam videlicet eorum per clericos, quedam per aliorum ordinum religiosos et nonnulla per laicos contra Deum et iustitiam occupata.*” DF 207 181. – kiadása: PRT II. 130. sz. Említi: CSÓKA [1969]. 545.; HERVAY 2001. 466.

⁴⁸ Az egyesítés nem volt zökkenőmentes, ugyanis a váci főesperes pert indított az ügylet ellen, aminek a vége az lett, hogy Bátor Miklós váci püspök fegyvereseivel elfoglaltatta főesperesének Mogyoródot, és erdői Bakóc Ferenc óbudai prépostot egyházi átokkal sújtotta. A prépost a vele szemben folytatott eljárás miatt, és a monostor visszaszerzése érdekében 1491-ben a Szentszékhez fordult. VIII. Ince pápa ki is jelölte az ügyben a bírakat, de a per végét nem ismerjük. LUKCSICS 1908. 24.

⁴⁹ LUKCSICS 1908. 25. Idézi az egyesítésről szóló bejegyzést is: „*Monasterio minialium assumptionis beate Marie de assumptione (sic!) insule Strigoniensis ordinis sancti Benedicti Strigoniensis diocesis monasterium*

monostorához csatolták a tereskei apátság javait. További veszteségek is érték a bencéseket, ugyanis a visegrádi apátságot a pálosok, a vértesszentkeresztit pedig a fehérvári domonkosok kapták meg.⁵⁰

A forrásoknak az apátságok közötti egyenetlen megoszlása tovább nehezíti a bencés közösségek gazdálkodásának feltárását. Egyes nagyobb apátságok (így például Pannonhalma, Garamszentbenedek, Kolozsmonostor, Bakonybél, Tihany, Somogyvár és Zalavár) ugyanis jobban kutathatók, hiszen a rájuk vonatkozó oklevelek is jóval nagyobb számban állnak rendelkezésünkre. Több monostor (így például Báta, Pécsvárad, Szekszárd, Zobor) esetében viszont csak bizonyos korszakból maradt fenn jelentősebb számú oklevél, azaz annyi, amiből valamilyen értékelést már lehet készíteni. Többségben viszont sajnos azok a monostorok vannak, melyekről alig, vagy szinte egyáltalán nem rendelkezünk forrásokkal, legfeljebb egy adat maradt fenn róluk (így például Kompolt, Almád, Földvár, Murakeresztúr). Ez az egyenetlenség az apátságok „összemosásával”, általánosításával fenyeget, és arra csábíthat, hogy azt a szisztémát erőltessük rá a többi apátságra, amelyet egy forrásokkal jól ellátott nagy apátságnál már megfigyelhetünk. Így alakulhat ki a „bencés gazdálkodás” téves képe.⁵¹

A gazdálkodás megrajzolásának nehézségei részben magukban a forrásokban rejlenek. Mivel legnagyobbbrészt peres iratokról van szó, jellemző erre a forráscsoportra, hogy az adatok rendkívül elszórva találhatóak meg, sokszor „mazzolázgatva”, a „sorok között” olvasva lehet csak keresni és meglelni az adatokat. A források töredékessége is megnehezíti a feltárás munkálatait, hiszen mind időben, mind térben rendkívül nagy ingadozások vannak. Ez különösen a pereknél okoz gondot, hiszen a legritkább esetben ismerjük a teljes történetet. Az időbeli egyenetlenségek általában az apátok kapcsán okoznak nagy feltűnést. Sajnos megszokott dolognak számít, ha egy apátság történetében egy évszázadból mindössze egy-két adat ismert. Viszont megfigyelhető, amikor egy aktív elöljáró kerül az apáti székbe, hosszas pereket kezd meg apátsága elveszett birtokainak visszaszerzésére, vélt vagy valós sérelmének orvoslására. Ilyenkor látványosan megnőnek a monostorra vonatkozó oklevelek száma,

Terkae (sic!) ordinis sancti Benedicti Strigoniensis diocesis, cuius fructus 12 ducatorum non excedunt sub data nonis Julii anno 5. Julii II. perpetuo unitum fuit.”

⁵⁰ LUKCSICS 1908.; KUBINYI 1996.; F. ROMHÁNYI 2000. passim.

⁵¹ Tapasztalatom szerint az egyes apátságokat először önmagukban kell vizsgálni. Hiszen egészen eltérő birtokokkal és jövedelmekkel rendelkeztek, melyeket eltérő módon kezeltek. A birtokkezelési módszert például erősen befolyásolta az apátság társadalmi környezete (szomszédok, vagy az adott régió társadalmi fejlettsége), a birtokkezelésre pedig a környezeti adottság, és az adott régió gazdálkodási struktúrája, mechanizmusa volt hatással. Egészen nagy különbségek figyelhetők meg például az ország keleti és nyugati részén. Az apátságokat, miután már önmagukban megismertük, lehetne a régiók szintjén vizsgálni és az esetleges tendenciákat felvázolni. Ezt csak követően lenne érdemes országos szinten vizsgálni a bencés apátságok gazdálkodását, egymással összevetni, majd elhelyezni az egyházi gazdálkodás struktúrájában.

bepillanthatunk az apátság jövedelmeibe, birtokhasznosításába, népeinek életébe. Ugyanakkor, ez a kutatók számára kedvező állapot mindössze az „aktív apát” életének tartamáig tart, annak halála után rendszerint az apátságra vonatkozó források is hirtelen megfogyatkoznak, vagy – rosszabb esetben – megszakadnak. Ezt láthatjuk például a pereiről híres Pál bátai apát (1400–1424) esetében, akinek tevékenysége jól dokumentált. Apátsága alatt Báta gazdasági ügyei rendkívül jól nyomon követhetőek, de Pál halála után drasztikusan megcsappan a monostorra – és különösen annak gazdálkodására – vonatkozó oklevelek száma.

Mindebből tehát látható, hogy a téma feldolgozása nem kis nehézség elé állítja a kutatót. Igen sok idő és energia ráfordítása szükséges ugyanis ahhoz, hogy a gazdaságtörténet szempontjából – akár csak egy mondat erejéig – hasznosítható okleveleket összegyűjtsük és kiértékeljük a mellesleg nem látványos eredmény érdekében. A több ezer oklevél átnézése, az azokban található adatok kigyűjtése, a töredékes történetek értékelése, majd rendszerbe foglalása, és így egy szerzetesrend gazdálkodásának bemutatása véleményem szerint csak egy hosszú távú kutatási program keretében valósítható meg.⁵²

A források típusai

A bencés apátságokra vonatkozó források sajátságából adódóan jellemzően az apátságok korai történetét kevésbé ismerjük, mert kevesebb oklevelet adtak ki egy-egy ügylet kapcsán – hiszen a szóbeliség miatt nem volt szükség arra, hogy írásba foglalják az ügyet⁵³ –, ezáltal rendkívül töredékes képet kaphatunk. Sajnos az is előfordult, hogy egy vita kapcsán semmisítették meg a vitapartner fontos korai okleveleit. Ez történt például a kolozsmonostori apátsággal is, amelynek fontos privilégiumait és okleveleit az apátság *exemptio*ja miatt kiobbant vita hevében Vilmos erdélyi püspök (1204–1221) – követve elődje, Adorján püspök

⁵² A rendelkezésre álló oklevelek számát, és azoknak a gazdaságtörténet szempontjából hasznosítható arányát a pálos rend esetében már ismerjük. „A pálos levéltárakban mintegy 5000 oklevél maradt fenn, más levéltárakban még további néhány száz vonatkozik a pálosokra. Ez azonban nem azonos a gazdaságtörténeti szempontból feldolgozható oklevelek számával. Egyrészt vannak nem közvetlenül a pálosokhoz kötődő iratok, melyek a birtoktörténet szempontjából lehetnek fontosak. De akad példa arra is, hogy valamely kolostor levéltárában mintegy véletlenszerűen a szerzeteseknél letétbe helyezett oklevelet találunk. Az oklevelek egy másik része több példányban maradt fenn, akár több kolostor iratai között is, vagy többszöri átírásban, másolatban. Végül van az okleveleknek egy olyan csoportja, mely gazdaságtörténeti szempontból egyáltalán nem vagy csak nagyon áttételesen értékelhető. Ide tartoznak a konfraternitásba felvevő oklevelek, a pápai és királyi privilégiumok egy része, illetve a peres ügyekhez tartozó idézések, halasztások, ügyvédvalló levelek stb. (...) A felhasznált több mint 1000 oklevél közül mintegy 800 volt gazdaságtörténeti szempontból értékelhető, a többit a kolostorok személyzetére, esetleg a rend egyéb kiváltságaira, jogi helyzetére vagy társadalmi kapcsolataira vonatkozó adataik miatt lehetett értékesíteni.” F. ROMHÁNYI 2010a. 10–11.

⁵³ Fügedi Erik állapította meg, hogy ügyeit a magyar nemesség a 15. századig nagyrészt élőszóban intézte. Ld. erre: FÜGEDI 1981b.

„zsarnoki” példáját – elpusztította.⁵⁴ A 14–16. század eseményeit már pontosabban nyomon követhetjük a tömeges irattermelésnek köszönhetően, és jellemzően ebből a korszakból kapjuk a legrészletesebb képet.

1.) Alapítás dokumentumai

Időrendben a legkorábbi forráscsoportot a monostorok alapításával kapcsolatos dokumentumok⁵⁵ alkotják. Ezekből – jó esetben – megismerhető lenne az adott monostor kezdeti birtokállománya, jövedelmeinek összetétele, azonban rendkívüli óvatossággal kell kezelni ezeket az okleveleket, hiszen a forráskritika már több ilyen irat hitelességét megcáfolta. Ha a királyi alapítású bencés apátságok iratait nézzük, meglehetősen szomorú eredményt kapunk. Mindössze a tihanyi apátság alapítólevele (1055) tekinthető kétség kívül hitelesnek, ráadásul ez az egyetlen, amely eredetiben maradt fenn. A somogyvári apátság megalapításáról egy 1091-ben kelt francia feljegyzés tudósít, ez az említés szintén hitelesnek tekinthető. *Interpolatum* a pannonhalmi (melyet a 12. elején vagy 13. század első évtizedeiben a somogyi tizedek miatt bővítették ki), és a garamszentbenedeki (1075-re keltezett, de Szovák Kornél szerint 1237 előtt átszerkesztett) alapítólevél. Módosított szövegű alapítólevelek részletei maradtak fenn a szekszárdi (1061), bátai (1093) apátság alapítása kapcsán. A szentjobbi, valamint a kolozsmonostori apátság alapításának tényéről csupán említéssel rendelkezünk. Több monostor alapításáról viszont nyilvánvaló hamisítványok maradtak fenn. Így a pannonhalmi oklevél szövegét használták fel a pécsváradi (1015), a bakonybéli (1037) és a zalavári (1019, 1024) oklevelek szerkesztésekor.⁵⁶ A 13. századtól

⁵⁴ A kolozsmonostori apát panaszára III. Honorius pápa 1222. jún. 21-én Bereck váci püspököt és az egresi apátot bizta meg az ügy vizsgálatával. „...*bonae memoriae W. Episcopus Albensis, sequens tyrannidem A. praedecessoris sui, qui olim destructo eodem monasterio L. antecessorem ipsius Abbatis crudeliter captivavit, eundem Abbatem et duos ex fratribus suis, una cum R. I. A. et B. Canicis Albensibus, et quibusdam aliis, Dei timore postposito, coepit immaniter, et eis traditis custodiae carcerali, supra dictum monasterium violenter agrediens, privilegium ipsi ab Apostolica sede indultum igne combussit, et eius regale privilegium aqua delevit. Unde cum Abbas et conuentus praefati amissis privilegiis ab iniuriarum suorum calumniis nequiverunt se postmodum tueri, monasterium ipsum, quod bonorum temporalium ubertate floruerat, ad tantam inopiam est deductum, quod fratres ibi Domino servientes sufficientiam panis habere non poterant, unde suo satisfacerent exactori, et ne possent ab imminentibus oppressionibus respirare...*” MonHung I. 34.; regesztája: CD *Transsylvaniae* I. 122. sz.

⁵⁵ Az oklevél tartalma szerint beszélhetünk kiváltság-, adomány- és alapítólevelekről, attól függően, hogy valamilyen kiváltság- vagy birtok adományozását, vagy csak magát az alapítás tényét foglalták-e írásba. SZOVÁK 2001a. 37. Az alapítólevelek legjobb kritikai kiadása és irodalma: *DHA*.

⁵⁶ Ezeknek az apátságoknak vagy nem volt szabályos oklevelük, vagy valamilyen kritériumnak nem feleltek meg, mindenesetre a szerzeteseknek utólag kellett gondoskodniuk a jobbiztosítékot jelentő iratokról. A munkálatokra Pécsváradon az 1220-as, Bakonybéli az 1230-as években kerülhetett sor. Zalavárnak az 1019-re keltezett oklevelét 1308–1326 között, az 1024-re datált diplomáját pedig 1341–1347 között szerkesztették meg. Ezek közös jellemzője, hogy az eredeti alapítási körülmények vizsgálatához egyáltalán nem használhatók fel. A

kezdték megjelenni az *interpolatumok* és a hamis oklevelek. Ennek a csoportnak szép példája a kolozsmonostori apátság „alapítólevele” (1061–1063), és annak „megerősítése” (1077–1095, 1263), majd „átírása” (1324) is melyet – ahogy Jakó Zsigmond kimutatta – 1370 körül, feltehetően Ottó apát utasítására kreáltak.⁵⁷ A magánalapítású apátságoknál is viszonylag magas az *interpolatumok* száma.⁵⁸ Szovák Kornél megállapítása szerint a királyi apátságok alapításáról két hiteles és két *interpolatum*, a magánalapítású apátságokról pedig négy hiteles és öt interpolált oklevél maradt fenn, tehát a kutatás összesen 13 többé-kevésbé hasznosítható forrással dolgozhat.⁵⁹ Ugyanakkor nem minden hamisítvány vetendő el, hiszen előfordulhat, hogy az oklevél jogos igényt tartalmaz, és csak azért készült, mert nem volt az apátság kezében jogszerű eszköz birtokainak, vagy jövedelmeinek védelmében. Éppen ezért érdemes összevetni, hogy a kérdéses hamisítvány mikor készült, mely birtokra vonatkozik, kivel pereskedett a közösség a hamisítvány készítésének idején, és hogy rendelkezett-e az apátság az adott birtokra hiteles oklevéllel. Ezen tényezők együttes mérlegelése után használható, vagy vetendő el a hamis oklevél.

2.) *Perek dokumentumai*

A legnagyobb számban fennmaradt forráscsoport a különböző perekkel kapcsolatos dokumentumok. Ezeknek az iratoknak a túlsúlyát jól mutatja, hogy egyes apátok tevékenységének felderítésekor valóban, szinte nem találunk mást, csak peres iratok tömegét, ami azt sugallhatja, hogy az előljáró egy összeférhetetlen ember volt, aki még az élő fába is belekötött. Ez a kép természetesen így rendkívül egyoldalú. Az apátságok ugyanis birtokaikat és jövedelmeiket nem tudták minden korban békésen élvezni. A szomszéd, vagy egy hatalmasabb birtokos könnyen arra a felismerésre juthatott – különösen, amikor a központi hatalom is meggyengült –, hogy a szomszédságában levő, amúgy is esetleg gyengélkedő apátság jövedelmére, vagy birtokára (amely esetleg már régebb óta gazdasági versenytársa

pécsváradi, béli és a zalavári 1019-re keltezett oklevél abból a szempontból mégis fontos források, hogy a szerkesztésük során hiteles, 11. századi birtokösszeírásokat használtak fel. Ezt annál is könnyebben megtehették, mert Szent László korában erős igény támadt a hiányzó jogbiztosítékok pótlására, így több birtokösszeírás készült, ami később is hozzáférhető volt a szerzetesek levéltáraiban. SZOVÁK 2001a. 38.

⁵⁷ 1061: *RegArp* 17. sz.; *DHA* 53. sz.; 1077: *RegArp* 17. sz.; *DHA* 107. sz.; 1263: *RegArp* I. 1338. sz.; *CD Transsylvaniae* I. 239. sz. Az oklevél kritikáját ld: *RegArp*. I. 104–107.; JAKÓ 1984.

⁵⁸ Hiteles az almádi (1121, Zsigmond király 1420. évi átírásában), csatári (1140-es évekből, melyet az Admonti Bibliában jegyezték fel), lébényi (1208, 1359. évi átírásban), szkalkai (1224, 1328. évi átírásban), stolai (1314: eredetiben) apátságok alapítólevelei. *Interpolatum* a zselicszentjakabi (1061), a százdi (1067), bozóki (1135, 1566. évi átírásban), a madocsai (1145, 1443. évi átírásban) és a küszéni (1157, 1230 körüli átírásban) oklevél. A hahóti monostor 1234. évi „adománylevele” pedig hamisítvány. SZOVÁK 2001a. 39.

⁵⁹ SZOVÁK 2001a. 40.

volt) rátegye a kezét. Ezekből az ügyekből pedig hosszadalmas, esetenként évtizedekig elhúzódó pereskedések alakultak ki. Ezek a peres dokumentumok jellemzően a 14–15. században válnak tömegessé, sőt, olykor meghatározóvá az egyes apátságok történetének rekonstruálásában.⁶⁰ Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy nemcsak a világi szomszéd kezdetett vitát, hanem a monostor is okozhatott kárt szomszédjának.

Ennek a forráscsoportnak a gerincét a *birtokokkal* kapcsolatos iratok alkotják.⁶¹ A szomszédság olykor igencsak terhessé válhatott a földbirtokosok között, ami aztán súrlódásokhoz vezetett. A vitákat sokszor a határok tisztázatlansága okozta, ennek kicsúcsosodása pedig a vitás birtok elfoglalása volt. Előfordult az is, hogy az egyik peres fél haragosának birtokát kezdte el megművelni, vagy a terményt „hatalmasul” begyűjteni. Esetenként nemcsak a termény veszett el, de a sértett fél állatállományában is veszteség keletkezhetett, illetve a megtámadott birtokosnak a jobbágysai is megsínylették a hatalmaskodó „látogatását”. Gyakran hallunk panaszokat megvert, megbecstelenített, megsebesített, vagy a támadásban meghalt jobbágyokról is. Az igazi veszteség – a sajnálatos halálesetekon kívül – a hosszan elnyúló támadások gazdasági és társadalmi következményei voltak. Hiszen, amennyiben ezek az akciók gyakran megismétlődtek, a létbizonytalanságba került jobbágyok csoportosan hagyták el a háborús övezetté vált birtokot, és ezáltal a sértett fél jelentős számú munkaerőt veszített. A munkaerő veszteség pedig megműveletlen földeket jelentett, és így termésveszteséghez, termés kieséshez, rosszabb esetben elnéptelenedett birtokokhoz vezetett.

A perek és támadások okai között a határok tisztázatlanságán kívül egy korábbi vélt vagy valós sérelem megtorlása is állhat.⁶² A hosszas és heves perek mögött pedig gazdasági versenyt is sejthetünk. Ez figyelhető meg például a bátai apát és a bátmonostori Töttös család esetében is. A peres iratokból ugyanis az látszik, hogy a hasonló gazdálkodást folytató két

⁶⁰ Így például, ha a *Zsigmondkori Oklevéltár* eddig megjelent köteteit kézbe vesszük, és a bátai apátságra vonatkozó mintegy 110 regesztára rákeresünk, láthatjuk, azok szinte kivétel nélkül valamilyen peres ügy kapcsán keletkeztek.

⁶¹ Mivel a bencés apátságok kapcsán számtalan történetet lehetne idézni, ezért e helyen inkább általánosságban tárgyalom a birtokperek típusait, okait. A Kolozsmonostorra vonatkozó konkrét adatok a disszertáció megfelelő fejezeteiben találhatóak meg.

⁶² Így például Szentiványi István is sérelme miatt akart elégtételt venni, amikor a kolozsmonostori apát abafájai jobbágyainak csordájából hét ökröt hajtott el a saját birtokára, Szentivánra. 1421. aug. 26-án Mihály Torda megyei szolgabíró az apát ügyvédjével kiszállt Szentivánra, hogy Istvántól megtudja tettének okát, aki azt válaszolta, hogy az abafájai jobbágyok régebben az ő birtokából nagy területet elszántottak, és így – az állatok elhajtatásával – akarta magát kárpótolni. DF 275 236. – regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 107. sz.; *ZsO* VIII. 1072. sz.; említi: CSOMOR 1912. 64.; PRT XII/b. 79. Az esetből látszik, hogy a hatalmaskodást elkövető földesúr nem feltétlenül „magánháborút” indított szomszédja ellen, hanem saját vélt, vagy valós sérelméért vett elégtételt, kártérítést.

rivális nagybirtokos kapcsolata alapvetően gazdasági jellegű volt. Az apátság és a Töttös család pedig ugyanazokkal az árucikkkel ugyanazon a – szűknek bizonyuló – piacon próbált minél nagyobb befolyásra szert tenni, amit csak a másik fél kárára érhetett el. Az egymás ellen a különböző fórumokon előadott panaszokat ugyanis nagyrészt a különféle árucikknek szánt javak (gabona, élőállat, bor, fa, megrakott szekér) elvétele miatt nyújtották be, melynek közvetlen kárvallottai és egyben szenvedő alanyai a megtámadott földesúr jobbágysai voltak.⁶³

Jóllehet, ezen birtokperes iratok, és különösen a hatalmaskodások részletes bemutatása meglehetősen szomorú eseteket örökítenek meg az utókor számára, mégis, a bencés apátságok gazdálkodása szempontjából ezek az oklevelek alkotják a legértékesebb csoportot. Hiszen ezekből tudjuk meg például, hogy miket termeltek az egyes birtokokon, milyen volt egyáltalán a birtokkezelés módja, az egyes munkafolyamatok mikor zajlottak, és a birtok személyzetéről (officiálisok, jobbágysai) is képet alkothatunk.

Jelentős számú peres irat maradt fenn a *vámokkal* kapcsolatban is. Panasz tárgya lehetett vám lefoglalása,⁶⁴ jogtalan vámszedés, a vám meg nem fizetése,⁶⁵ a bérbe adott vám bérösszegének meg nem fizetése,⁶⁶ vagy éppen a vám elkerülése is.⁶⁷

A szerzetesek gazdálkodásának fontos eleme volt a *halastó*,⁶⁸ amely szintén támadás célpontja lehetett. Így többször említenek forrásaink halastó elfoglalását, lehalászását,⁶⁹ vagy

⁶³ SZABÓ N. 2011. 135–136.

⁶⁴ 1226-ban foglalták el a barsi várjobbágysai a garamszentbenedeki apátság goznicai (Bars m.) vámrészét. A kijelölt bírúk a peres ügyet párbajjal akarták eldönteni, de az erre kitűzött napon végül a várjobbágysai az apátság jogát elismerték, ezért nem került sor a bajvívásra. *MonStrig* I. 281. sz. Ezt követően a zólyomi ispán foglalta el a vámrészt, amelyet IV. Béla király 1237-ben adott vissza az apátságnak. *MonStrig* I. 401. sz.; KNAUZ 1890. 232.

⁶⁵ 1342. júl. 16e.: I. Károly király bizonyította kolozsmonostori apátság jogát a Kolozsmonostoron szedni szokott vám szedésére a kolozsvári polgárokkal szemben is. DL 36 403. – kiadása: *KmJkv* 24. sz. (184.); *CD Transsylvaniae* III. 99. sz.

⁶⁶ A garamszentbenedeki apátságnak a számos bérleti ügylete közül példaként említem a Barbáta (Bars m.) puszta és az ottani vámrész esetét, melyet még 1419 előtt Marosfalvi Mátyás, Miklós és Péter vett bérbe az apáttól. Az ügylet nem sok hasznot hozott, ugyanis 1419-ben a bér elmulasztása miatt álltak perben a felek (1419: DL 10 911. – regesztája: *ZsO* VII. 738. sz.).

⁶⁷ A kompolti apátságnak rendkívül sok gondja adódott a vámjával, melyet 1280-ban adományozott IV. László király (DL 1062. – kiadása: *RegArp* 3598. sz.). A 14. században a kereskedők már kezdték elkerülni a kompolti vámot, emiatt 1347-ben Miklós apát panaszt is emelt I. Lajos királynál. Az uralkodó IV. László rendeletét többször (1367, 1370 és 1372) megerősítette, de még 1399-ben is pereskednie kellett az apátnak a vám miatt. Ekkor ugyanis Bebek Detre nádor ítélezett az ügyben, egyrészt, megerősítette a monostort jövedelmében, másrészt, megállapította a kereskedők útvonalát. Eszerint azok a kereskedők, akik Budáról Egerbe, vagy Budáról Gyöngyösre mentek, azoknak mindenképpen útba kellett ejteniük Kompoltot. Akik viszont célirányosan Pásztóra mentek, kikerülhették a kompolti megállót (1399. júl. 1.: DL 8460. – regesztája: *ZsO* I. 5956. sz.). A vámot időközben elfoglalták, ezért 1409-ben Rozgonyi Simon országbíró Heves megye közgyűlésén bizonyította, hogy a kompolti vám az ottani apátságot illeti (1409. máj. 5.: DL 9549. – regesztája: *ZsO* II. 6768. sz.).

a halastó gátjának lerombolását.⁷⁰ És természetesen pereket okozhatott a különböző bérbe adott apátsági ingatlanok (birtok, malom, vám, stb.) után járó *bérösszeg meg nem fizetése, vagy a bérelt ingatlan elfoglalása* is.⁷¹ Az apátnak mint földesúrnak járó *járadékok meg nem fizetése* szintén sok pereskedést idézett elő. Ezek a viták a késő középkorban inkább a szőlők kapcsán merülnek fel, így ezzel a kérdéssel a disszertáció megfelelő fejezetében (II. 5.) foglalkozom.⁷²

Amint a fenti lajstromból látható tehát, hogy a különböző okok miatt kirobbant perek a gazdálkodás szinte minden területét érintették, ezért ez a forráscsoport nélkülözhetetlen a bencés apátságok gazdálkodásának feltárásában.

3.) *Urbáriumok,*⁷³ *összeírások*

Ebbe a kategóriába azokat az iratokat sorolom, melyek nemcsak egyszerűen összeírják az egyes apátságok birtokait, azok nagyságát, tartozékait, hanem ami a legfontosabb, rögzítik az azokon élő népeknek a földesúr irányába teljesítendő kötelezettségét is (tehát a birtokból származó jövedelem így megismerhetővé válik). Ezen kívül ide vehető az olyan irat is, amelyből egy adott apátság (legalább egy éves) jövedelme, ingó- és ingatlanvagyon

⁶⁸ A bencésekre vonatkozó, eddig átnézett források alapján nem találtam nagy mennyiségű haljövedelemre adatot, úgy vélem tehát, a szerzetesek inkább saját fogyasztásra tartották fenn halastavaikat, a „nagybani” halkereskedelembe nem kapcsolódtak be.

⁶⁹ Így 1415-ben a garamszentbenedeki apát távoli, Csongrád megyei Csány birtokán levő két halastavat szeri Pósa fia Péter – sok egyéb károkozás mellett – lehalásztatta (1415: DL 10 153. – regesztája: ZsO V. 1216. sz.).

⁷⁰ 1407. aug. 8.: A zalai konvent Zsigmond királynak jelentette, hogy Komárom megyében vizsgálatot tartott és megállapította, hogy *Chudar (dictus)* Mihály, valamint testvére, Simon örsi érseki nemesek Lajos koppánmonostori apát és a monostor *Apatallo* nevű halastavának *Weyz* nevű *clausuráját* (azaz a zsilipet) feltörték, és onnan a halakat kiengedték (ZsO II. 5669. sz.).

⁷¹ A bérleti szerződésekről alább még esik szó, itt csak egy esetet említek. A bérösszeg meg nem fizetése bár veszteséget jelentett a bérbe adó apátságnak, de mégsem akkorát, mint amikor a bérlők a *census* fizetésének elmulasztásán túl még a birtokot is elfoglalták. A garamszentbenedeki apátság – mivel sok ilyen ügyletet kötött – erre is jó példát szolgáltat: 1411-ben Garai Miklós nádor előtt Bolognai Miklós, az apátság *gubernatora* Apátfölde, másként Zengő birtokát „bizonyos időre” és „bizonyos összegért” bérbe adta lévai Cseh Péternek és annak csütörtökhelyi jobbágysai használatára (1411: DF 235 964. – regesztája: ZsO III. 1148. sz.). Bérbeadásról többé nem hallunk, ez a „bizonyos időre” kitétel pedig Péter esetében azt jelentette, hogy a birtok az apátság számára gyakorlatilag elveszett. 1480-ban ugyanis guti Ország Mihály nádor tanúvallatást és perbeidézést rendelt el János apát panasza miatt, miszerint lévai Cseh János még mindig elfoglalva tartja Zengő *prediumot* (1480: DL 59 671.).

⁷² Az egyes apátságok (így például Pannonhalma, Bakonybél, Tihany) és népeik között, a különböző szolgáltatások rögzítése körül kirobbant viták a 13. század folyamán lezárultak. SOLYMOSI 1998. 29–54.

⁷³ „*Urbáriumon olyan feljegyzést értettek, melyben a feudális földesúr birtokát, mindenekelőtt paraszti használatban álló 'urbéres' – nem allodiális – birtokát, az ott lakó, s az úrral 'urbéres' kapcsolatban álló népeket, valamint a birtokból s a népektől befolyó jövedelmeket, hasznokat vették számba, abból a célból, hogy megkönnyítsék az úrnak a földhöz, népéhez és jövedelméhez való jogai gyakorlását.*” MAKSAY 1957. 119.

megismerhető. Rendkívül kevés ilyen jellegű forrás áll a bencések kapcsán a kutatás rendelkezésére.

Maksay az urbáriumok előzményének tekintette – joggal – az adományleveleket, hiszen ezekben már kezdettől fogva rögzítették, hogy az adományozott birtokon hány szolgacsalád lakik, mennyi paraszti gazdaság van, illetve gyakran megadták az itt élők foglalkozását, illetve kötelességeit is. A 12. századtól megjelenő világiak által tett végrendeletek nagy többsége szintén már tartalmazta ezeket az információkat. Tehát mind az adománylevelek, mind a végrendeletek már tartalmazták az urbáriumok legfontosabb elemeit, hiszen összeírták az adományozott birtokon élő népeket, és a foglalkozásuk megjelölésével rögzítették azok szolgáltatási kötelezettségeit is.⁷⁴

Az urbáriumokhoz az összeírások állnak a legközelebb. Ezek az iratok már a 11. században feltűnnek, céljuk ezeknek is a földesúr birtokainak, népeinek és a tőlük várható jövedelmeknek a számbavétele.⁷⁵ Egyik legkorábbi ilyen teljességre törekvő összeírás az Albeus mester által 1238 körül összeállított jegyzék, mely hű képet ad a pannonhalmi apátság tatárjárás előtti birtokállományáról, a birtokok népeiről (jogállásukról, foglalkozásukról, szolgáltatási kötelezettségükről), és az egyes birtokokból az apátság számára befolyó jövedelmekről, szolgáltatásokról.⁷⁶ A tihanyi apátságnak 1211-ben készült hasonló, a monostor birtokait és népeit számba vevő jegyzék, melyben az elavult határleírásokat is „aktualizálták”.⁷⁷ A 13. században újabb forráscsoporttal bővül a paletta, ugyanis ekkor zajlottak le a földesúri népek és a földesurak között a követelt szolgáltatások „újrátárgyalása”. A kutatás szempontjából azért fontosak ezek a viták, mert az azokat lezáró oklevelekbe rendszerint belefoglalták a per előzményét (a korábban követelt szolgáltatásokat) és az újonnan kötött megegyezés részleteit (az ügy lezárásától kezdve kötelező szolgáltatásokat). Ezekből tehát egy adott birtokon élőknek a földesúr felé teljesítendő kötelezettségeit, azok

⁷⁴ MAKSAY 1957. 120. Ilyen végrendeletet tett például a pannonhalmi apátság javára *Acha* veszprémi nemes jobbágy (1116–1131 között: PRT I. 5. sz.), Színes úrnő (1146: PRT I. 9. sz.), Margit úrnő (1152: PRT I. 13. sz.), *Hoda* (1186?: PRT I. 23. sz.), a bakonybéli apátság javára pedig *Fulcmar comes* (1181: PRT VIII. 6. sz.). Természetesen ezek a szolgáltatások idővel teljesen átalakultak, így ezek az adatok csak a korai gazdálkodás jobb megismeréséhez használhatóak.

⁷⁵ MAKSAY 1957. 120.

⁷⁶ PRT I. 185. sz. Az összeírás keletkezési idejét Solymosi László 1237. okt. 29. és 1239. jún. 11. közé tette. Erdélyi László 2315/277, Solymosi több mint 2243 háznépet számolt a 91 (amennyiben az azonos nevű kettős vagy hármás településeket egynek számoljuk) vagy 99 (amennyiben az azonos nevű kettős vagy hármás településeket külön számoljuk) kisebb-nagyobb birtokból vagy részirtokból álló apátsági ingatlanállományban. ERDÉLYI 1907.; SOLYMOSI 1996b.

⁷⁷ 1211. máj. 29u.: PRT X. 8. sz. A határleírások aktualizálására valóban szükség volt, hiszen I. András király 1055. évi alapítólevelében rögzítették utoljára a hatrokat.

változásait figyelhetjük meg. A pannonhalmi, tihanyi és bakonybéli apátság kapcsán ismerünk ilyen pereket és egyezségeket.⁷⁸

A bakonybéli apátság néhány birtokáról készült a 15. században egy-egy összeírás, melyekben leírták azok határait, a jobbágyok számát, azok kötelezettségeit, stb. ezek azonban kevés alapot nyújtanak ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le.⁷⁹

Fennmaradt a pécsváradi apátság 1438-ban készült számadása, de ez egészen biztos, hogy nem ad teljes leltárt, hiszen nem tartalmazza például sem a hiteleshelyi tevékenységből származó jövedelmeket, sem a vámbevételeket. A számadást Tagányi Károly ismertette első ízben.⁸⁰ Az adatok szerint az apátságnak 1426 forint volt a jövedelme, de ez nem jelenti azt, hogy mind készpénzben folyt volna be. A 12 tételből összesen három az, amelyet a jegyzék készpénznek mond (budai bortized bérleteiből készpénzben, borkilencedből készpénzben és a jobbágyok évi adója készpénzben). Két tételnél, a jobbágyok ajándékánál, lehetőség volt a készpénzfizetésre is.⁸¹ Egy másik tételnél is feltehető, hogy esetleg készpénzben folyt be, sem mint borban (babarci bortizedből, 150 forint). A fennmaradó hat tételt viszont természetben kapta meg az apátság, jóllehet, értéküket pénzben fejezték ki (24 sertés, Pécsváradon 3000 köből bor, 1400 köből búza, 400 köből rozs, 200 köből zab, 42 kecske). Amint látható, a pécsváradi apátság gazdálkodásában a késő középkorban még igen jelentős volt a természetbeni jövedelem. A monostor kiadása – készpénzben kifejezve – 1397 forint volt, amelyet a *stipendiáriusok*⁸² fizetésére, a szerzetesek ételmezésre, ruházkodására, az apát cselédségére, stb. fordítottak.⁸³ Ha az apátság bevételét és kiadását összevetjük, láthatjuk, hogy a közösség költségvetésének egyenlege majdnem nullszaldós volt.

Még egy fontos leltár áll a rendelkezésünkre, nevezetesen az 1508. évi vizitáció alkalmakor meglátogatott monostorok ingó- és ingatlanvagyonának – jóllehet hiányos –

⁷⁸ SOLYMOSI 1998. 29–54.

⁷⁹ 1433. máj. 18.: Az apátság Vászolyban levő javainak összeírása, melyben megadták a birtok határát, mi található a birtokon és azt hányan lakják (PRT VIII. 187. sz.). 1437: Kimutatás az árpási és ponyvádi birtokok terményeiről, személyekre lebontva (PRT VIII. 203. sz.). 1438. máj. 1.: Mihály apát a Vászolyra telelepített csicsóiak jobbágyi kötelezettségeit rögzíti (PRT VIII. 204. sz.).

⁸⁰ Kiadása: KOLLER, *Historia* III. 373–376. Ism.: TAGÁNYI 1899.; PRT XII/b. 26–28.; *KmJkv Tanulmány* 103.

⁸¹ „*Item munera circa festum Pasche sunt septingentum minus unum pro decem ovis et duobus panibus exsolvendo aut duosdenarios pro tunc currentes. Item totidem munera evererunt circa festum Nativitatis Domini.*” KOLLER, *Historia* III. 375.

⁸² Az apát által kiállítandó bandérium fizetett tagjai, akik többnyire a familiárisok, vagy az egyházi parikuláris nemesek soraiból kerültek ki. A hadbaszállásukért ugyan kaptak fizetséget, de nem voltak állandó zsoldosok. Köszönöm Bárány Attila értékes megjegyzését.

⁸³ Az arányokat rendkívül jól mutatja, míg az apát és cselédségének konyhájára évente 745 forintot, addig a 13 felszentelt szerzetest és hat novíciust számláló konvent konyhájára mindössze 385 forintot költöttek.

felmérése.⁸⁴ A jegyzék például nem tartalmazza Garamszentbenedek gazdasági helyzetének felmérését, ráadásul több apátságnál igen nagy ellentmondások vannak. Így a tatai monostorban a vizitátorok mindössze két szerzetest találtak, de az apátság állatállománya – a két szerzeteshez képest is – óriási: 125 birkát, 45 sertést, hét ökröt, hat kancát, öt szarvasmarhát, tehát összesen 189 jószágot írtak össze! De az almádi apátság hét malma és hatvan sertése is feltűnően magas az egy apátot és két szerzetest számláló „intézményhez” képest, jóllehet, szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy a birtokok és a jövedelmek nagysága nem a szerzetesi létszámtól függött, hiszen azok az intézményhez kötődtek.⁸⁵

A kora újkorban megszorodott az urbáriumok és összeírások száma.⁸⁶ Ezeket azonban óvatosan kell kezelni, hiszen a török uralom, a sorozatos harcok és felkelések (különösen a tizenöt éves háború) alaposan átrendezték a birtokállományokat. A bencésekkel kapcsolatban is rendelkezünk ilyen összeírásokkal, melyek több esetben a jobbágyság szolgáltatásainak felsorolását is tartalmazzák. A 16. századi jegyzékek jó források arra, hogy a szerzetesek késő középkori birtokállományát rekonstruáljuk,⁸⁷ de a későbbi keletkezésűeket már csak igen nagy körültekintéssel lehet visszavetíteni a középkorra.

A kolozsmonostori apátság ilyen jellegű iratanyaga sajnos rendkívül gyér. Birtokállományáról mindössze egy hamis oklevélből kaphatunk tájékoztatást, azonban az is csak felsorolja a birtokokat. Antal apát (1425–1451) hivatalbalépése után nem sokkal, 1427-

⁸⁴ 1508: DL 21 890/2. A vizitációt és a forrást ismertette: ÉRSZEGI 1996. Érszegi Géza a forrásban felbukkanó furcsaságokra és ellentmondásokra azonban nem figyelt fel.

⁸⁵ Nem szabad szem elől téveszteni a vizitáció okát: Tolnai Máté azokat az apátságokat látogattatta meg, melyekről feltételezte, vagy remélte, hogy a bencés reform során megerősíthet, újra benépesíthet, tehát úgy látta, hogy azok még „életképesek” lehetnek, és az újrainduláshoz megfelelő anyagi létalappal rendelkeznek.

⁸⁶ A Magyar Országos Levéltár „E” szekciójának *Urbaria et Conscriptioes* gyűjteménye, mely a 16–19. században készült összeírásokat tartalmazza.

⁸⁷ Ilyen összeírás maradt például a pannonhalmi (Győr megye, 1578), a telki, a lébényi (Moson megye, 1564), a széplaki (Abaúj megye, 1553), a somogyvári (Zala megye, 1553), a tihanyi (Somogy megye, 1533), a pécsváradi (Baranya, Tolna megye, 1559), a bakonybéli (Zala megye, 1526), a dömölki (Vas megye, 1572), a ludányi (Nyitra megye, 1559), a lekéri (Borsod megye, 1531), a jáki (Vas megye, 1610), a szenttrinitási (Baranya, Tolna megye, 1559), a zselicszentjakabi, a földvári (1689), a bátai (Tolna megye, 1559), a kapornaki (Vas megye, 1531, 1582), a szekszárdi (1689), a zalavári (Zala megye, 1536, 1564) apátságok és a somogyvári *custos* (Somogy megye, 1533) birtokairól. Az összeírások korára a felsorolt apátságok egy része már nem eredeti rendeltetése szerint funkcionált, azonban a birtokösszeírások még a bencés kort idézik. *U et C* 9:15. másolati könyv a 18. század végéről. Pontosabb összeírások is fennmaradtak, melyek tartalmazzák a feljegyzett birtokokról – eredetileg az apátságnak – járó javak, és a jobbágyság által teljesítendő szolgáltatások és fizetségek kimutatását is. Így például Kapornakról (1567: *U et C* 2:33; 1567. aug. 20.: *U et C* 11:30b; 1569. márc. 11.: *U et C* 27:38; 1569. márc. 31.: *U et C* 11:30), Zalavárról (1568. jún. 15.: *U et C* 55:54; 1569. márc. 4.: *U et C* 55:55), Pannonhalmáról (1593. aug. 15.: *U et C* 53:3) és Tihanyról (16. század vége: *U et C* 60:52) is. Ezeket forrásokat mindenképpen érdemes lenne kiértékelni, és bevonni a további kutatásokba.

ben birtokok szerint csoportosítva összeíratta a monostor teljes jogi iratanyagát.⁸⁸ Az anyag így 12 fejezetre duzzadt: az első fejezet az alapítással kapcsolatos ismereteket összegzi, a második a monostor birtokaira vonatkozó összesen 71 oklevél jegyzékét tartalmazza, a harmadik, ötödik, hatodik és hetedik fejezetek a papi öltözékek, oltárok díszének és felszereléseinek leltárát, negyedik fejezete az apátság könyveinek katalógusát tartalmazza. A többi fejezetnek sajnos már csak a címe maradt fenn (VIII. a pecsét őrzéséről, a IX. a pecsételési díjaknak az apát és a konvent közötti megosztásának arányáról, a XI. a kolozsvári polgárokkal és más személyekkel kötött megállapodásokról, a XII. fejezet pedig a meglévő birtokok védelméről, és az elidegenített birtokok visszaszerzésével kapcsolatos tudnivalókról szolt). A gazdálkodás szempontjából a legfájóbb veszteség a X. fejezet elkallódása, mely – címe szerint – a jobbágyok szolgálatait és a tőlük származó bevételeket tartalmazta. Ugyanakkor ez az összeírás – töredékessége ellenére – az apátság egyik legfontosabb forrásbázisa, hiszen számos, azóta elkallódott oklevelet őrzött meg az utókor számára.

Ez a forráscsoport sajnos nem olyan bőséges, mint a peres iratok. Rendkívül kevés az olyan összeírás, amely valóban, és célzottan az apátsági gazdálkodásról szolgáltatna pontos információt, melyből megismerhetnénk, hogy egy adott birtokból (vagy esetleg a teljes birtokállományból) milyen típusú és mekkora jövedelemre számított a szerzetesközösség. Különös ez a hiány, hiszen egészen biztos, hogy készültek ilyen jellegű leltárak, hiszen az apátoknak tisztában kellett lenniük apátságuk anyagi erőforrásaival. Ráadásul, ezeknek kellett volna képezniük – a kiváltságlevelek után – az apátsági iratállomány legfontosabb darabjait. A monostor saját népeivel is biztosan kötött egyezségeket, melyekben rögzítették a felek a kötelező szolgáltatásokat, de ilyen jellegű iratok jobbára csak a 13. századból maradtak fenn, a késő középkorból már nem.

4.) *Bérleti szerződések*

Bár Kolozsmonostor kapcsán viszonylag kevés a bérleti szerződések száma, mégis érdemes megemlíteni ezt a forráscsoportot, mert bizonyos apátságoknál ez a fajta jövedelemkezelési módszer nagyobb hangsúlyt kapott, sőt, Garamszentbenedek esetében ez határozta meg a közösség gazdálkodását.

⁸⁸ *KmJkv Tanulmány* 49–50.; *KmJkv* I. 24. sz. Az okleveleknek a biztonságosabb megőrzés miatt könyvbe való másolása természetesen nem új keletű dolog. Így már 1241 körül elkészült a *Liber ruber*, melybe fontos, jogbiztosító okleveleiket másolták át a pannonhalmi szerzetesek (*chartularium*). 1400 körül pedig Egyed *custos* állította össze a pannonhalmi apátság okleveleinek registrumát. PRT I. 471–474.; PRT II. 250–258. *Mons Sacer* I. 500.; 506.; CSÓKA Gáspár OSB: A Levéltár. In: *Mons Sacer* III. 233–270.

A bencések gazdálkodására vonatkozó forrásgyűjtés során hamar nyilvánvalóvá vált a „rend” erőteljes kötődése a földbirtokokhoz. Ennek oka, hogy alapításukkor főként ilyen jellegű adományokban részesültek a szerzetesek, és később gazdálkodásukat is alapvetően a földbirtokaikra tudták csak alapozni. Az apátságok tehát kiterjedt, de szórt birtoktestekkel rendelkeztek, melyek művelését változatos jogállású, de az apátságtól függő népekkel végeztették. A 13–14. században végbement társadalmi és gazdasági változások következtében a pénzgazdálkodás egyre nagyobb szerepet kapott a terményjáradékok megadása és a különféle szolgáltatások kárára. A jobbágyság részben a korábban szolgarendű népekből emelkedett fel, a korábbi majorságok pedig kisebb-nagyobb jobbágyfalvakká alakultak át. Korábban a szakirodalom úgy tartotta, az apátsági birtokokon ez a folyamat abban csúcsosodott ki, hogy az apátsági népek természetbeni kötelezettségüket (ilyen volt például a torló és a harangozó szolgálat) egyre inkább pénzbelire váltották át, és szolga állapotuktól szabadulva, teljes jobbágyokká váltak. Az apátsági birtokok művelése így egyre nehezebbé vált, hiszen a jobbágyok kötelezettségei a földesúr iránt enyhültek, a meghatározott és rögzített szolgálatokon kívül másra nem voltak kötelezhetőek, az apát pedig már nem, vagy alig rendelkezett olyan népekkel, akiket igénybe tudott volna venni egy-egy birtok megművelésére.⁸⁹ Az így megfogyatkozott munkaerő már nem tudta hatékonyan ellátni feladatát, ezért az egyházi földesuraknak más birtokhasznosításra, nevezetesen egy-egy birtok bérbe-, illetve haszonbérbeadására kellett áttérniük.⁹⁰ Az apátsági birtokok „válságához” az is hozzájárulhatott, hogy a késő középkorban jelentősen visszaszorult arányuk a világi nagybirtokokhoz képest, amelyek jövedelmei így jóval magasabbak voltak az egyházakéhoz képest. Ezen kívül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a bérbeadásból származó jövedelemre – a szerződésben előre rögzített bérleti díjra – sokkal biztosabban lehetett

⁸⁹ MAKSAY 1972. passim; SZÜCS 1981. Franciaországban ez a változás már korábban bekövetkezett, hiszen a 12. században a bencés apátságok jelentősen veszítettek birtokaikból, ezért inkább azokat tagosítani igyekeztek, a társadalmi átalakulás következtében pedig lemondtak a földek közvetlen műveléséről. Erre a lépésre azért is kényszerülnek, mert az apátságok létszáma is egyre inkább apadt: mind kevesebb szerzetes lépett be, és – ellentétben a ciszterciekkel – konverzus testvérekkel sem rendelkeztek. Ezért a földbirtokokat már nem tudták hatékonyan kezelni: se irányítani, se felügyelni nem tudták az ott folyó munkákat. A birtokok bérbeadásával való hasznosítása tehát az apátságok szükségszerű lépése volt. A 14. században már van arra példa, hogy egy-egy bérbe adott birtokot járadékra cseréltek, feltehetőleg ezek a birtokok végleg elvesztek az apátság számára. A 16. században a dél-amerikai arany beáramlása miatt a pénz elértéktelenedett, ezért a monostorok az örökbérletet meghatározott futamidejűre váltották, ezzel védekezve az infláció hatásaitól. SCHMITZ 7–20.

⁹⁰ A bérbeadás inkább rövid távú befektetés volt (néhány év), a haszonbérbeadás ezzel ellentétben hosszú távon oldotta meg a birtokhasznosítást: ilyenkor a bérbe vevő élete tartamára, vagy esetleg többnemzedéknyi időre kapta meg a birtokot. Az oklevelek szóhasználatában azonban nem látni különbséget: *in feudum* adnak néhány évre, de örökbérbe is, ugyanígy az *in arendam* használata sem következetes. Úgy tűnik, egymás szinonimáiként használták a kifejezéseket (*in arendam et feudum*).

számítani, mintha saját kezelésben tartották volna a birtokot: így például egy-egy rossz termésű év sem okozott olyan nagy jövedelemkiesést.

Ezzel a gazdálkodási móddal az eddigi szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozott. Wenzel Gusztáv a hazai mezőgazdaság történetét tárgyaló munkájában mindössze említést tett arról, hogy a középkorban *in feudum* is adtak bérbe birtokot, Lederer Emma a magyarországi pénzgazdálkodást bemutató könyvében néhány példával felvázolta ezeket az ügyleteket, azonban a hivatkozott eseteket helyenként rosszul idézte, elemző értékelésbe pedig nem bocsátkozott már csak a felhasznált források kis száma miatt sem.⁹¹ Szabó István a *predium* kapcsán érintette a bérleti szerződések kérdését.⁹² Véleménye szerint a *prediumok* hasznosításának legegyszerűbb módja – az intenzív majorsági gazdálkodás hiányában – azok bérbeadása volt. Kiemelte, hogy a bérbeadók elsősorban azért adták át kezelésre a *prediumaikat*, hogy ezáltal elkerüljék birtokaiknak a jobbágytelkekbe való betagolódását. A bért tekintve arra hívta fel a figyelmet, hogy a pénzösszegeken kívül a bérbe adók természetbeni juttatásokat is kikötöttek, amelyek szinte „jobbágyszolgáltatás-szerűek” voltak. Az örökbérletet a *more prediali* terminussal hozta összefüggésbe, és annak bizánci eredetére mutatott rá. A témát Székely György is tárgyalta, aki részben közép- (főként csehországi) részben nyugat-európai kontextusba helyezve tárgyalta a hazai egyházi- és gazdasági viszonyokat. Tanulmányában igyekezett minél szélesebb körre (érseki, püspöki, szerzetesi bérleti ügyletek) támaszkodni, emiatt azonban több helyen – véleményem szerint – kissé felületes megállapításokat tett, hiszen minden bérleti ügyet nem tudott alaposan megvizsgálni. Különösen érvényes ez azokban az esetekben, amikor ismeretes, hogy a bérleti viszony hosszútávú – és erre szerencsés módon még forrásaink is vannak –, de Székely a bérletnek vagy csak az elejét, vagy csak a végét említi, és így von le bizonyos (általában negatív) következtetést. Tanulmánya végén meglehetősen sötét képet rajzolt a bérleti szerződésekről, kiemelve, hogy ezek az ügyletek végeredményben az egyházi birtokok szekularizációját jelentették.⁹³ Ebben Székelynek részben igaza van, hiszen sok esetben a birtok valóban a

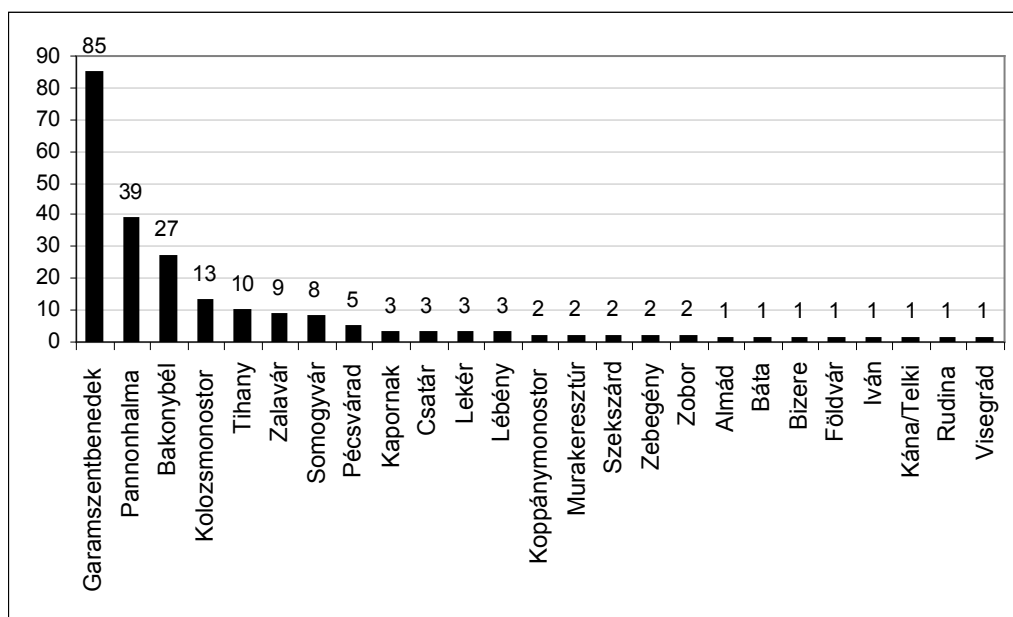
⁹¹ WENZEL 1887. 340–342. Wenzel mindenképpen nagy lépést tett azáltal, hogy „haszonbérbeadásról” írt, hiszen a korabeli szakirodalom szinte kivétel nélkül az *in feudum* említéseket „birtok hűbérbeadása” jelentéssel fordította, nem törődve az oklevélbe foglalt kondíciók értelmezésével. Lederer szerint a 13. században felbukkanó, bizonyos cenzus ellenében bérbe adott birtok – amely rendszerint a bérbevevő élete tartamáig szól – még adományjelleggel bírt, tehát joggal tekinthető hűbéri viszonyban álló ügyletnek. Ettől tért el lényegesen a 14. századtól általánossá váló, valódi, „üzleti jellegű” bérlet. Véleménye szerint alapvetően a távolság miatt adták bérbe a birtokokat, bár ennek ellentmondani látszik például a garamszentbenedeki apátság példája. LEDERER 1932. 46–48.

⁹² SZABÓ I. 1976. 51–122. kül. 98–100.

⁹³ SZÉKELY 2000.

világi bérlőhöz került, de aztért nem minden ügylet végződött így. Legutóbb Hunyadi Zsolt foglalkozott a johannita birtokgazdálkodás eme típusával.⁹⁴

Gyűjtésem során a 13. századtól kezdve a 16. század első feléig bezárolag 26 bencés apátság⁹⁵ összesen 226 bérleti szerződésére találtam közvetlen, vagy közvetett adatot. Az alábbi diagramban⁹⁶ összesítettem a bérleti szerződések monostoronkénti megoszlását:

A bérbé adott javak igen különbözőek voltak. A legnagyobb számban valóban a földbirtok (ide értendő a szántóföld, rét, kaszáló, stb. is) bérbeadása szerepelt. Ennek egyik oka az apátság birtokán élő parasztok számának megfogyatkozása lehetett, hiszen a monostornak nem volt akkora anyagi erőforrása, hogy megengedhesse magának a bérmunka alkalmazását. A birtok bérbeadása háttérben az ingatlan védelme is meghúzódhatott, azaz, a szerzetesek a potenciális foglalónak adták bérbé, hogy ily módon próbálják megvédeni annak elfoglalását. A birtokokat sok esetben nem magukban, hanem annak haszonvételeit felsorolva (halastó, malom, de akár tizedjövedelem is) együtt adták bérbé a szerzetesek. Igen nagy

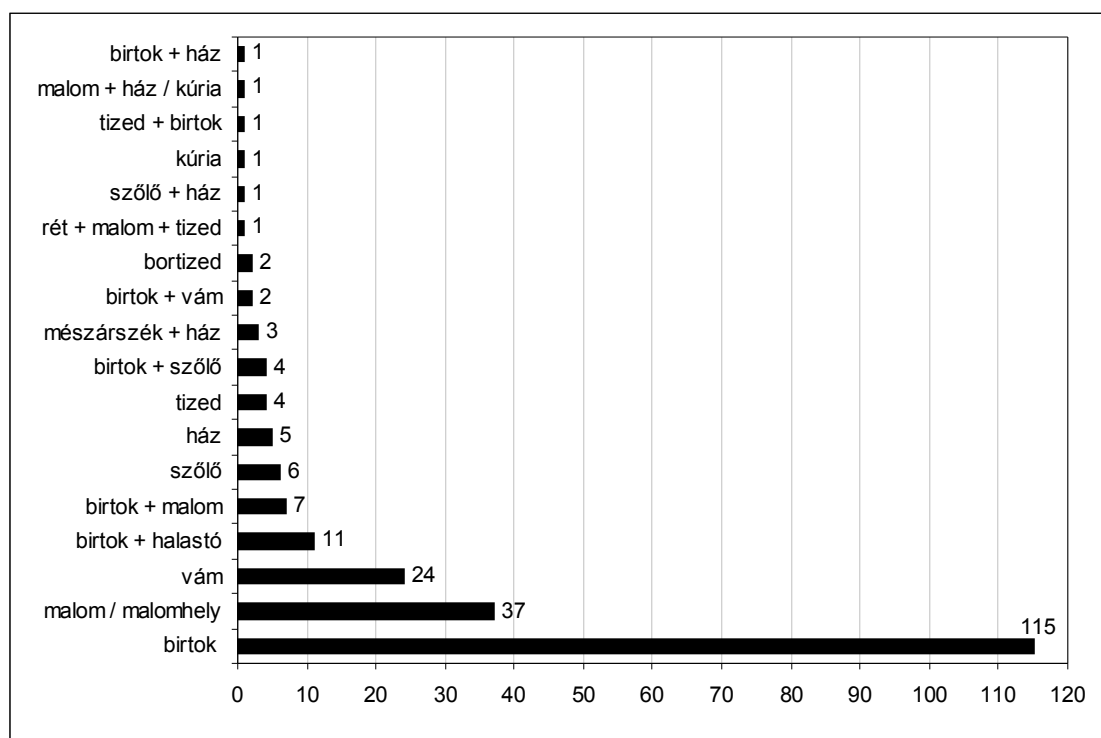
⁹⁴ HUNYADI 2005. Efféle ingatlanhasznosítással egyébként kivétel nélkül csak egyházi intézmények éltek, földbirtokos nemesek nem, ez utóbbiak inkább a birtokok bérlőiként jelentek meg. Ugyanakkor, a birtokbérlőhöz egy kissé hasonló ingatlanhasznosítással, azaz telepítési szerződések kötésével, a világi földbirtokosok is éltek. Minderre ld: TRINGLI 2000. 657–658.

⁹⁵ Ezek a következők: Almád, Bakonybél, Báta, Bizere, Csatár, Földvár, Garamszentbenedek, Iván, Kána/Telki, Kapornak, Kolozsmonostor, Koppánymonostor, Lébény, Lékér, Murakeresztúr, Pannonhalma, Pécsvár, Rudina, Somogyvár, Szekszárd, Tihany, Visegrád, Zalavár, Zebegény, Zobor.

⁹⁶ A diagram alapjául szolgáló tanulmányom – *Bencés bérleti szerződések a középkori Magyarországon* – kéziratban áll. A munkát 2010 októberében benyújtottam a Kubinyi András Középkortudományi Alapítvány által meghirdetett pályázatra.

számban adták bérbe malmaikat is (ez a jelenség egyébként úgy tűnik, hogy általános volt a középkori malombirtoklási gyakorlatban), melyek ilyen jellegű hasznosítása a szerzetesek számára sokkal előnyösebb volt, hiszen a malom üzemeltetéséhez szakértelemre volt szükség, aminek hiánya miatt igen nagy károk keletkeztek.⁹⁷

Azok az apátságok, amelyek rendelkeztek vámmal, szívesen hasznosították ezen jövedelmeiket bérlet útján – már csak azért is, mert más úton képtelenség lett volna ezeket a jövedelmeket kezelni. Különös azonban, hogy míg a püspökök tizedjövedelmeiket többségében bérbe adták, addig a források azt mutatják, hogy a szerzetesek nem szívesen adták ki kezelésükből a dézsmát, és csak a 16. századtól kezdték – jobbára kényszerből – bérbe adni azokat.⁹⁸ Az alábbi grafikon azt mutatja, hogy az egyes szerződésekben milyen jövedelemtípusok és milyen arányban szerepelnek.⁹⁹

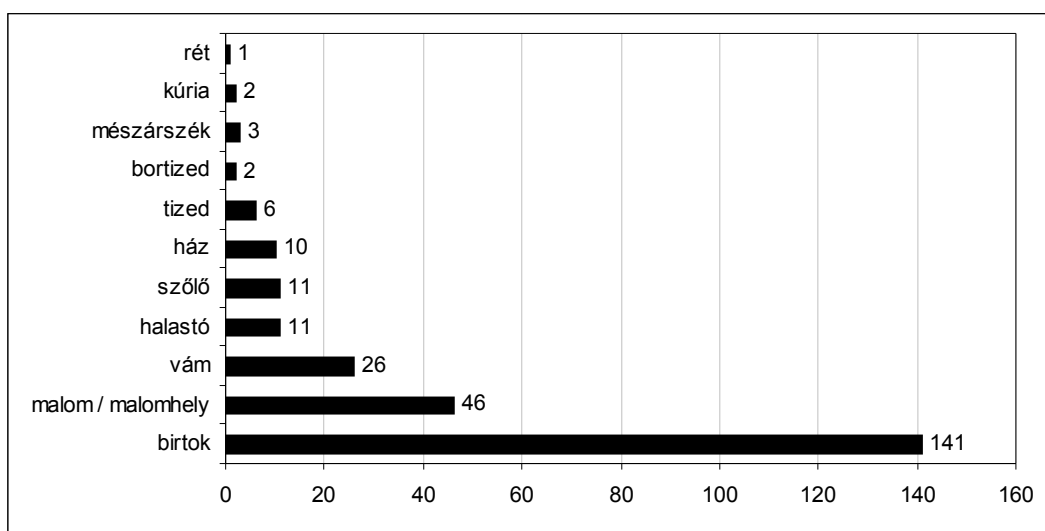

A következő diagamban tovább differenciáltam az egyes bérbe adott jövedelem típusokat, és a szerződésekben együtt adott ingatlanokat különválasztottam:

⁹⁷ A malombérleti szerződések magas számának háttérében az is állhat, hogy a molnárok mindig bérlőként kezelték a malomkat.

⁹⁸ Mivel az apátságok többnyire csak saját birtokaikon birtokolták a tizedet, ezért azok bérbeadása nem jelentett mást, mint a saját földek jövedelmeinek bérbeadását.

⁹⁹ Itt „esetenként” számoltam, tehát például egy ház bérlete akár többször is szerepelhet, attól függően, hogy az apát azt hányszor adta bérbe.

Ez a forráscsoport rendkívül jó adatokat nyújt a gazdálkodás jobb megismeréséhez, melyből már országos tendenciákat is meg lehet figyelni. A meglehetősen nagy számú bérleti szerződések azt mutatják, hogy egyes apátságoknál ez a fajta ingatlanhasznosítás igen elterjedt volt. A garamszentbenedeki apátság birtokainak mintegy felét, malmainak viszont döntő többségét így kezelte.¹⁰⁰ Pannonhalma, Bakonybél és Kolozsmonostor szintén viszonylag jelentős bérleti tevékenységet folytatott, ez utóbbinál viszont fontos kiemelni, hogy az apátság alapvetően csak a malmait kezelte így, szemben a többi monostorral, amelyek változatosabb ingatlanbérleti tevékenységet gyakoroltak.¹⁰¹ A bérleti szerződések tehát jól mutatják az országban fennálló regionális különbségeket. Míg az ország nyugati felén, Garamszentbenedeken a birtokok több mint felét bérlet útján kezelték a szerzetesek, és az ország középső területein található jelentősebb apátságok is bátrabban adták bérbe birtokaikat, addig Kolozsmonostoron ez a fajta birtokhasznosítás szinte ismeretlen volt. Ez utóbbi birtokait alapvetően saját kezelésében tartotta, és jobbágyok munkájával műveltette meg. Míg az ország középső és nyugati területein – legalábbis a bencés birtokokon – a pénzgazdálkodás nagyobb szerepet kapott, addig Erdélyben, Kolozsmonostor még mindig jobbra naturáliában szedte be járandóságait. Ennek a regionális különbségnek az eltérő társadalmi és gazdasági fejlődés az oka. A kérdésre a disszertáció végén még visszatérek.

¹⁰⁰ A garamszentbenedeki apátság bérleti szerződéseit már bemutattam a 2010. októberében Budapesten és Piliscsabán megrendezett bencés rendtörténeti konferencián. Előadásom anyaga konferencia tanulmánykötetében megjelenés alatt áll.

¹⁰¹ Ráadásul, Kolozsmonostor a malombérletekből befolyó jövedelmét – részben készpénz, részben naturália – az apátság alá rendelt templomok fenntartására fordította (a kérdést ld. a II. 6. Malmok c. fejezetben). Mindössze egyetlen adatot találtam arra, hogy a kolozsmonostori apátság egy birtokát bérbe adta, de azt is inkább kényszerből, a birtok védelme miatt tette: Ottó apát 1364-ben adta bérbe Apáti birtokát Görgényi Jánosnak, aki mellesleg korábban elfoglalva tartotta Apátit. CSOMOR 1912. 41.; 49.

5.) *Egyéb források*

Ebbe a csoportba a különböző zálogügyletek dokumentumai, privilégiumok (vásártartás joga, mentesülés a különböző adók megfizetése alól, kiváltságos társadalmi réteg jogainak adományozása – soltészség pl.), végrendeletek és lélekváltság adományok dokumentumai sorolhatók. Ezek inkább csak közvetetten adnak tájékoztatást a bencés szerzetesek gazdasági tevékenységéről. A zálogügyletek – amennyiben az apátság volt a zálogba vevő – a szerzetesek befektetéseit (ellenkező esetben anyagi szükségét) világítják meg. Részben a lélekváltság adományok is ide sorolhatók, hiszen több ilyen adomány háttérében zálogügylet húzódott.¹⁰² A különböző privilégiumok az apátság népeinek terhét könnyítik, a vásártartási engedélyek pedig az apátsági birtokok gazdasági megerősítésében játszanak fontos szerepet.

A fentiekben tehát végigtekintettem azokat a forrás csoportokat, amelyek a szerzetesi gazdálkodás feltárásában hasznosíthatóak. Az anyag meglehetősen egyenetlen, sajnos éppen a kifejezetten gazdasági jellegű iratok – urbáriumok, számadáskönyvek – hiányoznak, így a feldolgozás során jobbra csak az elszórt adatokat tartalmazó peres iratokra támaszkodhatunk. Ugyanakkor ezek a dokumentumok nagyon sok fontos információt tartalmaznak, hiszen a hatalmaskodók elbeszéléseiből a mindennapok gazdálkodási gyakorlatába nyerhetünk betekintést. A bérleti szerződések szintén fontos adalékokat nyújtanak a szerzetesi gazdálkodás módszereiről, azonban ezt a forráscsoportot a kutatás mindezülig még nem hasznosította. Érdemes egyébként felfigyelni arra, hogy ezekből a forrásokból jobbra az egyes apátságok mezőgazdasági tevékenysége ragadható meg, és úgy tűnhet, hogy a szerzetesközösségek számottevő ipari tevékenységet nem folytattak. Erre a kérdésre egyelőre úgy tűnik, hogy csak a régészeti feltárások adhatnak választ, hiszen számos, apátsághoz kötődő ipari létsítményt (üveg-, kovácsműhely) csak régészeti kutatások alapján ismerünk. Ezek többsége, méreteinél fogva, azonban inkább csak a helyi igényeket elégítette ki, szélesebb piacra nem termelt.

¹⁰² A bencések kapcsán a garamszentbenedeki és a pannonhalmi apátságok esetében találtam ilyen jellegű ügyleteket, de a pálosoktól sem állt távol ez a fajta „ingatlanszerzés”. SZABÓ N. 2009. 459–463.; 466., F. ROMHÁMYI 2010a. 126. Egy ilyen példa Garamszentbenedekről: 1493-ban jutott az apátság a Bars megyei Ebedec és Azna birtokrészekhez. A birtokos Ebedeci család már annyira elszegényedett, hogy 1437 után Ebedecet zálogba adták. Ennek kiváltására vettek fel az apátságtól 200 aranyforintot, melyet minden bizonnyal már nem tudtak visszafizetni, ezért Azna földdel együtt „örök alamizsnaként” átadták az apátságnak. Ezt a rendelkezést egyébként az Ebedeci család férfi ágának kihalása miatt a női ág tette. KNAUZ 1890. 151–152.

I. 3. A kolozsmonostori apátság kutatástörténete, forrásai

Az erdélyi egyházmegyében fekvő, hiteleshelyi tevékenységet is folytató bencés apátság története napjainkra számos ponton tisztázódott. Tudományos igénnyel elsőként gróf Eszterházy János foglakozott ezzel a közösséggel, tanulmányának súlypontja az apátság birtokaiért folytatott perek tucatja volt.¹⁰³ Csomor Lajos 1912-ben szintén az apátság birtokainak történetét és az azokért folytatott pereit dolgozta fel immár – a forrásfeltáró munkálatok előrehaladtával – nagyobb számú okleveles anyag bevonásával.¹⁰⁴ Csomor munkájával egyidőben jelent meg a bencés rendtörténeti sorozat utolsó kötete, mely szintén a birtokpereken keresztül mutatta be a kolozsmonostori apátság (valójában birtok-) történetét.¹⁰⁵

Mindhárom mű tehát az apátság ingóságainak, és az apátoknak a monostori birtokokért folytatott pereit történetét dolgozta fel kronologikus rendben. Ezt aligha nevezhetjük egyháztörténetnek, valójában birtoktörténetek ezek, de a hangsúlyeltolódást nem lehet a szerzők szemére vetni, hiszen az apátságokkal kapcsolatban valóban döntő többségében ilyen jellegű – jobbára birtokperes – iratok maradtak fenn. A három tanulmány közös jellemzője továbbá, hogy a közösség 16. századi történetét alig, vagy csak igen elnagyoltan érintették.

Jakó Zsigmond több munkájában is foglalkozott az apátsággal, 1984-ben megjelent tanulmányában Ottó apát hamis okleveleit ismertette – melyeket minden kritika nélkül használt Eszterházy, Csomor és Sörös –, majd a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveit kiadva egy vaskos bevezető tanulmányban dolgozta fel az apátság történetét és hiteleshelyi tevékenységét. Ennek a munkának különös értéke, hogy Jakó a közösség társadalmi összetételének vizsgálatára is igen nagy hangsúlyt fektetett.¹⁰⁶ Ugyanakkor, a szerzetesi gazdálkodásról továbbra sem született átfogó jellegű munka, holott a peres és egyéb iratok erre vonatkozóan nagy számban tartalmaznak adatokat. Az apátság gazdálkodásának megismerése iránti igény már Jakó tanulmányában is érezhető, ő azonban az apátság jövedelmeit csupán analógiák, elsősorban a pécsváradi apátság alapján próbálta

¹⁰³ ESZTERHÁZY 1867.

¹⁰⁴ CSOMOR 1912. Elsősorban Beke Antal regesztáit (BEKE, *A kolozsmonostori konv.*) dolgozta bele a mintegy kilencven oldalas munkájába, azonban – elmondása szerint – a helyszínen, Kolozsvárott is végzett forrásfeltárást. A kolozsmonostori konvent levéltára melleleg már Csomor munkájának megjelenése előtt Budapestre került.

¹⁰⁵ Sörös Pongrác tollából: PRT XII/b. 69–94.

¹⁰⁶ JAKÓ 1984.; *KmJkv Tanulmány*. Jakó nemcsak az apátok személye körüli „zavart” oszlatta el (melyek Csomornál és a PRT-ben, Sörösnél keltek lábra), de a szerzetesi birtokok és az értük folyó perek történetét is – modern, forráskritikai eszközökkel – feldolgozta. A bevezető tanulmány rövidített változata megjelent még: JAKÓ 1997.

megbecsülni.¹⁰⁷ Úgy vélem azonban, egy térben nagyon távol fekvő – következésképp feltehetően egészen más birtokkezelési módszereket alkalmazó – apátság csak korlátozottan képezheti az összehasonlítás alapját.

A közelmúltban Radu Lupescu érintette a kolozsmonostori apátság kérdését, jóllehet, munkájának célja Kolozsvár korai történetének tisztázása volt. Feldolgozásának újdonsága, hogy tanulmányához elsősorban a régészet eredményeit használta fel, természetesen megfelelő óvatossággal és kritikával kezelve, és megtisztítva azt a román régészet „túlzásaitól”.¹⁰⁸ Tanulmányában felhívta a figyelmet az apátság és az ispánsági vár közvetlen, térbeli kapcsolatára, hiszen mind az ispán, mind az apátság ugyanazon a magaslaton osztozott (maga az apátság a vár területén terült el), ugyanakkor megállapította, hogy ezeket a nagyterjedésű erődítményeket nem kell egységes területnek tekinteni, hiszen annak különböző részein más-más birtok- és tulajdonjog volt érvényben.¹⁰⁹ Kolozsmonostor fejedelemségkori hiteleshelyi tevékenységével legutóbb pedig Bogdándi Zsolt foglalkozott PhD disszertációjában.¹¹⁰

E szakirodalmi bevezető¹¹¹ után érdemes megemlíteni a forrásadottságokat is. Az Erdélyre vonatkozó oklevelek összegyűjtése és kiadása meglehetősen nagy múltra tekint vissza, és bár a munka még korántsem tekinthető befejezettnek, mégis szép eredményekkel rendelkezik az erdélyi forráskutatás. Tétéles felsorolásuktól ezen a helyen eltekintek,¹¹² és inkább azokra a kiadványokra térek rá, melyek a kolozsmonostori apátság kapcsán érdemelnek különös figyelmet. Időrendben a legkorábbi ilyen kiadvány az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című sorozat, mely 1892-ben indult útjára, és

¹⁰⁷ „Minthogy Kolozsmonostor körülményei legtöbb hasonlóságot általában éppen Pécsváráddal mutattak, nem erőszakolt a feltételezés, hogy jövedelmük is nagyjából hasonlóan alakulhatott.” *KmJkv Tanulmány* 102–105. itt: 104.

¹⁰⁸ LUPESCU 2005.

¹⁰⁹ Somogyváron is hasonló volt az apátság és az ispáni székhely kapcsolata. LUPESCU 2005. 34–35.

¹¹⁰ BOGDÁNDI 2012. Az interneten hozzáférhető a teljes disszertáció [*A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori hiteleshelyi tevékenysége (XVI–XVII. század)*] is, melynek URL címe: <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/109305/5/dolgozatrft-t.pdf>. Letöltés ideje: 2012. máj. 3.

¹¹¹ A középkori Erdélyre, Kolozs megye kialakulására, történetére, az erdélyi társadalom fejlődésére, illetve magára, az apátság történetére vonatkozó szakirodalom rendkívül széles, annak tétéles felsorolása és feldolgozása szétfeszítette volna a disszertáció kereteit. Ezért a terjedelmi okok miatt főként csak azokat a munkákat idézem, amelyek a szoroson vett témához kapcsolódnak. Hasonlóképpen jártam el a gazdaságtörténetet felölelő szakirodalommal is: ebben az esetben is inkább azokat a munkákat hasznosítottam és idéztem, amelyek eredményeit közvetlenül fel tudtam használni az apátság gazdálkodásával kapcsolatban. Így közvetlenül nem idéztem olyan szakirodalmakat (például Szabó István, vagy Maksay Ferenc munkáit), melyek bár a gazdaságtörténeti irodalom alapművei közé tartoznak, disszertációm egyes részkérdéseihez azonban nem tudtam érdemben hasznosítani.

¹¹² Az Erdély történetére vonatkozó forráskiadványok jegyzéke többek között a *CD Transsylvaniae* köteteiben is megtalálható.

1991-ig hét kötete jelent meg az 1486. évvel bezárólag. Sajnos a kiadvány igen sok forrást – különösen az értékes 15. századi okleveleket – csak német nyelvű kurta regesztákban közöl. Jakab Elek szintén számos, az apátságra vonatkozó értékes forrást tett közzé a Kolozsvár történetét feldolgozó monográfiáját kísérő oklevéltárban. Beke Antal pedig a *Történelmi Tár* hasábjain publikálta a kolozsmonostori konvent levéltárát, mely számos gazdaságtörténeti jellegű iratot tartalmaz.¹¹³ Kifejezetten Erdély történetére vonatkozó forrásokat tesz közzé a román *Documenta Romaniae Historica* című kiadvány „C. Transilvania” sorozata, amely az oklevelek latin nyelvű kiadása mellett azok román fordítását is közli. A munka alaposágát jól mutatja, hogy az eddig megjelent 15 kötet még mindig csak a 14. század végénél tart.¹¹⁴ 1997-ben indult útjára a Jakó Zsigmond, majd Hegyi Géza és W. Kovács András által szerkesztett *Erdélyi Okmánytár*, amely regesztákban teszi közzé a forrásokat.¹¹⁵ A 15. századra pedig jó adatokat tartalmaz a *Zsigmondkori Oklevéltár*. A Jakó Zsigmond által közzétett két kötetes forráskiadvány a késő középkorból, különösen a 15–16. századból szolgál értékes forrásokkal az apátság történetére és gazdálkodására vonatkozóan. Ha tehát végigtekintünk ezen a listán, és hozzávesszük a Magyar Országos Levéltár Interneten hozzáférhető digitális adatbázisát,¹¹⁶ elmondható, hogy a monostor történetével eddig foglalkozó kutatókhoz képest sokkal előnyösebb helyzetben vagyunk, hiszen mintegy hatszáz oklevél áll a rendelkezésünkre, melyek közvetlenül felhasználhatóak a kolozsmonostori apátság történetéhez. Ez a mennyiségű forrásanyag pedig már biztos alapot nyújt ahhoz, hogy a monostor gazdálkodását jobban megismerjük.

Kolozsmonostor gazdálkodása szempontjából értékelhető források

Disszertációm forrásbázisa egyáltalán nem ismeretlen, hiszen jórészt magam is azokat az okleveleket hasznosítottam, melyek már átmentek Eszterházy, Csomor, Sörös Pongrác és Jakó Zsigmond kezén. Ugyanakkor ők alapvetően az apátság birtoktörténetére és pereire fókuszáltak, és nem fordítottak különösebb figyelmet az oklevelek mélyebb tartalmának

¹¹³ *Ub*; *Kolozsvár Oklt.*; BEKE, *A kolozsmonostori konv.*

¹¹⁴ *DocRomHist* (a *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, veacul XI– XIII. vol. I–II. Veacul XIV. vol. I–IV. București, 1951–1955. sorozat változtatott című folytatása).

¹¹⁵ *CD Transsylvaniae*. Eddig három kötet jelent meg, a legutolsó 2008-ban, amely az 1359-es évvel záródó források regesztáit tartalmazza. A világhálón azonban elérhető az 1360–1363 közötti évek okleveleinek kivonatai is, melyet – Jakó Zsigmond kéziratának felhasználásával – Hegyi Géza tett közzé. (http://www.htmtop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/2009C00048CS_Hegyi_Geza.pdf. A letöltés ideje: 2011. március 21.).

¹¹⁶ *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL–DF 5.1): http://mol.arcanum.hu/dldf_full.

kiértékelésére. Éppen ezért én nem foglalkozom az apátság birtokpereivel, és nem próbálom nyomon követni, hogy egy-egy birtok mikor éppen kinek a birtokában volt. Mivel ezeket a pereket előttem már többször is feldolgozták, ezért én azokra mindössze annyiban térek ki, amennyiben a megértéshez szükségesnek érzem.

Amit az előző fejezetben a bencés apátságokkal kapcsolatos források sajátosságairól elmondtam, az Kolozsmonostor kapcsán is érvényes. Nevezetesen az, hogy a peres dokumentumok az oklevelés anyag elsöprő többségét alkotják, éppen ezért a feldolgozásnak is figyelembe kellett vennie ezt a tényt. Jellemzően a földbirtokkal kapcsolatos adatokat nyerhetjük ki ezekből az iratokból. Ezek között találjuk például a különböző birtokfoglalások, „illegális” birtokhasználatok, hatalmaskodások említéseit, és azok következményeit. Szerencsés esetben megtudjuk, hogy a szomszéd milyen típusú apátsági birtokot foglalt el (szántó, kaszáló, erdő, stb.), vagy mit tett a kérdéses birtokon (például lekaszáltatta a rétet, és a szénát behordatta magához, kárt okozott az apátság erdejében). Ezekből pedig megállapítható az apátsági birtokok jellege, és amennyiben még a hatalmaskodás időpontját is megtudjuk, akkor – analógiák bevonásával – azok használata is megismerhetővé válik: például, hogy mikor, és hányszor kaszáltak, vagy éppen mikor fejeződött be az aratás. A hatalmaskodás másik nagy csoportja az apátság jobbágyain elkövetett jogsértések voltak. Ezek alapvetően a jobbágyok magángazdaságába adnak betekintést (a támadók mennyi és milyen jószágot, milyen felszereléseket vették el), olykor azonban munkájuk is megismerhetővé válik (fát fuvaroztak, élelmiszert szereztek be az apátságnak).¹¹⁷ A jobbágyok ellen elkövetett támadások, és a szüntelen panaszok arra engednek következtetni, hogy az apátság a birtokait saját kezelésében tartotta, és azokat alapvetően saját jobbágyaival műveltette meg, így folytonos zaklatásuk, majd a csatatérre váló birtokról történő elköltözésük érzékenyen érintette a monostor gazdaságát.

A földbirtok kezeléséről tehát alapvetően a peres iratok adnak tájékoztatást,¹¹⁸ ugyanakkor, sok esetben a néprajzi analógiákkal kell kiegészíteni az adatokat, hogy azok értelmezhetőek és rendszerbe foglalhatóak legyenek.¹¹⁹

¹¹⁷ Már Belényesy Márta is megfogalmazta, hogy a hatalmaskodásokban rejlő információk nyújtják a legjobb támpontot a középkori gazdálkodás jobb megismerésére: „*az egykorú hatalmaskodások bőséges anyaga éppen a jobbágygazdaság állat- termény és eszközfelszerelésébe, sőt igen gyakran tulajdonviszonyaiba is betekintést nyújthatott volna.*” BELÉNYESY 1954–1955. 388.

¹¹⁸ Ez így talán természetes is, hiszen amikor valami jól, rendben ment, azt nem kellett oklevélbe foglalni. Ebből is látható, hogy már a középkorban is csak a rossz hír bírt hírértékkel.

¹¹⁹ Így például csak azt tudjuk, hogy a hatalmaskodó lekaszáltatta a rétet és elvitette a szénát, ugyanakkor ez a rövid panasz nem mondja meg, hogy a támadó éppen a sarjút kaszáltatta-e le? A dátum és az analógiák alapján lehet következtetni arra, hogy az adott birtokon hányszor kaszáltak egy évben.

Hasonlóan alapvetően a perek kapcsán ismerhetjük meg az apátság szőlőgazdálkodását. Kolozsvár város polgárai ugyanis a 14. század második felétől hosszan tartó vitába kezdtek a monostorral annak érdekében, hogy a szőlők után az apátnak, mint földesúrnak járó járadékok megfizetése alól kivonhassák magukat. Ezek a viták egyébként a források igen nagy hiányaira is felhívják a figyelmet. Egy-egy cselekmény ugyanis úgy tűnik, mintha a semmiből pattant volna ki, és értetlenül állunk a polgárok panasza előtt, hogy milyen jogon tagadták meg a földesúri járadékok megfizetését, holott az érintettek az apátság szőlőit művelték. Az ügy háttérében ugyanis kellett, hogy legyen egy megállapodás az apátság és a város között, aminek azonban a fennmaradt források között nyoma sincs. A 15. század második felének fejleményei kapcsán hasonlóan sötétben tapogatózunk. Látszólag minden előzmény nélkül 1460-ban Bertalan *gubernator* lemondott a kolozsvári polgárok kérésére az apátság szőlői után járó földesúri járadékokról. Hogy az ekkor felsorolt járadékok mikor és hogyan alakultak ki, sajnos rejtve vannak előttünk, mint ahogy az is, hogy az apátságnak az öntudatos várost végül miként sikerült a földesúri járadék fizetésére bírnia. Jóllehet, erre konkrét adatunk nincs, mégis úgy vélem, a megoldás kulcsát Kolozsvárnak a Budai Nagy Antal-féle felkelésben játszott szerepe adja meg.

A perek és a velük kapcsolatban készült iratok tehát nagy segítséget jelentenek az apátság gazdálkodásának feltárásában, hiszen jórészt ezek tájékoztatnak bennünket arról, hogy az apátság birtokán történt-e egyáltalán valami, és ha igen, micsoda.¹²⁰

A bérleti szerződések jellemzően csak az apátság malmai kapcsán kerülnek látókörünkbe, de ezek jól megvilágítják azt is, hogy a monostor milyen módon dotálta a joghatósága alá tartozó templomokat. Ezek a szerződések azonban csak mintegy pillanatnyi betekintést engednek a malomkezelés ilyen módjába, hiszen mindössze egy-egy említéssel van dolgunk, tehát hosszú folyamatot nem rekonstruálhatunk belőlük. Természetesen az apátságnak voltak saját kezelésében levő malmai is, egyiket közülük közösen birtokolt a kolozsvári bíróval, melyről – nem túl meglepő módon – egy per kapcsán értesülünk.

Zálogügyletekkel kapcsolatos oklevelek a monostor gazdálkodásának szélesebb spektrumát örökítik meg. Vannak adataink apátsági ingatlan zálogba vetéséről (malom, birtok, szőlő), ugyanakkor arról is, hogy éppen az apát vesz zálogba birtokot, házat, vagy

¹²⁰ Erre a tendenciára jó példával szolgál a kolozsvári polgárok, és a kolozsmonostori jobbágyok szőlőművelési és járadékfizetési szokásainak különbsége. Ugyanis, míg a kolozsváriak számtalan panasza mindig napirenden tartotta a szőlőművelés, és járadékfizetés kérdését – ezáltal forrásainkban is sok nyomot hagytak –, addig a kolozsmonostoriak ilyen jellegű tevékenysége és fizetési kötelezettsége teljes mértékben rejtve van előttünk, hiszen nem keveredtek vitába az apáttal, járadékfizetési kötelezettségeiknek minden bizonnyal rendben eleget tettek – ezért nem is volt szükség arra, hogy tevékenységüket oklevélbe foglalják.

halastavat. Ezek az adatok azonban nem adnak támpontot arra, hogy az adott időszakban az apátság éppen prosperált-e, vagy anyagi nehézségekkel küzdött. Véleményem szerint inkább az előnyös befektetések megragadása, vagy egy-egy ingatlan gondjának ily módon történő „kezelése” indították az előljárókat az ilyen jellegű ügyletek megkötésére.

A végrendeletek és az ügyletet lezáró oklevelek inkább a monostornak a városi ingatlanhasznosítási stratégiájába engednek betekintést. Ezekből meglepő módon azt láthatjuk, hogy Kolozsmonostor nem törekedett városi házak megszerzésére és megtartására.

Az apátság gazdálkodásnak feltárásában még négy jegyzék segített. Az egyik az Antal apát által 1427-ben összeállított jegyzék, melynek ránk maradt, és a gazdálkodás szempontjából legfontosabb része, a birtokokkal kapcsolatos oklevelek kivonatait tartalmazó fejezet. A jegyzéknek ez a szakasza számos, a gazdálkodás szempontjából értékes adatot közöl.¹²¹ A másik három forrás 15. századi szőlőtized jegyzék (nem zárható ki az sem, hogy valójában szőlökilenced összeírások), amelyek a monostor szőlőgazdálkodásába engednek betekintést. Sajnos azonban ezek meglehetősen töredékesek, egyrészt, feltehetően csak két hegy viszonyairól adnak részleges tájékoztatást, másrészt mindössze három – egymást egyébként még csak nem is közvetlenül követő – év bortizedbevételét rögzíti.¹²²

A kolozsmonostor gazdálkodása szempontjából hasznosítható forrásokról tehát összességében megállapítható, hogy meglehetősen töredékesek és egyenetlenek, ugyanakkor mennyiségük már elegendő ahhoz, hogy az apátság ilyen jellegű tevékenységét megismerhessük. Le kell azonban szögezni, hogy a forrásbázis számos ponton nem ad választ a gazdálkodás bizonyos módszereire, azokat egyéb forrásokból kell kipótolni, kikövetkeztetni.

A disszertáció módszertana

Munkámban az apátság gazdálkodásának célzott forrásgyűjtésen alapuló feltárására teszek kísérletet. Ezért a rendelkezésre álló okleveles anyagot ismét átnéztem, és az azokban a gazdálkodás szempontjából akár a legcsekélyebb adatot is – első lépésben gazdálkodási áganként – elkülönítettem. A birtokok kapcsán elsősorban a hatalmaskodások miatt kiobbant perek dokumentumait hasznosítottam,¹²³ és a belőlük kinyerhető információkat is tovább

¹²¹ Antal apátnak is fontos volt az, hogy átláthassa apátságának gazdálkodását és anyagi helyzetét. Ezt mutatja, hogy az összeírásban több olyan fejezet is készült, melyek alapvetően a gazdálkodásról nyújtottak értékes információkat (IX–XII. fejezetek).

¹²² Értékelésüket ld. a Függelékben.

¹²³ A határjáró okleveleket bár átnéztem, de csak ritkán tudtam belőlük gazdálkodás szempontjából hasznosítható adatokat kinyerni.

differentiáltam (rézgazdálkodás, termények). Az apátsági birtokok személyzetére vonatkozó adatokat külön kezeltem, így megismerhetővé vált az officiálisok személye és szerepe, valamint az apátsági jobbágyok magángazdaságának főbb elemei.

Disszertációm törzsanyaga három nagyobb egységre tagolódik: az első az apátság gazdálkodásának bevételi oldalát tárja fel, a második a kiadási oldalt vizsgálja.¹²⁴ A harmadik egység Kolozsmonostor jövedelmi viszonyait vizsgálja. Ebben a fejezetben részben az apátok „karrierjének” vizsgálatával (melyik apátság éléről érkezett, illetve, hogy Kolozsmonostorról hova távozott) próbálom Kolozsmonostor „rangját”, az apátságok között betöltött helyét meghatározni, részben a késő középkori adatokból a monostor bevételének jellegét (készpénz, vagy naturália volt-e a meghatározó) vizsgálom meg. Ugyanakkor, az apátság készpénzben kifejezett jövedelmének meghatározására nem teszek kísérletet, éppen az adatok töredékes jellege miatt.

Az egyenetlen forrásadottságok és a hiányos adatközlések miatt Kolozsmonostor gazdálkodásának feltárása sok nehézségbe ütközik, hiszen a perekből általában csak egy-egy részlet ismerhető meg. A szerzetesi birtokok kezeléséről például alig rendelkezünk adatokkal. Így például nem rekonstruálható, hogy a földet milyen rend szerint művelték, mit használtak éppen és mit pihentettek, illetve a határhasználat rendjéről sem rendelkezünk megfelelő információval.¹²⁵ Éppen ezért a sok hiányosságot – ahol erre volt mód – analógiákkal, és a néprajzi kutatások eredményeivel egészítettem ki.¹²⁶ A rendelkezésre álló forrásanyag – a szőlők kivételével – alapvetően a földesúri sajátgazdaságra vet csak fényt. Így a jobbágygazdaság jellegéről (telki állomány, teleknagyság, határhasználat, stb.) sajnos nem állt módomban írni,¹²⁷ hiszen ezekre a felhasznált oklevelekben csak igen kevés utalást találtam, eltulajdonított jószágokról azonban annál többet.

Az így nyert kép természetesen csak töredékes lehet: egyrészt, az apátság bevételének nagysága nem, inkább jellege ismerhető meg. Sajnos, nem rendelkezünk olyan kimutatással – jóllehet, tudunk róla, hogy készült ilyen –, amely megmutatná, hogy az apátság az egyes birtokairól mekkora és milyen jellegű jövedelemre tett szert, illetve, hogy a jobbágyok milyen szolgáltatásokkal, és milyen fizetési kötelezettségekkel tartoztak egyházi földesuruknak.

¹²⁴ Ebben a fejezetben nem a sokszor hangoztatott „sztereotípiák” (az apát cselédségére, élelmezésére, stb.) ismétlésére szorítkozom, hanem inkább arra, hogy a monostor milyen pénzügyi és birtokbefektetéseket hajtott végre, tehát itt is a szűken vett gazdálkodásra helyeztem a hangsúlyt.

¹²⁵ A kérdés megválaszolásához a további kutatásoknak mindenképpen nagyobb számú forrást, például a környék birtokosaira vonatkozó adatokat is, be kell vonnia.

¹²⁶ Alapvetően Belényesy Márta és Paládi-Kovács Attila átfogó tanulmányaira támaszkodtam.

¹²⁷ A szakirodalom azonban a jobbágytelek számos kérdését megnyugtatóan tisztázta, így például: BELÉNYESY 1969.; BOLLA 1961.; MAKSAY 1971. passim.

Általánosságban az is megállapítható, hogy a források nem árulják el, hogy egy adott ingatlanból a szerzeteseknek milyen nagyságú bevétele származott. A töredékesség a szőlők kapcsán a leginkább feltűnő, hiszen a vitáknak sokszor csak egy-egy mozzanata ismert, az azokat megelőző, vagy követő egyezségek már nem. Így sokszor csak következtetni tudunk azok meglétére, főleg akkor, ha egy látszólag előzmény nélküli – ezáltal értelmezhetetlen – ügy kerül látóköreinkbe. Másrészt, a monostor kiadásairól még kevesebb adattal rendelkezünk, és ezek is inkább az apátság „befektetéseit” világítják meg, azt például nem, hogy a személyzet (szerzetesek, hiteleshelyi és egyéb alkalmazottak) mekkora „kötségvetésből” gazdálkodhatott. Mivel tehát sem a bevételi, sem a kiadási oldal nagyságát nem - még csak megközelítő nagyságrendben sem - ismerjük, ezért nehéz azt is megállapítani, hogy az apátság gazdálkodásában milyen mérleget produkált.

E fejezet végén még röviden szót kell ejtenem a monostor szomszédjáról, Kolozsvár városról is. Sajátos helyzet állt elő az egymás tőszomszédságában kialakult két település között, hiszen mind a monostor, mind Kolozsvár igyekezett – a másik rovására – egyre nagyobb gazdasági befolyásra szert tenni a régióban. A város és az apátság között éppen ezért – különösen a késő-középkorban – változó intenzitású és kimenetelű küzdelem figyelhető meg. A püspöki gyámság alól szabadulni vágyó, és szűkös határait kinőni kezdő Kolozsvár a 14. században különböző királyi privilégiumokkal igyekezett körülbástyázni magát. Nagyjából ebben az időszakban kerültek erélyes apátok Kolozsmonostor élére is, akik pedig az időközben elvesztett apátsági birtokokat és jogokat próbálták visszaszerezni. Ezzel az a helyzet alakult ki, hogy két, egyre növekvő gazdasági potenciál – akik ráadásul egymás tőszomszédai voltak – igyekeztek a másik fölé kerekedni. Ennek következtében a 15. század derekától sűrűsödni kezdtek a különösen Kajántó birtokot érintő határviszályok és egyéb atrocitások, melyek váltakozó eredményességgel zárultak.

Ugyanakkor élénk gazdasági kapcsolatot is megfigyelhetünk az apátság és Kolozsvár között, hiszen a monostori malmokon kívül az apátság szőlőit is jobbára a városi polgárok birtokolták. Ezek a kötelékek azonban szintén nem voltak surlódásoktól mentesek. Disszertációmban tehát – mivel a monostor gazdasági ügyei a dolgozatom témája – Kolozsvár és az apátság viszonyát kizárólag ebből az aspektusból veszem figyelembe és tárgyalom. Kolozsvár várost csak annyiban tárgyalom dolgozatomban, amennyiben valamilyen gazdasági ügyből kifolyólag a látóterembe kerül. Éppen ezért nem foglalkozom a város polgárainak (magán)gazdasági ügyeivel, földbirtoklási szokásaival, és más, szorososan a városra és polgáraitra tartozó kérdésekkel.

Jakó Zsigmond megnyugtatóan tisztázta a kolozsmonostori apátság történetét, és a hiteleshelyi tevékenységét. Disszertációm pedig kiegészíti eddigi ismereteinket Kolozsmonostorról azzal, hogy a konvent anyagi létalapját tárja fel.

II. Az apátság gazdálkodása

II. 1. Földbirtok és személyzete: officiálisok és jobbágyok

Az apátoknak a monostori birtokaikért folytatott szívós pereskedéseiből egyértelműen látszik, hogy a szerzetesek igen nagymértékben támaszkodtak azokra, és az onnan származó bevételekre. Sajnos az apátság eredeti, alapításkori birtokállománya¹²⁸ nem ismert, így csak a IV. Béla király nevére, 1263-ra hamisított birtok- és jövedelem-összeírás tájékoztat bennünket a monostor gazdasági alapjáról.¹²⁹ Eszerint az apátság birtokai a következők voltak: a

¹²⁸ Az apátságot hihetőbben Szent László király (egyes vélemények szerint I. Béla király) alapította. Az uralkodó a még igen kiterjedt, Kolozs megye központi részén elterülő királyi birtokállományból dotálta meg a monostort. Az eredeti, alapításkori birtokállomány nem ismert, a IV. Béla király nevében 14. században hamisított „adománylevél” pedig már egy teljes mértékben átalakult birtokstruktúrát örökített meg. Ez az átalakulás hosszú folyamat volt. Eredetileg az apátság Kolozs megyében igen nagy ingatlanvagyonnal rendelkezett, jóllehet, a birtokok összefüggő egységet nem képeztek. Az oklevelek és a birtokállomány jellege azt sugallja, hogy Kolozsmonostor birtokainak jelentős részét a 11–12. században kapta, amikor a királyi birtokok még igen jelentősek voltak a megyében. Az apátság birtokai azonban a 13. században jelentős mértékben visszaszorultak, illetve átrendeződtek. Kolozsmonostor ugyanis az erdélyi püspökkel az apátság *exemptio*ja miatt meglehetősen heves vitákat folytatott, ami nyílt erőszakoskodásba is torkollt, majd a tatárok átvonulása jelentett igen nagy csapást a közösség számára. Az erdélyi püspök ugyanakkor Gyalu környékén kezdte birtokait kiterjeszteni, aminek következtében a gyengélkedő apátság birtokállománya visszaszorult, illetve a püspökkel kötött cserék következtében átrendeződött. LUPESCU 2005. 26–28. A küüllői birtokokat (teremi és holdvilági uradalmat: Cserged, Hollós, Kerelő, Két-Teremi, Holdvilág, Prod, Nagyszőlős, Dános és Szentlászló) feltehetően még Szent László király adományozta az apátságnak az akkor még királyi kézben levő birtokállományból. GYÖRFFY III. 543.

¹²⁹ *RegArp* I. 1338. sz.; *CD Transsylvaniae* I. 239. sz. Bár a megerősítő levél már a 18. század közepétől ismert a tudomány előtt, mégis, csak 1915-ben került a hamisnak nyilvánított oklevelek sorába, nem meglepő módon épp Karácsonyi János megfigyelései alapján. Szentpétery Imre mutatta ki, hogy az oklevél nem egy jól sikerült hamisítvány, hiszen készítője a IV. Béla király által 1261. szeptember 9-én, az egri püspök javára kiadott kiváltságlevelét használta fel: „*A bevezető és befejező rész közé egy privilegiális formájú oklevél átdolgozása van illesztve. A kolozsmonostori mindenestül átveszi a terjedelmes arengát is, amelynek nincs helye a memorális oklevélben.*” *RegArp*. I. 104–107. E IV. Béla király nevére hamisított oklevél pontos keletkezési ideje nem ismert, de Jakó Zsigmond az 1370-es évekre teszi. A hamisítványban felsorolt birtokok egy részéért egyébként a 14. század második felében, illetve a 15. században igen sokat pereskedett az apátság.

Jakó Zsigmond volt, aki a kolozsmonostori apátság hamis okleveleinek egy csoportjára (16 darab) figyelt fel. Mivel az apátság fontos korai oklevelei már a 13. században elpusztultak (1222-ben az erdélyi püspök égette el, illetve dobta vízbe ellenlábásának iratait, de a tatárok is komoly károkat okoztak), ezért érezte szükségét Ottó apát (1361–1383), hogy pótolja a hiányokat. Erre annál is inkább szüksége volt, mert 1366-ban I. Lajos király egy bizottságot küldött Erdélybe azzal a szándékkal, hogy az anarchia évtizedei alatt összekuszálódott birtokviszonyokat rendezze, és a hosszadalmas határvitákat lezárja. Kolozsmonostornak nagyon fontos volt, hogy a hiányzó határjáró okleveleket pótolja, hiszen az erdélyi püspöknek – egy királyi rendelet miatt – elegendő volt, hogy jobbágyai csak vallomást tegyenek a vitás határokról, míg a püspökkel szemben álló szomszédoknak a vitás esetekben okleveleiket kellett bemutatniuk jogaik és igazuk bizonyításaképpen. Éppen ezért Ottó apát alaphamisítványai határjáró oklevelek voltak. Az apát minden bizonnyal szóbeli hagyományra támaszkodott, amikor utasítást adott az iratok elkészítésére. A hamisítási botrányt Ottó makacs ellenfelei, a Macskási nemesek robbantották ki, amikor is az uralkodónál megtámadtak egy apátság javára hozott ítéletet. A vajdát azzal vádolták, hogy Ottó irányában részrehajló volt, ezért I. Lajos király a feleket okleveleik bemutatására kötelezte.

Vízszamos (a Kis-Szamos régi neve), a Gorbópatak (Kolozsmonostornál), a Nádas patak (Kolozsvár határában), a Maros, és a Nyárád (Maros szék/m) folyók mentén Monostor, (Kolozs m.), Szentbenedek (Kolozsmonostor határában), Leske erdő és a hozzá tartozó Apáthavasa (a Gyalui havasokban, Kolozs m.), Saság (Bács és Magyarnádas között, Kolozs m.), Bács (ma Kolozsvár része, Kolozs m.), Szentiván (Bács közelében, Kolozs m.), Szentgyörgy (Kolozsvár határában, Kolozs m.), Máriatelke (Kajántó határában, Kolozs m.), Kajántó (Kolozs m.), a két Bőnye (Kajántó határában, Kolozs m.), *Eerd*, másként Szilvástelek (Kajántó közelében, Kolozs m.), Apáthida (Kolozs m.), Egeres (Kolozs m.), Anttelke (Egeres és Bogártelke között, Kolozs m.), Sólyomtelke (Kolozs m.), Eperjes (Egeres határában, Kolozs m.), Jegenyé (Kolozs m.), Nádas (Kolozs m.), Nagy-, Kis-Bene (Teremi és Nyárádtó között, Küküllő m.), a két Teremi (Küküllő m.), Hollós (Kiscserged határában, Küküllő m.), Cserged (Küküllő m.), Kerelő (Küküllő m.), Nagyszőlős (Segesvár szék/Küküllő m.), Pród (Segesvár szék/Küküllő m.), Nagyholdvilág (Segesvár szék/Küküllő m.), Dános (Segesvár szék/Maros m.), Szentlászló (Segesvár szék/Szeben m.), Baromlak (Medgyes szék/Szeben m.), Kapus (Medgyes szék/Szeben m.), Csanád (Csanád/Torontál/Temes m.), Szentpéter (Kolozs/Maros m.), *Kereztwr* (Torda m.), *Appathowa* (azonosítatlan település, talán a Mezőségen), a két *Zaz*, (azonosítatlan települések a Mezőségen), Dátos (Torda m.), Lekence (Torda m.), Gergelyfája (Fehér m.), Péterlaka (Fehér/Maros m.).¹³⁰ A 44 birtokon kívül – a hamisítvány tanúsága szerint – az apátságot illetve azok tizede, valamint Kolozsmonostoron és Apáthidán a vámszedés joga is. Az apátság birtokainak száma az idők folyamán változott ugyan (foglalások, visszafoglalások), de még a 15. század közepén ugyanezeket a birtokokat tartották számon a szerzetesek – igaz, azok közül már csak néhány volt *de facto* az apátság

Ottó különféle kifogásokkal élt a parancs teljesítését illetően, mígnem Mária királynő megunva a huzavonát 1383. január 24-én elrendelte, hogy az apát haladéktalanul mutassa be eredeti okleveleit, mert igencsak kíváncsi rá. A felszólítást követően Ottó apát nyomtalanul eltűnt, a hamisítások gyakorlati kivitelezésével vádolt István deákot pedig – aki egyébként más oklevélhamisításokat is elkövetett – az erdélyi vajda máglyán kivégeztette, a konvent hiteleshelyi tevékenységét felfüggesztették, autentikus pecsétjét összetörték. Bár Mária királynő 1384 májusában új autentikus pecsétet adományozott a konventnek, birtokpereiket tekintve egy időre visszafogták magukat Ottó apát közvetlen utódai. Jakó Zsigmond megállapítása szerint „*arra nincsen adatunk, hogy az itt tárgyalt hamisítványok olyan birtokokat is célba vettek volna, amelyekhez az apátságnak ne lett volna valaminő jussa. Tehát nem a jogcím légből kapott, hanem annak igazolása nem történik forma szerint is hitelesen.*” JAKÓ 1984. 134–138. Egyébként, rendkívül jellemző módon, a bencés szerzetes Sörös Pongrác egy utalással sem említette, hogy bármely kolozsmonostori apát is oklevél hamisításának elrendelésére vetemedett volna, sőt, minden mérgét István deákra zúdította: „*A konvent hiteleshelyi működésével kapcsolatosan Kolozsmonostor új pecsétet kapott s 1406-ban már ez alatt adott ki oklevelet. Ez bizonyára összefügg a konvent oklevélkóholó, hamis pecsétet készítő jegyzőjének, István deáknak gonoszságával, akit csalásai miatt megégettek, a kezéből kikerült okiratokat pedig semmisnek nyilvánították.*” PRT XII/b. 76. A bencés szerzetesnek nem ez az első olyan jótékony hallgatása egy olyan ügyben, amely esetleg egy apátot rossz színben tüntetne fel.

¹³⁰ A helységek azonosításánál a *CD Transsylvaniae* I. kötetét vettem figyelembe.

birtokában. Ezt a tényt az is mutatja, hogy az oklevél csak Apáthida, Szentmihálytelke, Bogártelke, Egeres, Jegenye, Monostor, Szentbenedek, Nádas, és egy, a 14. századi hamis oklevélben fel nem tüntetett és *Gorbo* birtok határjárásait őrizte meg, a többi birtokot pedig egyszerűen csak felsorolta. Hozzátevé természetesen, hogy ez még nem jelenti azt, hogy az egyszerűen csak felsorolt birtokok közül egy se lett volna az apátság tulajdonában.¹³¹

Az apátsági birtokokat közvetlenül a kinevezett officiálisok irányították,¹³² róluk azonban kevés adat maradt fenn, így pontos működésük nem ismert.¹³³ Egy tragikus esetből mégis látható, hogy fontos szerepe volt a birtok védelmében is, hiszen mint az „apát szeme és füle” élt ott. Eszerint 1404. június 7-én Kolozs megye hatósága utasítást kapott, hogy tartson vizsgálatot Pál apát és a konvent a panaszára, miszerint Apáti, másként Abafája birtokukon (Torda m.) alkalmazott officiálisukat, Lukács indali nemes szállásán Járai János fiai: Péter és György éjjel fegyveresen megrohanva megölték. Néhány nappal később pedig Apáti *villicusát*, és egy öreg esküdtet – mivel ezek az officiális halálát személyesen jelentették az apátnak – elfogták, minden javukból kifosztották, és lefejezték, ily módon a birtokot – amelyet tőlük a szerzetesek bírói úton korábban már visszanyertek – a maguk részére ismét elfoglalták, és jövedelmét szedik.¹³⁴ Ezen kívül arra is rendelkezünk adattal, hogy a helyi officiális bírói fórum volt.¹³⁵ Ennek gyakorlati működését láthatjuk például egy 15. századi

¹³¹ 1420–1444 közé keltezve: DF 275 361. Az irat a birtokok számbavételénél feltehetően az 1263-ra hamisított oklevél szövegét vette alapul, hiszen a birtokokat ugyanabban a sorrendben sorolta fel – ezzel a címmel: „*Nomina possessionum monasterii Beate Marie Virginis de Clusmonstra ex quibus adhuc quasdam idem possidet.*” A felsorolt apátsági birtokokon kívül még Korpád és Zeleche nemesi birtokok határjárásait őrizte meg az összeírás, ezek azért kerülhettek bele az iratba, mert apátsági birtokok mellett feküdtek. Beke Antal a század végére keltezte az iratot: „*XV. század vége körül. Határjárási jegyzékek a kolozsmonostori apátság birtokairól, úgymint: Bogár-Telkéről, Egeresről, Jegenyéről, Apáthidáról, Monostorról, Szent-Benedekről, Nádasról, Zeleche és Gorboról 1–9. lapon. Felszámítja a birtokokat is, mintegy negyvennégy falut.*»*ex quibus quasdam idem (monasterium) possidet.*” BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 312. sz. A bencés rendtörténet is meglehetősen borúlátó volt, „*mivel a jószágok rohamosan fogytak, s egy, úgy látszik, Pécsváradi (Péter apát 1463–1481) idejéből való összeírás szerint a jogilag az apátsághoz tartozó 44 faluból a valóságban csak 'némelyek' voltak birtokában.*” PRT XII/b. 89.

¹³² Fügedi Erik az esztergomi érsekség 15. századi számadáskönyvei kapcsán állapította meg, hogy az egyházi nagybirtok szervezete eltért a világi nagybirtoktól, és uradalmak helyett – melyek élén várnagy állt – úgynevezett officiálátusokba szervezte birtokait. „*Az egymáshoz közel fekvő kisebb-nagyobb birtoktesteket egy officiális alá rendelték, s az így keletkezett birtokigazgatási egységeket officiálátusnak nevezték.*” FÜGEDI 1981a. 124. A kolozsmonostori apátság is hasonlóan szervezte birtokai adminisztrációját, de a források – egyelőre – elégtelennek bizonyulnak ahhoz, hogy jobban megismerjük, pontosan mely birtokok tartoztak egy officiálátusba.

¹³³ A források igencsak egyoldalúak, hiszen inkább a birtokhoz való tulajdonjogok rekonstruálhatók, mint annak adminisztrációja.

¹³⁴ 1404. jún. 7.: DL 28 131. – regesztája: ZsO II. 3235. sz.

¹³⁵ Ez gyakorlatilag az úriszékét jelentette, ahol a földesurat (jelen esetben az apátot) annak officiális helyettesítette, gyakran más officiálisok társaságában. Jakó szerint az apátság bíraskodási kiváltsága véglegesen 1341–1345 között rögzült, amikor is János apát egyben a királynéi udvar káplánja volt, így kellően befolyásolni tudta az eseményeket. 1339 februárjában János apát oklevelekkel bizonyította és elismertette Kolozs megyével,

adatban: 1414. szeptember 14-én Stibor erdélyi vajda megtiltotta Kolozs megyének, hogy a monostor jobbágyaival folytatott pereket az apát vagy az officiálisai ítélete után magához vonja.¹³⁶ Az officiális mindezekén túl mégrészt vett a termények értékesítésében és a jövedelmek kezelésében is.¹³⁷ Az apát officiálisának lenni olykor meglehetősen veszélyes foglalkozás volt, az egyszerű elúzástól a megölési szándékon keresztül egészen a gyilkosságig találunk példát arra, hogy az erőszakoskodó szomszéd a vitás birtokon miként próbálta kikapcsolni az apát emberét.¹³⁸ Ezek az erőszakos esetek már csak azért is figyelemre méltók,

hogy az apát birtoktalan szolgálai és jobbágyai mentesek a megyei bíróság hatásköre alól. *KmJkv Tanulmány* 33. 1341-ben I. Károly király tudakozódott az apát jogosítványai felől, és az erdélyi káptalan jelentette is az uralkodónak, hogy Kolozsmonostoron és tartozékain csak az apát, illetve bírása vagy officiálisai ítélezhet, a megyei bíró nem (1341. máj. 6.: DL 28 061. – kiadása: *Kolozsvár Oklt.* 23. sz.; *Ub* I. 567. sz.; regesztája: *CD Transsylvaniae* III. 58. sz., 1342. máj. 13.: DL 28061. – regesztái: *Ub* II. 596. sz.; *CD Transsylvaniae* III. 177.). Ezt 1356-ban András vajda megerősítette (1356. nov. 19.: DF 275 175. – kiadása: *Ub* II. 707. sz.; *DocRomHist* C. XI. 49. sz.; regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 25. sz.; *CD Transsylvaniae* III. 865. sz.). A következő évben I. Lajos király az apát bíraskodási kiváltságát kiegészítette azzal, hogy az apátság jobbágyai és az azok módján élő birtoktalan szerviensei felett (*iobagiones et servientes eorum impossessionatos in quibuslibet possessionibus ipsorum more aliorum iobagionum commorantium*) minden ügyben (a bűnügyek kivételével) csak az apát, vagy officiálisai ítélezhet. Ha ők a jogszolgáltatást elmulasztanák, akkor a királyhoz vagy az erdélyi vajdához fordulhatnak a panaszosok jogorvoslatért (Zsigmond király 1409. márc. 17-i oklevelében: 1357(?) ápr. 6.: *CD Fejér* IX/2. 594–595.; *ZsO* II. 6659. sz.; *CD Transsylvaniae* III. 1134. sz., 1357(?) júl. 21.: *CD Fejér* IX/2. 602–603.; *CD Transsylvaniae* III. 1135. sz.). Az évszám egyébként bizonytalan, Zsigmond király oklevelében 1344. szerepel, Fejér György azonban – aki utoljára látta ezt az oklevelet – 1357-re tette az oklevél keltezését. Jakó szerint az 1357-es évszám feltehetően téves. Mivel azonban lappang az oklevél, ezért az utolsó szemtanú döntését egyelőre nem lehet megkérdőjelezni. A bíraskodási kiváltság fejlődését ld. *KmJkv Tanulmány* 33–34., 36. Más, főként királyi alapítású apátságok már a 13. században *immunitást* (az adóztatást, közigazgatást és bíraskodást végző megyei ispánok joghatósága alóli mentességet) nyertek. Feltehetően az apátság 13. századi története (vita az erdélyi püspökkel, tatárjárás) lehet az oka annak, hogy Kolozsmonostor *immunitása* csak ilyen későn rendeződött.

¹³⁶ 1414. szept. 14.: DL 26 767. – regesztája: *ZsO* III. 2681. sz.

¹³⁷ 1417 júniusában említették az apátság officiálisaitól fát vásárló kolozsváriakat, akiknek mint szomszéd kellett vallomást tenniük a Henrik kolozsmonostori apátnak Papfalvi Lászlóval vívott perében. DF 275 230. – regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 100. sz.; *ZsO* VI. 590. sz. 1418 márciusában, amikor Henrik apát egeresi, jegenyei és bogártelkei malmait bérbe adta, kikötötte, hogy a fizetés elmulasztójának a malmát a fizetés teljesítéséig a monostor helybeli officiálisai az apát parancsára lefoglalhatja. Az apát, vagy az officiálisai az előírt cenzuson kívül más *taxat*, vagy cenzust pedig nem követelhet. DF 275 233. – regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 103. sz.; *ZsO* VI. 1680. sz.

¹³⁸ 1363 decemberében az erdélyi káptalan tanúbizonysága jelenlétében folytatott vizsgálatból a vajdai ember megtudta, hogy Görgényi Péter fia János ónódi Cudar László apát (1356–1360) *famulusát* és officiálisát, Lászlót erőszakkal űzte ki az apátság bírói úton visszaszerzett birtokából, Apátiból, és azt a saját birtokához, Abafájához csatolta és használta. 1364. évi tartalmi átírásból: DL 28 741. – kiadása: *DocRomHist* C. XII. 224. sz.; regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 234. sz. Az erdélyi okmánytár IV. kötete még nem készült el, de az 1360–1363. év regesztáit az interneten – Jakó Zsigmond kéziratának felhasználásával – Hegyi Géza közzétette. (Url cím: http://www.htmtpop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/2009C00048CS_Hegyi_Geza.pdf. A letöltés ideje: 2011. március 21.). 1375-ben az apát bonyei officiálisát, Pált érte támadás a Macskási nemesek felől: „*idem Andreas, filius Nicolai, cum eisdem iobagionibus suis de eodem Machkas similiter de voluntate prefati Blasii, fratris suis, intra metas et limites predictae possessionis ipsius domini abbatis Beunye predictae, potencialiter, armatis manibus veniendo, Paulum magnum, famulum et officialem eiusdem domini abbatis de eodem Beunye interficere voluissent, equumque eiusdem Pauli sub ipso existentem ictibus sagittarum interfecissent, sed de*

mert tudjuk, hogy az alkalmazott officialisok nemesek voltak.¹³⁹ Ugyanakkor nem tudni, hogy egy-egy officialis alá mennyi birtok tartozott, azaz az apát egymáshoz közel fekvő birtokait adminisztráció szempontjából tömbösítette-e, vagy sem.

A források alapján egyértelműen megállapítható, hogy a kolozsmonostori apátság birtokait alapvetően jobbágysági munkaerejével műveltette meg. Okleveleink – jóllehet, jobbára csak késő középkori, 14–16. századi okleveleket tudunk hasznosítani – általánosságban sajnos csak jobbágyokról emlékeznek meg, így az apátsági népek hierarchiája (nemes, jobbágy, prediális) nem rekonstruálható. Ugyanakkor, van arra adatunk, hogy hadi kötelezettséggel is voltak terhelve bizonyos jobbágyok. 1451 májusában Antal apát Nádasy Jakab monostori jobbágyságát, Alparéti Mihályt, Mérai András fia Sebestyént, Gömöri (!) Berecket és másokat, amiért Kolozsmonostoron új házakat építettek, 12 évre mentesítette őket minden szolgálat és fizetség alól, kivéve a gabonatedet és a katonáskodási költségeket (*decimis frugum et aliarum segetum ac taxis exercitualibus*).¹⁴⁰

A munkaerő az apátság számára rendkívül fontos volt, és látható, hogy igen érzékenyen érintette a szerzeteseket, ha a hatalmaskodások miatt a jobbágyok elköltöztek az apátsági birtokról, vagy a támadásokban meghaltak.¹⁴¹ Az apátok törekedtek arra, hogy jobbágyaikat – különböző megállapodások keretében – megpróbálják megvédeni, azonban a mindennapos összetűzések mindkét oldalról napirenden voltak,¹⁴² és természetesen arra is

estimacione equi occisi ipsis veritas non constetisset, nec de valore eiusdem potuisset experiri.” DL 26 758. – kiadása: *DocRomHist C. XIV. 422. sz.* A gyilkosságra ld. Lukács indali nemes szomorú történetét (DL 28 131. – regesztája: *ZsO II. 3235. sz.*).

¹³⁹ Mint például: *nobilis vir Stephanus de Erdewthelek, officialis de dicta Colosmonostora*. Jakó szerint ezek az officialisok ráadásul nem szegény nemesek lehettek, hiszen vagyonuk mintegy biztosítékként is szolgált. *KmJkv Tanulmány* 129–130. Gulyás László Szabolcs hívta fel a figyelmet arra, hogy (az ország más részén levő) egyházi intézmények birtokait sok esetben mezővárosi polgárok irányították. Minden bizonnyal az eltérő társadalmi fejlődés lehet az oka annak, hogy Kolozsmonostor esetében az officialisok nem ebből a társadalmi rétegből kerültek ki.

¹⁴⁰ 1453.: DL 36 403 p.42. n.1–3. – regesztái: *KmJkv 953–955. sz.*; említi: *KmJkv Tanulmány* 52.

¹⁴¹ Minden bizonnyal nem csak a temetetlen jobbágy rémképe készítette az apátot a következő panasz megtételére: 1360 újév napján I. Lajos király az erdélyi káptalanat bízta meg azzal, hogy a királyi emberrel tudja meg az igazságot önódi Cudar László apát panasz tárgyában, miszerint Dezméri *Kurmus (dictus)* János fia *Mykola* 1359. dec. 30-án felfegyverzett famulusaival a Szentmiklós és Dezmér közötti úton megölette az apát Albert nevű apáthidai jobbágyságát, annak fiát súlyosan megsebesítve otthagya, azonban lovait és egyéb javait elvitte. Mindezeket tetézve Albert holttestét Dezmérre vitette, és még a temetésre se adta ki. *DocRomHist C. XI. 478. sz.*; *CD Transsylvaniae IV. 2. sz.*; említi: CSOMOR 1912. 39.

¹⁴² Jakab kolozsmonostori perjel (*prepositus!*) 1341. okt. 11-én az erdélyi káptalan előtt tiltotta Tiburcelkei Demét és fivereit attól, hogy Kajántó birtok Tiburc részét bitorolják, ott kápolnát építsenek, és az apát kajántói jobbágyságainak sérelmeket és károkat okozzanak (DF 275 166. – regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 25. sz.; *AO XXV. 721. sz.*; *CD Transsylvaniae III. 76. sz.*; említi: CSOMOR 1912. 33.). Ez a birtokvíta és az ennek következtében elkövetett hatalmaskodások igencsak elhúzódtak, megviselve nemcsak a peres feleket, de a kártételek közvetlen kárvallottait is. 1360 novemberében Péter erdélyi alvajda bizonyította, hogy Deme fia Miklós és önódi Cudar László apát pert akartak indítani egymás ellen heves szóváltásaik, és azon kártételek és

találunk példákat, hogy az apátság szolgálatában álló jobbágyok károsították meg valamilyen módon a szomszédokat. Ez történt az alábbi esetekben is: 1363. szeptember 12-én Péter erdélyi alvajda Kolozs megye szolgabíráival megidéztette az apát 17 felsorolt kajántói jobbágyát és *hospesét* Tiburctelkei Deme *comes* özvegye (jelenleg Veres János hitvese) és Tiburci Péter ellenében, és az idézést még ebben a hónapban foganatosította Budai György és Zsuki János szolgabírák. Az esetből látható, hogy az apát saját birtokát minden biztonnal erővel akarta visszafoglalni. Elképzelhető, hogy az előljáró megbízása áll Jakab és Lőrinc bácsi jobbágyok ügyének háttérében is, akik 1404 májusában letették az esküt, hogy ugyan megverték Papfalvi Péter diákot, de az nem a verésbe halt bele. A Papfalvi család melleleg előszeretettel foglalta el a monostor Bács birtokát, és valószínű, az apát jobbágyain keresztül akarta figyelmeztetni, hogy azt ne tegye. Ennek ellenére nem sokkal a verekedés után a birtokot mégis elfoglalta a család.¹⁴³

Hogy ez a munkaerő mennyire fontos volt a gazdálkodásában, azt több olyan panasz is mutatja, amelyekben pénzüsszegben is kifejezik a szerzeteseket ért károkat, melyek akkor érték őket, amikor a szomszéd hatalmaskodása miatt a jobbágyok tömegesen hagyták el az apátsági birtokokat. Reális veszély volt tehát a munkaerő megcsappanása, így a termelékenység és a jövedelmek drasztikus visszaesése. 1363-ban például hatvan háznépnyi jobbágy hagyta el Egeres, Jegenye és Bogártelke birtokokat,¹⁴⁴ 1376-ban szintén „sok”

hatalmaskodások ügyében, melyeket kölcsönösen követtek el egymás birtokain és jobbágyain (*confessum extitit concorditer per eosdem pariter et relatum quod, licet in facto dampnorum iniuriarumque illacionibus altercaliter mutua vicissitudine et iobagionibus eorumdemque*). Mégis, mások közbelépésére megegyeztek abban, hogy alávetik magukat a fogott bírák novemberben hozandó végső döntésének. DL 29 036. – kiadása: *DocRomHist* C. XI. 411. sz. (hibásan 1359. okt. 6 és 1360. dec. 6-a közé keltezve), regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 65. sz. Szintén részben az apátság jobbágyainak megkárosítása és annak rendezése állt a következő ügy háttérében: 1451. júl. 21-én Kolozs megye hatósága bizonyította, hogy Papfalvi János az Antal apáttal Szentiván *prediumban* levő bizonyos szántóföldek, és az apát bácsi jobbágyain elkövetett hatalmaskodásai miatt folyó perében az apát familiárisai és ügyvédei, Szucsáki Mátyás és Csabai Péter jelenlétében kijelentette, hogy ládájában olyan oklevelek vannak, amelyek segítségével az apát Kolozsvár felől nagy darabokat csatolhatna a monostorhoz, de ő azokat – merő jóindulatból – semmiképpen sem adja ki. DL 36 403 p.49. n.1. – regesztája: *KmJkv* 971. sz.

¹⁴³ 1363. szept. 12.: *DocRomHist* C. XII. 183. sz.; *CD Transsylvaniae* IV. 204. sz.; idézés foganatosítása: 1363. szept. 23.: DL 73 698. – kiadása: *CD Teleki* I. 88. sz.; *DocRomHist* C. XII. 192. sz., regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 207. sz. Jakab és Lőrinc bácsi jobbágyok ügye: 1404 máj. 28.: *ZsO* II. 3207. sz.. Bács birtok elfoglalása: 1411. nov. 11.: DF 275 219. – regesztája: *ZsO* III. 1139. sz.

¹⁴⁴ 1363. márc. 22-én Péter erdélyi alvajda Kolozs megye szolgabíráit megbízta, hogy tartsanak vizsgálatot Ottó apát és konventje panaszja ügyében, miszerint *Zekul (dictus)* László – Almás birtok officialisa – elfoglalta a panaszosok Bogártelke, Egeres és Jegenye birtokainak összes erdejét és szántóföldjét, és ha jobbágyaik oda, mint telkeik (*sessiones*) tartozékaira vetni, vagy fát szedni kimentek, őket javaiktól és ruháiktól megfosztotta, szekereik és ekéik elé fogott lovaikat, illetve ökreiket pedig elvette. Ezenkívül, László *famulusai* és mások az apát bogártelkei jobbágyaitól nyolc juhot és kilenc kecskét vettek el, azok pásztorait megkötözve az erdőben hagyták meghalni, máskor pedig Egeresről négy ökröt, Jegenyéről négy ökröt és 25 disznót hajtottak el. Ottó apát állítása szerint mindezen hatalmaskodások következtében a három birtokról hatvan háznépnyi (*mansio*)

jobbágy költözött el Egeresről,¹⁴⁵ 1417-ben pedig Albeni Henrik apát panaszából tudjuk, hogy a bácsi jobbágyok elleni támadások miatt folyamatosan költöznek el Bács birtokról, aminek következtében az apátnak már legalább ezer forint kára keletkezett.¹⁴⁶

Szintén a hatalmaskodások kapcsán nyerhetünk bepillantást az apátsági jobbágyok gazdasági viszonyaiba. Vásárhelyi Gerő fia János egyik jobbágya 1368-ban az apát monostori, jegenyei és bogártelkei jobbágyaira és *hospeseire* támadt, együktől, Pető Lászlótól öt lovat vett el, többeket pedig – nem részletezett módon – megkárosított.¹⁴⁷ Vásárhelyi 1368 nyarán már egyezkedni kezdett a panaszosokkal a kártérítés módjáról, de nem sietett a kártalanítással, ugyanis még 1369 novemberében is csak ígérte, hogy ötven márka büntetés terhe alatt megtartja az egyezséget és még tíz márka perköltség – melynek határidejéül a

jobbágy költözött el, és az ottmaradottak is távozni készülnek. A szolgabírák áprilisra lezárult vizsgálata igazolta a panaszt. DL 28 914. – közlése: *DocRomHist* C. XII. 162. sz., regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 184. sz. 1363. ápr. 12.: DL 28 914. – közlése: *DocRomHist* C. XII. 166. sz., regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 186. sz.; említi: PRT XII/b. 74.; CSOMOR 1912. 40–41.

¹⁴⁵ Bokáni Tamás fia János nagyfalvi és krasznai magyar és oláh jobbágyai két alkalommal is az apátság Egeres birtokára rontottak. Először kirabolták az ottani lakosokat, másodsorra pedig a falu egyik felében mintegy tíz házat égettek fel. Ezáltal félemükben igen sokan elköltöztek Egeresről az apátság kárára. Ottó apát 1376. márc. 11-én tiltakozott az ügyben. CSOMOR 1912. 44–45.

¹⁴⁶ 1417. júl. 10.: Henrik apát panasza szerint Papfalvi Jakab fia László (akivel nem mellékesen függőben levő pert folytatott Bács birtok miatt: *ZsO* V. 862. sz.) és Bocsi Imre fia László az előző év karácsonya (1416. dec. 25.) táján az apát Bács birtokán megtámadta és megverte Vistai Tamást, Márai Simont és Síró Istvánt, másokat pedig lovaik szügyével gázoltatott és nyíllövésekkel sebesített meg. Továbbá, Bocsi László a múlt évben, aratás idején az apát Ferenc nevű jobbágyát megverte és megsebesítette, emiatt néhány jobbágy elköltözött a birtokról, négyszáz aranyforint kárt okozva ezzel az apátnak, és ugyanennyi kárt okozott neki azzal, hogy újév táján az erdőből nyílt úton fát szállító György jobbágyot megtámadta, és félholtra verte, ami miatt ugyancsak elköltözött az apát néhány jobbágya. További kétszáz aranyforint kárt okozott azzal, hogy Henrik apát Orros István nevű jobbágyát az erdőben megtámadta, megverte és fogságban tartotta, Mindenszentek (1416. nov. 1.) körül pedig cinkosaival megverte *Rufus* Istvánt, szüzeket gyalázott meg, némelyiküket lovai szügyével ökleltetett. Végül, Papfalvai László és Gyerőmonostori Kabos László jan. 20-a táján familiárisaikkal megtámadta a Kolozsvár városban élelmüket beszerző Bálint és Lőrinc jobbágyokat, megverte, és félholtan otthagya őket. Mindezek miatt az apát jobbágyai folyamatosan elköltöznek Bács birtokról, ami miatt Henrik apátnak már ezer aranyforint kára származott. Ezért Zsigmond király utasította Csáki Miklós erdélyi vajdát, hogy idézze meg maga elé a három Lászlót, adasson velük teljes elégtételt az apátnak, és védje meg velük szemben az apátot, jobbágyait és javaikat. Zsigmond király arra is utasította a vajdát, ha az alperesek a jövőben is elkövetnek ilyen büntetéseket, akkor foglalja le birtokaikat mindaddig, amíg az apátnak és a jobbágyoknak teljes elégtételt nem adnak. DF 275 231. – regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 101. sz.; *ZsO* VI. 661. sz.; említi: PRT XII/b. 78.; CSOMOR 1912. 61–62. Az ügyben végül egyezés született, és Lépes Loránd erdélyi alvajda előtt 1418. jan. 23-án Bocsi László kötelezte magát, hogy a bácsi jobbágyok megverése ügyében, és hatalmaskodásai jóvátételül *tria homagia trium hominum ignobilium* fizet az apátnak és a sérelmet szenvedett jobbágyainak. Az első *homagiumot* Szt. György nap nyolcadán Monostor birtokon, a másik kettőt Jakab nap nyolcadán, ugyanott fogja megfizetni. DL 28 165. – regesztája: *ZsO* VI. 1403. sz.

¹⁴⁷ „...quod in causa quam idem Ladislaus, filius Peteu, racione subtraccionis quinque equorum suorum ac vulneracionibus suis, per Georgium Olachum, iobagionem eiusdem Johannis...” *DocRomHist* C. XIV. 123. sz. „...in omnibus factis nocumentis et excessibus ipsi domino abbati [et suis] iobagionibus illatis...” DL 26 756. – kiadása: *DocRomHist* C. XII. 436. sz.

következő év január 13-át ígerte – megfizetését is vállalta.¹⁴⁸ A határnap elmúlt anélkül, hogy Vásárhelyi János bármit is teljesített volna.¹⁴⁹ Az ügy igencsak elhúzódott, és mulasztásáért János Szentkirály birtokának negyedét (száz márka értékben) lefoglalta az erdélyi vajda.¹⁵⁰ Ezt a lefoglalt részt János alvajda Szamosfalvi Jánosnak adta át úgy, hogy azt Vásárhelyi János csak száz márkaért válthatja vissza. A per tovább húzódott, 1372 tavaszán Ottó apát Lackfi Imre erdélyi vajdának a történetet teljes egészében előadta, részletezve azt is, hogy Vásárhelyi János milyen kárpótlást ígért a megtámadott apátsági jobbágyoknak.¹⁵¹ Sajnos, a per folytatása nem ismert.

Hasonlóan ehhez a hatalmaskodáshoz, szintén jobbágy látta kárát Demeter erdélyi püspök erőszakoskodásának. 1370 őszén ugyanis a főpap fenesi várnagya, Gerendi Miklós, Dan fia Péter és Miklós kenézeket, valamint több gorbói oláh jobbágyot az apát Bács birtokára küldött, ahonnan éjjel az egyik apátsági jobbágytól négy ökröt és egy szekeret vittek el a püspök birtokára, Gorbóra. Majd Szent Mihály nap körül a püspök türei offiálisai, Bálint és Utasi Miklós cinkosaikkal (*cum eorum complicibus*) fegyveresen Egeresre és Anchtelkére rontottak, ütlegekkel és halálos sebekkel ellátva a meglepődött jobbágyokat – egyiküket például nyilaikkal sebesítettek meg, és félholtan a mezőn hagyták –, a bogártelkei leányokat és asszonyokat pedig az erdőben lovaikkal tapostatták, és többeket meztelenre vetkőztettek. Mindezekén felül a támadók a püspök Türe birtokára hajtották a sertéseket, Bálint és Miklós továbbá egy négyökrös szekeret is eltulajdonított, a szekéren levő egy *tunella* bort maguknak tartották meg, de az ökröket a püspök Gyalu birtokára hajtották.¹⁵² A püspök offiálisai a bíróság előtt támadásuk okának azt hozták fel, hogy ezek a falvak adófizetéssel tartoznak az erdélyi püspöknek, azonban a vizsgálatból kiderült, hogy csak Demeter püspök volt az, aki kitalálta ezt a követelést.

¹⁴⁸ 1369. nov. 11.: DL 26 756. – kiadása: *DocRomHist* C. XII. 436. sz.

¹⁴⁹ 1370. jan. 19.: DL 26 756. – kiadása: *DocRomHist* C. XII. 463. sz.

¹⁵⁰ 1371. nov. 9.: „*quartam partem eiusdem pro iudiciis seu birsagiis centum marcarum*” *DocRomHist* C. XIV. 80. sz.

¹⁵¹ 1372. ápr. 13.: „...*quod idem Johannes, filius Gerew, in expeditionem iamdicti Georgii, iobagionis sui, duos equos competentes, duos florenos ipsi Ladislao, ac Petro dicto Dobra de dicta Monostur quinquaginta grossos, Ladislao Olacho de Jegenye, unam lodicem, duas caligas Olachales et unum birrum, necnon relicte Michaelis dicti Gaydus de Bagartelke, novem capras cum edis, hospitibus et iobagionibus prelibati domini abbatis, in duobus terminis infrascriptis, videlicet unum equum, unum florenum, unam lodicem et duas caligas Olachales, viginti quinque grossos ac quinque capras cum edis, in octavis festi nativitatis Beate Virginis, et alios, unum equum, unum florenum, unum birrum, viginti quinque grossos, necnon capras cum edis in octavis festi Beati Michaelis tunc post sese consequenter occurentibus coram eisdem iudicibus nobilium solvere teneretur.*” DF 275 191. – kiadása: *DocRomHist* C. XIV. 123. sz.; BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 52. sz.; említi: CSOMOR 1912. 43–44.

¹⁵² 1373. nov. 18.: *DocRomHist* C. XIV. 288. sz.; BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 53. sz.; említi: PRT XII/b. 74.; CSOMOR 1912. 43.

A 15. század sem telt el jobbágyok megkárosítása nélkül, így például 1415-ben Abafáján,¹⁵³ 1416-ban Kolozsmonostoron,¹⁵⁴ 1421-ben szintén Abafáján történtek atrocitások.¹⁵⁵ Mindezen esetekből látszik, hogy a jobbágyok gazdaságainak szerves részét képezték a nagyállatok, amelyeket a szántásnál az ekék elé foghattak, valamint igavonó és húsállatként tarthattak.¹⁵⁶ Ezek elvitele pedig a termelékenységet igen erősen visszavetette, nem csoda tehát, hogy az apátok ennyit foglalkoztak jobbágyaik sérelmeivel. A jobbágyok állatállományán kívül természetesen termények elvitele is napirenden volt, azokat az eseteket azonban később tárgyalom.

Az előjárók különböző módon igyekeztek jobbágyaik terheit mérsékelni, illetve kedvezmények biztosításával birtokaikra telepíteni, építkezésekre és pusztatelkek megülésére sarkallni. Így például 1413-ban András háza Mihálynak azért támadt konfliktusa Albeni

¹⁵³ 1415. máj. 26-án a váradai káptalan jelentette az erdélyi alvajdának, hogy Torda megyében vizsgálatot tartva megállapította, miszerint böjtközép (márc. 6.) táján Járai János fia Péter és ennek fia János fegyveresen az apát Abafája, másként Apáti birtokára törtek, és onnan Bálint jobbágy két ökrét elvitték. Virágvasárnap (márc. 24.) pedig János, valamint Péter testvére, György (János nagybátyja) ismét Abafájára támadtak, és ott az apátnak öt jobbágyát, fenyegetések és nyíllövések közepette otthonukig kergették, miközben az asszonyokat és leányokat lovaik szügyével tipratták, majd a köztük és az apát között fennálló megállapodásuk ellenére (tudniillik Abafája birtok miatt per folyt közöttük) Szt. György előtt Abafája birtokon az apátnak egyik jobbágyát, Kegyei (máshol Régeni!) Jánost, amikor az a mezőn szántott, súlyosan megverték, és negyven forintot érő lovát elvették. DL 28 156. – regesztája: ZsO V. 671. sz. Mellesleg, ezek a hatalmaskodók, Járai János fiai Péter és György voltak azok, akik az apát abafájai officialisát, Lukácsot 1404-ben meggyilkolták. Ez a hatalmaskodási ügy egyébként 1419-ben még mindig napirenden volt. DF 275 234. – regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 104. sz.; ZsO VII. 473.; említi: CSOMOR 1912. 63.

¹⁵⁴ 1419. máj. 3-án a váradai káptalannak az erdélyi alvajdához intézett jelentéséből megtudjuk, hogy Gyerőmonostori Kabos fia Péter három éve Iván nap (1416. jún. 24.) körül éjszaka az apát és a konvent Monostor birtokán lakó Pál jobbágyuk négy kancáját, Margit nap (1416. júl. 13.) körül pedig ugyancsak Monostor birtokukról Lewr (?) (*dictus*) Mihály jobbágy egy kancáját hajtotta el. DL 28 173. – regesztája: ZsO VII. 541. sz.

¹⁵⁵ Szentiványi István az apát abafájai jobbágyainak csordájából hét ökröt hajtott el a saját birtokára, Szentivánra. Amikor 1421. aug. 26-án Mihály Torda megyei szolgabíró Indali Pállal, az apát ügyvédjével kiszállt Szentivánra, hogy Istvántól megtudja tettének okát, az azt válaszolta, hogy az abafájai jobbágyok régebben az ő birtokából nagy területet elszántottak, és így akarta magát kárpótolni. Tettét nem tagadta, de nem is tehetette, hiszen a látogatáskor a kiküldöttek látták a hat ökröt, a hetediket pedig már éppen füstölték (*dictum gregem ipse deduxisset ratione huius, quia quandam particulam terre sue occupassent ibidemque ipse propriis suis luminibus oculorum vidisset, quod idem Stephanus sex boves bonos de dictis gregibus separatas in sua curia propria habuisset, septimique bovis carnes in fumo pendentes*). DF 275 236. – regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 107. sz.; ZsO VIII. 1072. sz.; említi: CSOMOR 1912. 64.; PRT XII/b. 79.

¹⁵⁶ A paraszti állattartásról Belényesy Márta írt több kiváló összefoglaló munkát. Mivel a paraszti gazdaságban az állatnak nemcsak az erejét használták ki, hanem a földek minőségét is a jószág trágyájával javították, ezért nem meglepő, hogy az állat képezte a jobbágy gazdaságának legnagyobb értékét, ezért az állományban eső kár érzékeny veszteséget okozott. BELÉNYESY 1956. 19. A szerző szerint egy átlagos paraszt „5–7 nagy jószággal rendelkezik. Ebből 2 vagy 4 ökör, 1 tehén és 2 növendékállat. Ritka az a jobbágy, akinek magának van 6–8 ökre, 10–20 heverő marhája.” Belényesy szerint mezőgazdasági munkára csak elszigetelten vesznek igénybe lovakat, egy jobbágygazdaságra tehát 1–2 lónál több nem is számítható. A hegyesebb vidékeken azonban ettől eltérő tendencia, azaz nagyobb arányú ló tartás figyelhető meg, amint a fentebb idézett adatok is alátámasztják ezt. BELÉNYESY 1956. 30.

Henrik apáttal, mert egyik jobbágya át akart települni a szerzetesek birtokára. Mihály ezért az átköltözni szándékozó Benedek nevű jobbágyától három ökröt – melyeket Benedek *in alio loco cum servitiis suis* szerzett – és más javakat elvett, holott előzőleg ő maga adott engedélyt Benedek elköltözésére.¹⁵⁷ Az apát a 15. század közepén Bogártelke és Kolozsmonostor birtokokon igyekezett építkezésekre sarkalni jobbágysait: 1450 novemberében Antal apát Gál fia Pál nevű bogártelkei jobbágyát – aki pusztá helyen házat épített magának, melyet további épületekkel kíván bővíteni – mindazokban a szabadságokban részesítette, amelyeket a bogártelkei lakosok élveztek. 1451 májusában szintén Antal apát Nádasy Jakab monostori jobbágyát, Alparéti Mihályt, Mérai András fia Sebestyént, Gömöri (!) Berecket és másokat, amiért (hihetőleg *Ywachko* által teljesen elpusztított) Kolozsmonostor Malomszeg utcájában új házakat építettek, és egyéb épületeket emeltek, 12 évre – a gabonafizetés és a katonáskodási költségek kivételével – mentesítette őket minden szolgálat és fizetség alól.¹⁵⁸

Az apátság birtokain élő jobbágyok és népek bizonyos adómentességet is élveztek. Igaz, erről a mentességről mindössze egyetlen adatunk van: 1492. március 27-én II. Ulászló király bizonyította, hogy Polnar Gábor apát (*abbas de Kolosmonostra*) előadása szerint monostorát a magyar királyok – II. Ulászló elődei – a többi mellett azzal a kiváltsággal is kitüntették, hogy bár az erdélyi nemesség összessége időnként meg szokta szavazni a *pecunia wdwarnicalist* (udvarnokpénzt), az apátság népei és jobbágysai azonban mindig mentesek voltak annak fizetése alól, és ennek fizetésére emberemlékezet óta soha nem is kényszerítették őket. Polnar Gábor tehát kérte az uralkodót, hogy elődeitől a különböző oklevelekben (melyeknek egyébként nyoma sincs) egyházának és jobbágysainak adott ezen kiváltságot újra engedélyezze, illetve adományozza, és tekintélyénél fogva erősítse meg. II. Ulászló király tehát hajlott a kérésre, melyet azonnal teljesített is. Ez egyébként nem volt egy szokatlan gesztus az uralkodó részéről, hiszen tudjuk, királyi alapítású apátságok népeinek az ilyen típusú adók alóli mentessége általános volt.¹⁵⁹

Természetesen, a kedvezmények adása és a kiváltságok megszerzése is mind azt a célt szolgálták, hogy a szerzetesi birtokokon élő jobbágyok életkörülményeit – már amennyire lehet – stabilá tegyék, ezáltal növelve termelőképességüket. Hogy az apátság irányába milyen pénzüsszegekkel, terményekkel, illetve szolgálatokkal tartoztak a jobbágyok, sajnos nem

¹⁵⁷ 1413. jún. 28.: DL 28 148. – regesztája: *ZsO* IV. 793. sz.

¹⁵⁸ 1450. nov. 11.: DL 36 403 p.48. n.1. – regesztája: *KmJkv* 921. sz. 1451. május: DL 36 403 p.42. n.1–3. – regesztái: *KmJkv* 953–955. sz.; említi: *KmJkv Tanulmány* 52.

¹⁵⁹ 1492. márc. 27.: DL 32 511. Említi: *KmJkv Tanulmány* 64. 286. jegyzet. Ez az adó nem az erdélyi rendek követi és egyéb költségeinek fedezésére szolgált (1477: DL 45 675.; 1466: DL 31 170.). Az adatokra, és az adó funkciójára Gulyás László Szabolcs hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki. Sajnos arra nincs adatunk, hogy az apátok mikortól szereztek mentességet ennek fizetése alól.

tudni. Annyi biztos, hogy 1427-ben Antal apát összeíratta ezeket, azonban a jegyzéknek csak a címe maradt fenn, az érdemi része elveszett.¹⁶⁰

Érdeemes röviden kitérni az apátsági birtokokról távozókra is. A jobbágyok migrációjának okai között megtaláljuk a kényszer hatását – a gyakori hatalmaskodások következtében jelentkező létbizonytalanság miatt –, illetve kedvezőbb feltételek csábítását is. Ez utóbbit az apátság egyre növekvő szomszédja, Kolozsvár város táplálta. Forma szerint a jobbágyok a köteles földbér – *terragium*¹⁶¹ – lefizetése és egyéb tartozások lerovása után szabadon költözhettek el a korábbi birtokról. I. Lajos király 1370-ben általánosságban engedélyt adott a jobbágyoknak – ezáltal minden bizonnyal a kolozsmonostori lakosoknak is –, hogy miután fizetési kötelezettségüket a földesuruk felé teljesítették, szabadon Kolozsvárra költözhetnek, és ott megtelepedhetnek.¹⁶² Időközben Kolozsvár és az apátság között rendkívül elmérgesedett a viszony (részben Kajántó határai miatt, ugyanis a város, ahogy növekedett, egyre több földet foglalt el az apátsági birtokból), az apát pedig igyekezett szigorítani, illetve meggátolni jobbágyai elvándorlását.¹⁶³ Kolozsvár város természetesen nem nézte tétlenül, hogy területi és gazdasági növekedésében meggátolják, így panaszukkal az uralkodóhoz fordultak. Mátyás király 1465-ben megparancsolta az apátnak, hogy a *terragiumot* megfizető, és tartozásaiknak eleget tevő jobbágyait ne akadályozza Kolozsvárra való szabad költözésükben.¹⁶⁴

Az apátsági földbirtokokat többféleképpen kezelték. A forrásokból egyértelműen látszik, hogy a szerzetesek birtokaikat nem szerették saját kezükből kiadni – feltehetőleg a sok pereskedés miatt. Valószínűleg ráfizetés lett volna, ha valamely birtokát az apát bérbé adja,

¹⁶⁰ Az 1427. évi Antal apát által készített leltár X. fejezete foglalta magában a jobbágyok szolgálatairól és a tőlük származó bevételekről szóló összeállítást: „*In decimo capitulo de proventibus et servitiis ex parte iobagionum nostrorum nobis provenire debentibus*”. *KmJkv* 24. sz.

¹⁶¹ A *terragiumot* a *census* szinonimájaként is alkalmazták, azonban előfordult költözési illeték jelentéssel is a forrásokban: „*A két oklevél azzal is érzékeltette a két pénzösszeg közötti különbséget, hogy a földbért census, illetve collecta, a költözési illetéket pedig egyformán terragium szóval jelölte.*” SOLYMOSI 1998. 102–110. kül. 109. Idővel a *terragium* földbérként (a földbirtokosnak a föld használata fejében fizetendő járadék) rögzült.

¹⁶² 1370. márc. 27.: DL 27 431. – említi: ESZTERHÁZY 1867. 100.; CSÁNKI *Tört. földrajz*, Kolozsvár címszó.

¹⁶³ Az egyre növekvő Kolozsvár gazdasági versenytársa lett az apátságnak, ami aztán konfliktusok egész sorát eredményezte.

¹⁶⁴ 1465. aug. 30.: „*...iobagiones de vestris possessionibus habita licencia iustoque terragio deposito et aliis omnino debitis persolutis ad civitatem nostram Coluswar, cum eorum rebus et bonis libere recedere et abire non permetteritis, in preiudicium eorundem exponencium et dampnum valde magnum...ideo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus, habita presencium noticia, omnes tales vestros jobagiones et jobagonalis condicionis homines, qui ut prefertur obtentis licenciis depositisque eorum iustis terragiis et aliis debitis legitime persolutis, de vestris possessionibus ad prefatam civitatem nostram Coluswar, qui se transferre voluerint moraturos, simul cum eorum universis rebus et bonis libere recedere et abire permittatis contradictione atque difficultate absque omni...*” Kiadása: *Kolozsvár Oklt.* 128. sz.; regesztája: *Ub* VI. 3437. sz.; említi: PRT XII/b. 98.; CSOMOR 1912. 85.; *KmJkv Tanulmány* 61.

hiszen ha a bérlőt nem tudja megvédeni a birtokban, az könnyen – és jogosan – kártérítést követelhetett volna.¹⁶⁵ Sajnos csak a birtokok kezelésére rendelkezünk adattal, a földek használatára már alig, így az is homályban marad előttünk, vajon a jobbágyok a művelt földjeiket örökszántásra, örökhasználatra kapták-e, vagy időközönként újraosztották-e? Egy rendkívül kései adatunk van apátsági birtok osztásáról. 1555. novemberében Kolozsvári János frater, kolozsmonostori apát és a konvent Borfejti László kolozsmonostori esküdtnak adományozta azokat a földeket, amelyeket Kolozsmonostor határán nagy fáradsággal és költséggel erdőből és cserjésből (irtással) tett szántófölddé, így kivette azokat minden időkre a jobbágyoknak osztani szokott földek közül (*inter alias terras arabiles colonorum nostrorum...connumerari, dividi et sequestrari nullo unquam tempore possint nec valeant*). Ezek a sajátjaként használható földek a következők: a *Medwes* nevű helyen, az apjától örökölt szántója szomszédságában, amelyeket néhai *Toth* András és Pál, *Simandy* Mihály özvegye, *Czeda* Máté, és *Chyga* Pál elhagyott. Ezek egyébként egykor szőlővel voltak beültetve, de László tette szántóvá. A Szilvásberek (*Zylwasberek*) mellett fekvő *Thorday* puszta nevű szántó, melyet *Kallyany* Imrétől, *Fodor* Györgytől és *Wolah* Györgytől vásárolt, és részben erdőből, részben cserjésből irtott. És végül a *Bwzas* Ambrustól csere útján szerzett szénáskert melletti kis darab szántó, melyet Nagy Zsigmond özvegyétől vett meg.¹⁶⁶ Ez az adat egyébként bepillantást enged egy meglehetősen archaikus földhasználati módba. A Dunántúlon például már a 14. században megszűnik a periodikus osztás szokása. Belényesy Márta szerint „a földművelés nagy fellendülése, és a mezőgazdasági termékek kedvező értékesítési lehetősége ugyanis elsőnek indítja a termelőket a vetésterületek kiterjesztésére, a nagykiterjedésű parlag felszámolására és a sokkal produktívabb örökszántó rendszer behozatalára.”¹⁶⁷ A periodikus osztás rendszerét egyébként a rendelkezésre álló földterület nagysága is befolyásolta. Belényesy részben a földbőséggel magyarázta, hogy a keleti országrészben és Erdélyben még a 15. században is élő intézmény volt a földközösség osztásos formája.¹⁶⁸

Mindössze egyetlen adatunk van arra, hogy az apát egyik birtokát bérbe adta, de ez a szerződéses viszony nem is tartott sokáig. Ottó apát ugyanis igen nagy lendülettel látott

¹⁶⁵ Jobbágytelkes birtokokat egyébként a korszakban még viszonylag ritkán adták bérbe, a bérbeadás ebben az időben inkább prediumokra, malmokra, és egyéb, nem lakott birtokokra volt jellemző.

¹⁶⁶ 1555. nov. 8.: *KmJkv* 5345. sz. Jakó Zsigmond ezt az adatot (is) úgy értelmezi, hogy Kolozsvári János apát már testvéreire gondolva saját „hasznára” üzletelt a birtokokkal. Elképzelhető, hogy a konvent szerepeltetése is csak formalitás volt csupán.

¹⁶⁷ BELÉNYESY 1954–1955. 77.

¹⁶⁸ BELÉNYESY 1969. 148. Az irtásföldek egyébként kikerültek az osztott földek közül, azok mindig az irtást elvégző jobbágy birtokában maradtak.

hozzá, hogy a század első felében, a rossz kormányzat miatt elveszett apátsági birtokokat visszaperelje. Igyekezete nem maradt sikertelen, ezt mutatja a Görgényi Jánossal Apáti birtok miatt folytatott pere is. A zavarosban halászó Görgényi család ugyanis elfoglalta az apátsági birtokot, Ottó apát azonban hangoztatva jogait, és bemutatva jogbiztosító okleveleit – melyek nem hamisítványok voltak! – végül sikeresen fejezte be a pert. Az apát, egyrészt, hogy birtokát megvédje, másrészt, hogy a pervesztes Görgényit kiengesztelje, 1364 után bérbe adta azt a korábbi foglalónak.¹⁶⁹ Egy 1402-ben kelt irat arról tanúskodik, hogy János rendszeresen megfizette a bérösszeget,¹⁷⁰ ennek fia azonban már saját tulajdonának tekintette Apátit. Esetleg bérleti szerződéses kapcsolatok is lehettek mindazon (az apátok által tett) birtokelidegenítések között, amelyekre vonatkozó okleveleket 1370 körül I. Lajos király érvénytelenített.¹⁷¹

¹⁶⁹ CSOMOR 1912. 41.; 49.; *KmJkv Tanulmány* 38.

¹⁷⁰ 1402. dec. 5.: „*Possessionem Apathy...iuxta iuris tramitem per quondam religiosum virum fratrem dominum Ottho abbatem iuridice reobtentam et eidem Johanni filio Petri viceversa pro feudario ac censuali proventu ad utendum relictam, de qua in plurimis annis ... persolvissent...*” Említi: CSOMOR 1912. 41.

¹⁷¹ Zsigmond király 1412. aug. 25-én kelt átírásában. DF 275 242. – regesztája: *ZsO* III. 2570. sz. 1427-ben Zsigmond király ismét – Antal apát kérésére – érvénytelenítette azokat a birtokelidegenítéseket, amelyeket az előző apátok „törvénytelen módon” elidegenítettek – azokat is, amelyeket Henrik pécsi püspök, korábbi kolozsmonostori apát tett. A király egyszersmind utasította Antal apátot az elidegenített birtokok visszaszerzésére. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 122. sz.; említi: CSOMOR 1912. 65–66.

II. 2. Szántó föld, kaszáló, rét

Hogy a szüntelen viták tárgyául szolgáló földbirtokokon pontosan mit termeltek az apátságnak, azt a források sajnos csak ritkán említik. A számtalan határjáró oklevél ezt nem részletezi (határjelek emelését, elpusztítását, fajtáit ellenben igen), és sokszor az apát is csak szűkszavúan emel panaszt „birtokának” elfoglalása miatt.

A birtokot leggyakrabban minden bizonnal szántóföldként hasznosították, ennek folytonos hangsúlyozását a szerzetesek talán nem is tartották fontosnak. Az apátsági jobbágyok elleni hatalmaskodások kapcsán már említettem Vásárhelyi Gerő fia János ténykedéseit, melyeket kiegészíthetünk az apát Egeres és Jegenyé birtokaihoz tartozó szántóföldek erőszakos elszántásával.¹⁷² 1415 áprilisában Albeni Henrik apát amiatt tiltakozott az erdélyi káptalan előtt, mert Mun Miklós kolozsvári bíró, a kolozsvári esküdtek, *hospesek* és lakosok április 25-e körül az apátság Kajántó birtokát és a várost elválasztó határjeleket széthányták és megsemmisítették. Ezekkel a pusztításokkal pedig a Kajántó határai közt a monostor szántóiból, rétjeiből és berkeiből jó nagy területet foglaltak el.¹⁷³

Később részletesebben foglalkozom a Papfalvi család 1413–1415 közötti hatalmaskodásaival, itt csak jelzem, hogy Henrik apát 1415 júliusában amiatt tett panaszt, hogy a család az apát és a konvent birtokában levő részeket akart elfoglalni Bács birtok szántóföldjeiből és erdőiből.¹⁷⁴ A Papfalviakkal egyébként 1451-ben is folytatott pert az apátság a Szentiván birtokban levő szántóföldek és a bácsi jobbágyokon elkövetett hatalmaskodások miatt, a per kimeneteléről azonban nem rendelkezünk forrásokkal.¹⁷⁵

¹⁷² A Vásárhelyi Jánossal folytatott vitát ld. 147–151. j. Az erőszakos elszántás ügyében tett panaszt 1372. ápr. 13-án adta elő az apát: „...*quod Johannes, filius Gereu de Vasarhel, et fratres eiusdem, possessiones suas* (ti. az apáté) *et ecclesie sue predicte, Egheres et Jegunye vocatas, uterentur et uti facerent, fructus et utilitates eiusdem percipiendo et percipi faciendo, et quod anno in presenti terras arabiles earundem duarum possessionum per p<...> iobagionum suorum aratra perarari fecissent, propria eorum auctoritate et potencia mediante, in grande preiudicium predicte ecclesie sue et derogamen.*” *DocRomHist* C. XIV. 122. sz.; említi: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 51. sz.

¹⁷³ Az erdélyi káptalan 1471. jún. 13-i okleveléből: DL 28 780. – regesztája: *ZsO* V. 552. sz. Az ügyben a vizsgálatot Nadabi László erdélyi alvajda 1415. máj. 11-én rendelte el. *ZsO* V. 613. sz. Az apátság és az egyre terjeszkedő Kolozsvár város között Kajántó birtok határa volt az ütközési pont. Az egyre jobban elmérgesedő vita végére 1474-ben Mátyás király akart pontot tenni, és a per eldöntését saját magához vonta. Ezt követően nem hallani a kajántói határvitáról, feltehetőleg az uralkodó olyan döntést hozott, melybe mindkét fél belenyugodott, vagy bele kellett nyugodnia. *KmJkv Tanulmány* 61.

¹⁷⁴ 1415. júl. 15.: DF 275 227. – regesztája: *ZsO* V. 862. sz.; BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 96. sz.; CSOMOR 1912. 61–62.

¹⁷⁵ 1451. júl. 21.: *KmJkv* 971. sz. és ld. 142. j.

Apáthida birtok határából 1427-ben Zsuki Péter egy pár dülő szántót és kaszálót szántott el, amiért Antal apát a királynál tett panaszt. Az uralkodó az erdélyi vajdát bízta meg az ügy rendezésével, de hogy milyen eredménnyel járt, sajnos nem tudjuk.¹⁷⁶

A források tanúsága szerint kedvező célpontot kínáltak az apátsági kaszálók és rétek is. A Macskási nemesek igen korán kezdték el foglalásaikat. A Tordán, 1339. június 13-án tartott közgyűlésen János apát hosszas pereskedés után végül kiegyezett Macskási *Joseph* fiaival: Domokossal, Miklóssal valamint ezek rokonaival, akik az apát Kajántó birtokának határán, a *Josephbeerke* nevű liget feletti *Kajanthouoda* nevű, de a mondott Macskási nemesek által most – mintegy elterelő hadműveletként – *Josephzenaffy*wenek nevezett szénafüvét elfoglalták, és lekaszáltatták. Ezért az apát őket annak idején Tamás erdélyi vajda elé idézte és a többszöri halasztás után is mindaddig perelte. A „kiegyezés” értelmében az alperesek ötven márka bírság és a bírói rész terhe alatt kötelezték magukat arra, hogy a vitás kaszálót egészen a *Josephberkeig* visszaadják, a pereskedést pedig beszüntetik.¹⁷⁷ Az egyezséget viszonylag sokáig megtartották a felek, Ottó apátnak csak 1368-ban kellett tiltakoznia amiatt, hogy Macskási József fia Miklós ismét elfoglalta és lekaszáltatta a rétet.¹⁷⁸ Egy év múlva az eset megismétlődött, 1369-ben ugyanis a Felsőmacskásiak felfegyverzett jobbágysai „gonosz szándékkal” – a Felsőmacskásiak utasítására – megrohanták az apát kajántói jobbágysait, az ott dolgozókat hazakergették, a réteket saját embereikkel lekaszáltatták, és a szénát elvitették.¹⁷⁹ Egyébként e család miatt robbant ki 1383-ban az apátság „oklevélhamisítási botránya”, amibe Ottó apát végül belebukott.

Egy 1410-ben történt atrocitásból tudjuk meg, hogy Apáthida birtokon is volt kaszáló. Amikor ugyanis júliusban a királyi sószállítók (*portatores salium regalium*) épp az apátsági

¹⁷⁶ CSOMOR 1912. 71.

¹⁷⁷ 1339. jún. 25.: DL 28 725. valamint az apátság 1427. évi oklevéljegyzékében: DL 36 403. Az oklevél 1417. évi átírása: DL 10 515.; 1559. évi átírása: DF 289 618. Regesztái: *CD Fejér* VIII/4. 420.; *KmJkv* 24. sz.; *AO* II. 813. sz. (1309. évnél); *AO* XXIII. 767. sz. (1339. évnél); *CD Transsylvaniae* II. 1038. sz. A megegyezést az erdélyi káptalan is rögzítette: *CD Transsylvaniae* II. 1039. sz.; említi: CSOMOR 1912. 32–33.; PRT XII/b. 72. Ezek szerint, ha az apát 1339. januárjára idéztette az alpereseket, a Macskásiak hatalmaskodása, azaz a szénafü elfoglalása és lekaszáltatása 1338 telén történhetett!

¹⁷⁸ 1368. szept. 15.: „*Dicit nobis religiosus vir, dominus frater Ottho, abbas de Clusmonotra, quod predictus Nicolaus, filius Joseph de Machkas, cum filiis et aliis proximis suis de eadem, propria eorum auctoritate et potencia, unacum iobagionibus ipsorum et aliis ad ipsos pertinentibus, ad pratum suum possessionis sue, Kayantou vocate supra silvam Josephberke vocate, omnino ipsum Pod intra veras metas predictae possessionis sue existentem, fecissent defalcari et nunc facerent incessanter, ac deduci niterentur, in preiudicium dicte sue ecclesie non modicum et derogamen.*” *DocRomHist* C. XIII. 353. sz.; ESZTERHÁZY 1867. 94–95.; CSOMOR 1912. 45.

¹⁷⁹ 1396. szept. 19-én Váradjai János erdélyi vajda az erdélyi káptalant bízta meg, hogy idézze meg a Felsőmacskásiakat. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 70. sz.; *ZsO* I. 4519. sz. A káptalan október 11-én tette meg jelentését az idézés végrehajtásáról. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 71. sz.; *ZsO* I. 4532. sz.; említi: CSOMOR 1912. 48–49.

birtokra értek megpihenni, szekereikből kifogták igás állataikat, és azokat ráeresztették a régtől fogva tilalmas rétekre és kaszálókra (*ad prata et fenilia a longo tempore prohibita ausu*),¹⁸⁰ így azokat az éhes állatok nagyrészt lelegelték. A jobbágyok amint észrevették a jóízűen lelegésző jószágokat, azokat legott összefogdosták, és elzárták.¹⁸¹ A meglepődött sószállítók – hogy állataikat visszakaphassák – kárpótlásként négy újveretű dénárt voltak kénytelenek minden egyes szekér után megfizetni a károsultaknak (*pro recuperatione damni de singulis curribus singulos quatuor denarios novos persolvissent*). Mihelyst hazaértek, a széki kamaraispánnak, Székely Jánosnak (*comites camararum salium in Zeek vices Johannis Siculi*) jelentették az őket ért sérelmet, aki három emberét familiárisaikkal együtt Apáthidára küldte. Azok – hogy kicsalogassák az apáthidai jobbágyokat – kérték, hogy a károsultak mutassák meg a letaposott és lelegelt helyeket. A helyszínen aztán a látogatók fegyvereikkel rájuk támadtak, kettőt félholtan hagytak hátra, kettőt pedig az incidens után csak szekéren tudtak visszaszállítani a faluba. Albeni Henrik apát Zsigmond királynál tett panaszt, aki az erdélyi káptalan bízta meg az ügy kivizsgálásával. A testület 1410. augusztus 10-én kelt jelentésében igaznak találta az apát előadását – mint általában az egyszerű vizsgálatok mindig igaznak találták az előadottakat, hiszen ilyenkor többnyire a panaszos tanúi voltak többségében –, de a per részletei már rejtve maradnak előttünk.¹⁸²

¹⁸⁰ A „tilalmas” olyan védett helyet jelölt, ahova a jogosulton kívül másnak nem volt szabad belépnie, illetve nem volt szabad használnia. Ilyen lehetett például erdő is, amelyet valamilyen meghatározott cél miatt (makkoltatás, épületfavágás, vadászat) vontak ki a közös használat alól. Létezett a tilalmas legelő fogalma is, és bár ennek jellegéről csak az újkorból vannak biztos adataink, azonban ezek a régebbi korokra is visszavezetnek. Eszerint az uraság, a falu, vagy a mezőváros évente kijelölte a kaszálónak hagyott földet, amelyen ezáltal a legetetés tilalmassá vált. Előfordult, hogy a sarjúkaszálás – második kaszálás – miatt tiltotta a község a legeltetést, de arra is van példa, hogy a különösen fontos állatok számára fenntartott legelőkön tiltották más állatok legeltetését. *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk. ORTUTAY Gyula. V. köt. Budapest, 1982. 285. A kaszálókat általában Szent Györgytől Szent Mihályig tartották tilalmasban. BELÉNYESY 1956. 45. Feltehetően az apáthidai apátsági kaszálón a sarjút próbálták védeni az állatoktól.

¹⁸¹ Ami egyébként az ország egész területén gyakorolt jog volt.

¹⁸² Zsigmond király utasítása az erdélyi káptalanhoz: 1410. júl. 23.: DL 28 141. – regesztája: ZsO II. 7783. sz. Az erdélyi káptalan jelentése: 1410. aug. 10.: „*Quod annotati comites camararum auscultantes et percutientes puta Antuonius dictus Wak, Jacobus literatus et Symon iudex praedicti Johannis Siculi vices gerens una cum aliis complicibus et familiaribus domini ipsorum scilicet eiusdem Johannis Siculi de eius voluntate, permissione et potentia mediante exsurgentes ultra trium possessionum metas more latronum absque ulla consueta regni lege usque ad praedictas metas memoratae possessionis Apadhida pervenissent ibique ad villanos de praedicta Apadhida quendam familiarem nobilis viri Johannis de Suck pro communi iustitia cernenda et consideranda cum quibusdam aliis destinassent sub tali forma, ut iidem villani de saepe fata Apadhida exire et ubi vel in quo loco praemissos portatores saliarum vagiassent demonstrare deberent. Qui quidem pauperes villani de eorum iustitia confisi tamquam simplices inermes et securi existentes, et cum ad demonstrandum dictum locum pervenissent, iidem camararii salium statim et in continenti evaginatis gladiis et aliis armis exstrictis ipsos invadendo diris vulneribus et plagis sauciassent, de quibus duos omnino semimortuos ita, ut nullus hominum de eorum vita securus fore potuisset, alios etiam duos letaliter vulneratos reliquissent, quos non aliter nisi in bigis seu curriculis ad domus ipsorum reducere iidem villani valuissent.*” Ub III. 1645. sz.; említi: CSOMOR 1912. 57.

Szintén Apáthida birtok volt a célpontja Zsuki Péter ténykedésének, aki miatt Antal apát 1427-ben panaszt tett, mert Péter a konvent birtokából egy jó darab rétet és cserjést saját birtokához csatolt.¹⁸³

Bács birtok nagyon kapós lehetett a környékbeli nemesek között, hiszen nemcsak a Papfalvi, hanem a Bácsi család is használta az apátsági részeket. Egy 1420 szeptemberében kelt oklevélből megtudjuk ugyanis, hogy a Bácsi Imre és a néhai Pál apát között a Bács birtokon levő földek kapcsán kötött megállapodás ellenére Imre fia, László az új apát, Albeni Henrik egyik bácsi jobbágyát megtámadta és megverte, Imre özvegye pedig az apát Bács birtokon levő kaszálóját ez év augusztusának végén saját jobbágyaival lekaszáltatta, és a szénát magához vitette.¹⁸⁴ Meglehetősen nagy mennyiségű, negyven kocsi szénát vittek el 1433-ban Apáthida apátsági birtokról – a birtok határai miatt folyó per következményeként – Dezméri Mikola fiai és unokái.¹⁸⁵

Bár a források ritkán tesznek említést arról, hogy egy adott birtokot mire használtak (szántásra, legeltetésre, stb.) mégis, úgy vélem, a valóságban sokkal differenciáltabb lehetett, mint amilyen képet az oklevelek tükröznek. Egészen biztos, hogy egyazon apátsági birtokon egyidőben többféle gazdálkodási tevékenységet folytattak, hiszen több példánk van arra, amikor szántót és rétet vagy kaszálót egyszerre említenek forrásaink. Ez talán a földek hasznosításába is bepillantást enged, azaz amíg az egyik részt szántásra használták, addig a másikat rétként hasznosítva pihentették.

Az adatokból a kaszálók kezelése, és így a szénagazdálkodás viszonylag jól megfigyelhető. Amikor 1410 júliusában Apáthida birtokon a királyi sószállítók állatai megdézsmálták a tilalmas kaszálót, látható, hogy a kaszálást még nem végezték el, hanem a feltehetően még növendék füvet legelték le a jószágok. Egy másik adat szerint 1420 augusztusának végén Bácsi Imre özvegye az apát Bács birtokán levő kaszálóját kaszáltatta le és vitte el onnan hatalmasul a szénát. 1368 szeptemberében pedig Macskási Miklós kaszáltatta le az apátság *Kajanthouoda* nevű rétjét, egy év múlva, szeptemberben ugyanez megismétlődött. Az idézett adatok szerint az apátság birtokain augusztus végén, szeptemberben történt kaszálás,¹⁸⁶ jöllehet, nem az apát utasítására... A kaszálás időpontját,

¹⁸³ 1427. nov. 6.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 119. sz.

¹⁸⁴ 1420. szept. 4u.: DL 28 949. – regesztája: *ZsO* III. 1483. sz.

¹⁸⁵ DL 37 317. – említi: CSOMOR 1912. 71–72.

¹⁸⁶ Nehéz értelmezhetősége miatt nem idéztem a sorhoz *Kajanthouoda* 1339. évi adatát. Ezek szerint ugyanis az apát a szénafü elfoglalása és lekaszálása miatt támadt perben a hatalmaskodó Macskási nemeseket 1339 januárjának közepére idéztette meg. Ugyanakkor furcsa lenne, ha az apát hónapokat várt volna az ügyel, hiszen a jogsértés elkövetése és annak orvoslása – legalábbis panasz formájában történő felhánytorgatása – általában gyorsan követték egymást. Viszont, a téli kaszálás – hacsak nem uralkodtak akkoriban rendkívül enyhe

és a munka számát elsősorban az ökológiai adottságok határozták meg. Míg a Dunántúl egyes vidékein háromszor is kaszáltak, addig a hegyesebb régiókban (Bükk, Gömör, Erdély), illetve az Alföldön a kétszeri, illetve az egyszeri kaszálás volt az elterjedtebb. Paládi Kovács Attila számos adatot idéz a kaszálások időpontjáról. Ezek szerint Székelyföldön a szénafű kaszálására július 1-jétől augusztus közepéig került sor, de sok adat azt mutatja, hogy ezek a munkálatok az ország nagyobb részén júniusra, sőt, helyenként még korábbra, májusra tevődtek át.¹⁸⁷ Az országosan leggyakoribb időpontok június 8-a és 16-a közé estek. Paládi szerint tehát az első kaszálásra már május-júniusban sor került, de azokban a főleg hegyvidéki régiókban (így a Gömör-Tornai karszt falvainak fennsíki kaszálóin, illetve a székelyföldi havasokban), ahol csak évente egyszer volt lehetőség a kaszálásra, július-augusztusban végezték el a munkát. Másodszorra általában augusztus utolsó hetében kaszáltak, de Székelyföld alacsonyabb tájain, Abaújban, Zemplénben és elszórtan az ország más részein is, szeptember elején kerül sor a második kaszálásra.¹⁸⁸ Mindezek alapján úgy vélem, a bemutatott esetek azt mutatják, hogy az apátsági birtokokon a kétszeres kaszálás volt szokásban, hiszen ezek a birtokok nem feküdtek olyan magas hegyvidéki régiókban, ami csak az egyszeres kaszálást tenné lehetővé. 1410 júliusában azért volt tilalmas az apáthidai kaszáló, mert még növekedett a sarjú. Bács birtokon 1420 augusztusának végén Bácsi Imre özvegye, 1368 szeptemberében Macskási Miklós, majd 1369 szeptemberében pedig a Felsőmacskási nemesek minden bizonnyal már a második kaszálást végeztették el – kéretlenül.

A lekaszált széna beszállításának időpontját megszabta, ha a kaszálót őszi legeltetésre akarta használni a közösség, de a nyári idénymunkák is befolyásolhatták a behordást.¹⁸⁹ Alapvetően mindenki törekedett arra, hogy amint lekaszált és felgyűjtötte a szénát, a lehető leghamarabb be is hordja, de ezt a törekvést a nyári mezőgazdasági munkák olykor felülírták. Paládi Kovács Attila téli behordásra is idéz bőségesen adatokat. Belényesy szerint a korai kaszáláskor július elején, a második kaszálás után inkább ősszel, vagy télen, a jó utat adó fagyon hordták be a szénát.¹⁹⁰ Idézett adataim azt mutatják, hogy a kaszálás után azonnal sor kerítettek a széna behordására is. A sietség nem volt ok nélküli, hiszen a munkálatokat

időjárási körülmények – főleg ilyen hegyes tájon nehezen elképzelhető. Azt nem tartom valószínűnek, hogy az úgy azért húzódott volna hónapokat, mert a monostor éppen az apátváltás időszakát élte volna, hiszen János apát már 1338-ban monostora élére került, de egyelőre erre a furcsa esetre nem találtam magyarázatot.

¹⁸⁷ PALÁDI 1979. 152. Ezzel szemben Belényesy úgy véli, hogy ezekre a munkálatokra júniusnál előbb nemigen került sor, sőt, az aratási munkák miatt inkább júliusra tolódott. Ugyanakkor, amennyiben jó sarjúra volt kilátás, a második kaszálásra augusztus-szeptemberben már sort kerítettek. BELÉNYESY 1956. 45.

¹⁸⁸ PALÁDI 1979. 153.

¹⁸⁹ Itt elsősorban a munkaerő (emberi, állati) kapacitásra kell gondolni. Ha az idénymunka, az aratás például, lekötött minden munkáskezet, nemigen lehetett behordani a lekaszált szénát.

¹⁹⁰ PALÁDI 1979. 327–328.; BELÉNYESY 1956. 46–47.

elrendelők tilosban jártak. Nekik ugyanis létérdekük volt, hogy a szénát még az előtt elszállíttassák, mielőtt az apát, vagy embere tudomást szerezne az eseményről.

Bár viszonylag kevés adat maradt fenn a haszonállatokkal kapcsolatban, mégis, a kaszálók, rétek és a széna gyakori említése arra enged következtetni, hogy a monostor gazdálkodásában a nagyállattartás hangsúlyos szerepet kapott.¹⁹¹ Sajnos a források arra sem adnak választ, vajon a szerzetesek bekapcsolódtak-e az állatkereskedelembé, mindenesetre elképzelhető, ha arra került a sor, megvolt a csatornájuk, hogy hol, és kinek adják el portékájukat.¹⁹²

A jobbágyokkal szembeni hatalmaskodások kapcsán állatok eltulajdonítását igen sokszor említenek forrásaink. Általában ökröket, lovakat, sertéseket és juhokat vittek el a támadók, kecske ritkábban fordul elő. Mindezekből jól látszik a jobbágygazdaság állatállománya.¹⁹³ Minden bizonnyal apátsági jószág is lehetett azon nyolcszáz juh között, amelyeket 1426-ban az erdélyi püspök emberei az apát bács birtokáról hajtottak el. Természetesen a püspök ártatlannak vallotta magát, és ígérte, ha az apát megnevezi az elkövetőket, elégtétel adására fogja őket szorítani. 1427 decemberében még mindig nincs rendezve az ügy: az apátnak a püspök emberei továbbra sem adtak elégtételt, sőt, más jogtalanságokat is elkövettek (Bácsból a juhokon kívül számos ökröt, tehenet és sertést is elhajtottak, közülük tizenkét ökröt és két tehenet le is vágtak). Zsigmond király tehát megparancsolta Balázs erdélyi püspöknek, hogy a váradi káptalan előtt rendezze ügyét,

¹⁹¹ Belényesy Márta is megállapította, hogy az állattenyésztés méretei Erdély és a Felvidék egyes részein az alföldi méreteket meg is haladták. Ennek túlsúlyát mutatja, hogy a jobbágyok szolgáltatásai között gyakran állatok, vagy állati termékek szerepelnek. Minden bizonnyal a környezeti adottságok az okai annak, hogy az állattartás a hegyvidéki gazdálkodásban ilyen nagy súllyal szerepel. BELÉNYESY 1956. 50–51; 53.

¹⁹² 1414 januárjában Mun Miklós kolozsvári bíró panaszából igen sokat megtudunk Pál apát üzleteiről. A bíró egyik panasa volt, hogy az apát Kolozs megye alispánjának a rá kiszabott bírságok fejében egy huszonnégy forintot érő jó ökröt kihajtatott, és azt ígérte, hogy Miklós bírónak megfizeti az ökör árát. Természetesen, ezt nem tette meg. DF 243 929. – regesztája: ZsO IV. 1632. sz. ; ZsO V. 143. sz. A bíró történetét a malmoknál mutatom be részletesebben.

¹⁹³ Csak emlékeztetőül: 1363-ban Zekul László emberei Bogártelkéről nyolc juhot és kilenc kecskét, Egeresről négy ökröt, Jegenyéről ugyanennyi ökröt és 25 sertést hajtottak el – a szekerek és ekék elé fogott lovakon és ökrökön kívül. CD *Transsylvaniae* IV. 184. sz. & 186. sz. 1367 nyarán Szamártelki Gerő fia Gerő jobbágya, Olachy Mihály vitt el az apát bácsi jobbágyaitól nyolc lovat és két marhát. Bár közülük visszaadott négy lovat, de a visszaadott négy paripa közül a két jobbat mégiscsak elvett („...insuper, predicti Olachy ex permissione ipsius Gerev, domini ipsorum, octo equos et duos boves iobagionum predicti domini abbatis furtive abduxissent, de quibus postmodum ad scitum proborum hominum quatuor eqos in specie restituisset, et demum de predictis quatuor equis, quos restituerant, duos meliores similiter furtive abduxissent...”). *DocRomHist* C. XIII. 260. sz. 1375 nyarán a Macskási nemesek jobbágyaikkal az apát Kajántó és Bőnye birtokáról vittek el marhákat, közülük nyolcat levágtak, a többit 13 garasért adták csak vissza („...quod Andreas, filius Nicolai, filii Josaph ac Machkas, octavo die festi beati Georgii martiris, nunc proxime preteriti, ex iussu, nutu et voluntate Blasii, fratris sui, cum eorum iobagionibus intra limites possessionum prenotati domini abbatis Kayanthou et Beunye vocatarum veniendo pecora iobagionum suorum potencialiter auferendo deduxisset, ex quibus sex occidissent, alia vero eorundem pecorum pro tredecim grossis restituisset...”). *DocRomHist* C. XIV. 422. sz. Cf. 156. j.

azonban nem tudjuk, hogy az apát kapott-e valaha is elégtételt.¹⁹⁴ Az apátság saját gazdaságában is tartottak marhákat, ezeket a jobbágyok állományától elkülönítetten nevelték: 1426-ban az erdélyi püspök szászfenesi gazdatisztje Kolozsmonostorról, a Szamos folyó mellől az apátság tizenegy, a jobbágyok negyven marháját hajtotta el.¹⁹⁵

¹⁹⁴ 1427. jan. 10.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 116. sz.; 1427. dec. 6.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 120. sz. & 121. sz.; említi: CSOMOR 1912. 66–67.

¹⁹⁵ 1426. szept. 26.: „...undecim boves eorundem abbatis et conventus et quatráginta bovum iobagionum eorundem in dicto Monostur residencium de nemoribus prope fluvium Zamus existentibus locis sive pastualibus eiusdem possessionis Monostur...” DL 28 191. Említi: PRT XII/b. 83.

II. 3. Termény

A termények általában csak akkor bukkannak fel a forrásokban, amikor az apátsági birtokról valamelyik buzgó szomszéd hatalmasul magához takarítja azt, de a források szűkszávsága miatt sajnos csak ritkán tudjuk meg, hogy a „termés” pontosan mit takar.

1413 körül a Papfalvi család tagjai Bács birtok jókora részét magukénak jelentették ki, aminek jeléül az onnan származó terményeket magukhoz takarították be, az ellenszegülő apátsági jobbágyokat pedig – a jól bevált módszerhez folyamodva – a faluba űzték.¹⁹⁶ Az apát tiltakozása úgy tűnik, hasztalan volt, ugyanis 1415 júliusában a váradi káptalan jelentéséből megtudjuk, hogy Papfalvi Jakab fia László, *Chornok (dictus)* Benedek és István fia Péter jókora, az apát és a konvent birtokában levő részeket akarnak elfoglalni Bács birtok szántóföldjeiből és erdeiből, a monostornak ezeket művelő jobbágyait pedig zaklatják. Továbbá, hogy Szentivánon (Kolozs m.) a szerzetesek tiltakozásai ellenére hatalmasul (*potentialiter*) elvitték, és szüntelenül elviszik a különböző gyümölcsfák terméseit.¹⁹⁷

Rendkívül nagy mennyiségű gabonát vett el Kolozsvár város, aminek az apátsággal Kajántó birtok miatt volt nézeteltérése. E határvita kapcsán ugyanis, Szent Bertalan napjának (1429. augusztus 24.) kora reggelén – *nondum peractis missarum* – a kolozsvári polgárok „előre megfontolt szándékkal” fegyveresen, gyalogosan és lovasokkal az apát Kajántó birtokára mentek, ahonnan 3000 kepe (*tria milia capetiarum*) gabonát vettek el. Azt a gabonát, amelyet már nem tudtak elszállítani, állataikkal és szekereikkel tapostatták össze, a jobbágyok szekereit összetörték, és mindezek tetejébe többek között a kajántói határból nagy darabot magukhoz foglaltak.¹⁹⁸ Feltételezhető, hogy a támadók ezen cselekmények után a misére már nem mentek el. A következő évben, Szent Mihály napja körül egy újabb vita

¹⁹⁶ CSOMOR 1912. 60. 1413. júl. 1-jén Nadabi László erdélyi alvajda előtt Henrik apát eltiltotta a Papfalviakat Bács földjeinek és jövedelmeinek elfoglalásától. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 92. sz.

¹⁹⁷ 1415. júl. 15.: DF 275 227. – regesztája: ZsO V. 862. sz.; BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 96. sz.; említi: CSOMOR 1912. 61–62.

¹⁹⁸ 1429. okt. 28.: DL 28 807. – kiadása: *Ub* IV. 392.; említi: PRT XII/b. 84.; *KmJkv Tanulmány* 52. Jakó Zsigmond kepe helyett kalangyát említett. A kalangya alatt egyrészt szénarakást (boglya, kazal), másrészt a kévézett gabona tarlón rakott halmazát értették. A 14. századig Magyarországon a kalangya alatt szénarakást értettek, és csak a késő középkorban használták a kévézett gabonarakás megjelölésére. Gabonamértékként csak a 15. század végétől kezdték használni. Bogdán csak késői (a 16. századtól, jobbra újkori) adatokat talált a kalangya nagyságának meghatározásához. Az országos adatokat összesítve egy kalangyát húsz kévének feleltetett meg (13–40 kéve szélső, és 25–32 kéve középértékkel). A kéve valamilyen szálas termés összekötözött, általában félkézzel emelhető csomója. Egy kéve 2–5 marok, azaz 5–17 kg-nak felelt meg (jóllehet, nemcsak az 5 kg, hanem a 17 kg félkézzel való megemelése is valóságos erőmutatványnak felel meg). BOGDÁN 1991. 399–401.; 408–409. Én az alább idézett adat miatt nem kalangyának, hanem kepeének értelmezem a *capetiat*.

következményeként vittek el a kolozsvári lakosok 1500 kepe gabonát.¹⁹⁹ Egeres birtok miatt az apátságnak a Pelsőci Bebek családdal volt összetűzése 1433 és 1447 között. Ennek a vitának egyik állomása volt 1434. amikor is a Pelsőciek jobbágysai ez év szeptember 19-én éjjel Gyalai Tamás és Ferenc csűréből több mint hatszáz kepe gabonát vittek el, és az év folyamán három házat gyújtottak fel.²⁰⁰

E három utóbbi adat jó betekintést ad az aratási munkák idejébe is. 1429. augusztus 24-én és 1430 szeptemberében a learatott gabona már asztagokba volt kötve, tehát, az aratási munkának vége volt, de még nem hordák be a terményt. Az 1434. évi adat viszont azt mutatja, hogy a learatott gabonát nem hagyták a tarlón, hiszen már Szent Mihály nap előtt a csűrbe hordták, és annak cséplését otthon akarták elvégezni – amelyre Gyulai Tamásnak és Ferencnek már nem volt alkalmuk. Bár korszakunkon túlmutat, mégis, érdemes megemlíteni az *Approbatae Constitutiones* ide vonatkozó rendelkezéseit (17. század). Eszerint a dézsmaeszedés körül a leggyakoribb sérelem a dézsmálás késleltetése volt (a probléma nem új keletű), hiszen a dézsma beszedéséig a termelők a terményüket nem szállíthatták el, azokat az aratás helyén kellett hagyniuk, a termények őrzése pedig igen nagy kiadásokat rótt a jobbágyokra. Ezért az Approbáták elrendelték, hogy a dézsmálók, amennyiben nem gondoskodnak a dézsma elviteléről Szent Márton nap után két hétig, akkor a jobbágyok már nem tartoznak felelősséggel.²⁰¹ Ezek szerint az asztagba kötött gabona akár novemberig is kint maradhatott! Hegyi Géza szerint a jobbágy csak augusztus 15-ig (később csak az aratást

¹⁹⁹ 1430.: „*Idem patibulum totaliter et omnino in terra dicte possessionis sue Monostor erexissent, et quod de sua possessione Baach magnam partem terre arabilis, de territorio autem montis vinearum ipsius possessionis Monostor aliam particulam occupando pro se ad dictam civitatem nostram annexissent. Insuper que de territorio alterius possessionis sue Kayantho nuncupate, tempore messis proxime preterite, mille quingentas capecias frugum, vel citra deportassent vel fecissent deportari...*” Kolozsvár Oklt. 97. sz.; CSOMOR 1912. 68. A kepe az 1067-es százdi alapítólevélben gabonarakás, Kálmán király 1100 körül keletkezett I. törvénykönyvében szénarakás értelemben szerepelt, és később is ebben az értelemben használták. Azt nem tudni, vajon kaszált, vagy kévézett gabonarakás volt-e a kepe. Nagyságát nehéz megbecsülni, Bogdán is jobbára újkori adatokat közölt. E szerint egy kepe 28 kéve volt (13–88 kéve szélső, és 44–80 kéve középtérrel). BOGDÁN 1991. 404–406. Már a középkor embere se volt mindig tisztában a különböző mértékegységekkel. Geréb László erdélyi püspöknek a szatmári és németi polgárokkal a dézsmaeszedés módja miatt kirobbant vitája irányította rá az hatóságok figyelmét erre a kérdésre. 1500. máj. 16-án a nádor előtt a felek megegyeztek abban, hogy a püspök a gabonadézsmát – amint korábban is – *capetiaként* veteti számba, melyet a polgárok 12 dénárral válthatnak meg. Az egyezés nem tartott sokáig, amint a polgárok panaszából megtudjuk a püspök a 12 dénárt nem *capetiaként*, hanem *gelimaként*, azaz kalangyaként követelte. A főpap azzal indokolta eljárását, hogy – mint mondta: „úgy tudta” – az ítélmesterek a budai országgyűlésen úgy döntöttek, hogy a *capetia* szó magyarul kalangyának értelmezendő. Ez év augusztus 27-én a király meghozta döntését ebben a perben: meghallgatva a főpapok, főurak, esküdt ülnökök és ítélmesterek véleményét, és úgy határozott, hogy a *capetia* szó magyar jelentése nem kalangya, hanem kepe, és felszólította Geréb László püspököt, hogy a polgárokkal való egyezséget ennek fényében tartsa meg... JAKÓ 1958. A tanulmányra Tringli István hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

²⁰⁰ CSOMOR 1912. 73.; *KmJkv Tanulmány* 50–51.

²⁰¹ CSIZAMDIA 1980. 50–51.

követő 12 napig) volt köteles gabonáját a tarlón hagyni, és amennyiben addig nem érkezett meg a tizedszedő – a tizedet hátrahagyva – elszállíthatta azt. Mindenesetre, legkésőbb február 2-ig sort kellett keríteni a gabonated begyűjtésére (minden bizonnyal a tarlóról addigra azért a csűrbe került, és onnan vitte el a *decimator*).²⁰²

Sajnos túlzottan általános az a kép, amit az oklevelek elének tárnak, ráadásul a terményekre vonatkozóan rendkívül kevés adatunk van. A gabona például meglehetősen sokféle dolgot jelenthet (búza, rozs, zab, árpa, köles, stb.), és ez a pár említés nem ad támpontot arra, hogy bármiféle következtetést levonjak. A termények fajtáiról még a tizedek” kapcsán ismerek még néhány adatot: 1418-ban említették az apátsági birtokok len-, viasz-, és kendertizedét,²⁰³ 1451-ben pedig egyszerűen csak gabonatedet említettek.²⁰⁴

²⁰² A gabonateddel szemben a bortized kirovása és begyűjtése egyszerre történt. HEGYI 2010. 294.

²⁰³ Ezek az úgynevezett kisebb tizedek voltak. Jellegében nem különbözött a nagyobb tizedektől (gabona, bor, állat), csak a jövedelmezősége volt alacsonyabb. A tizedek felosztásának ez a gyakorlata szerte Európában elterjedt.

²⁰⁴ A tizedekről részletesebben alább foglalkozom. 1418.: *ZsO* VI. 1679. sz.; 1451.: *KmJkv* 988. sz.

II. 4. Erdők

Apátsági erdőt 1299-ben említ először – hiteles – oklevél, amikor is Lázár kolozsmonostori apát a püspöki birtokok közt fekvő Leske, másként Apáthavasa és Szentgyörgy birtokait elcserélte az erdélyi püspök Nádasd és Bogártelke birtokaival, amelyek viszont az apát birtokai közé voltak ékelődve. A csereszerződés értelmében azonban az apátság saját szükségleteire, a kolostorépület javítására továbbra is szabadon vágathatott fát a Leske nevű erdőben.²⁰⁵ Egy héttel később az erdélyi káptalan is oklevélbe foglalta a cserét, rögzítve, hogy a püspök köteles mindenkivel szemben megvédeni az apátot a cserébe kapott két falu zavartalan birtoklásában.²⁰⁶ Péter püspöknek – részben – csak hivatali utódaitól kellett volna megvédenie az apátot. 1342 októberében ugyanis Erzsébet királyné utasította Miklós erdélyi vajdát, szólítsa fel András püspököt, hogy adja vissza a *Jordanus* apáttól elfoglalt birtokokat, tizedeket, malmokat és erdőket. Egyúttal utasítsa a főpapot esetleges az igazoló iratainak felmutatására, és ha kell, akkor bírói úton is védje meg az apátot és jobbágyait a vitatott javak birtokában.²⁰⁷ 1341-ben egyébként az erdélyi káptalan előtt Jakab prépostnak (!) már tiltakoznia kellett az itteni erdő miatt az almási offciális: Pécsi Gergellyel szemben, amiért Gergely a vajda ismételt írásbeli utasítása ellenére sem adta vissza az apátság Egeres,

²⁰⁵ 1299. szept. 14.: „*Promittimus insuper, ut abbas nunc existens et futuri abbates, si quando voluerint, et lignis pro edificiis in claustris faciendis, vel pro reficiendo monasterio ac domorum in claustris existencium indigerint, liberam habeant facultatem incidendi ligna in sylva Leske, et exportandi, sine aliquo impedimento, quocienscumque voluerint.*” DL 29 104. – kiadása: *Kolozsvár Oklt.* 15. sz.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 4. sz.; *CD Transsylvaniae* I. 583. sz. A Gyalutól délre eső, a Hidegszamos mentén lokalizálható Leske erdőből a fát a Szamos folyón lehetett Kolozsmonostorra fuvarozni. GYÖRFFY III. 362. Az épületfákat az apátság feltehetően a tatárjárás utáni újjáépítés munkálataihoz használta fel. LUPESCU 2005. 28.

²⁰⁶ 1299. szept. 21.: DF 275 165 (Herepei Márk erdélyi alvajda 1447. évi oklevelében). – regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 5. sz.; *CD Transsylvaniae* I. 584. sz.; ESZTERHÁZY 1867. 93.; PRT XII/b. 71.; CSOMOR 1912. 24–25.

²⁰⁷ 1342. okt. 21.: DF 275 168. – kiadása: *CD Fejér IX/1.* 66–67.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 14. sz.; *AO XXVI.* 552. sz.; *CD Transsylvaniae* III. 113. sz.; említi: ESZTERHÁZY 1867. 94.; PRT XII/b. 72. Minden bizonnyal Bogártelke is az elfoglalt birtokok között volt, ugyanis 1347-ben *Jordanus* apát bemutatta a birtokok cseréjéről szóló szerződést, egyben panaszt emelt András püspök ellen, amiért Bogártelke fele részét elfoglalta. Ismerte a kor birtokfoglalási stratégiáit, és a perek elhúzódsát, ez az adat meglehetősen beszédes... 1347. márc. 24.: DL 36 406 bejegyzés a kolozsmonostori konvent 1427. évi jegyzékében: *KmJkv* 24. sz. Regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 18. sz.; *AO XXXI.* 247. sz.; *CD Transsylvaniae* III. 375. sz. 1369-ben János erdélyi alvajda bizonyította, hogy Ottó apát tiltakozás formájában jelentette neki, miszerint a szomszédai közt vannak olyanok, akik a monostor birtokainak – Kolozsmonostor, Bács, Egeres, Jegenye, Bogártelke és Apáthida – javait az akarata ellenére használják. János erdélyi alvajda tehát eltiltott minden szomszédot, különösen az erdélyi püspököt, és az alá tatózó kolozsvári polgárokat, valamint Gerő fiait, hogy az említett birtokokat használják. 1369. dec. 14.: DL 26 866. A püspök részéről történő foglalás a 15. században is fejtörést okozott a szerzeteseknek: 1415. jan. 26-án a váradi káptalan előtt András *custos* Henrik apát és a konvent nevében tiltakozott, amiért István erdélyi püspök elfoglalta Bogártelke birtokuk nagy részét. DL 36 895. – regesztája: *ZsO* V. 136. sz.

Bogártelke és Jegenye birtokaihoz tartozó erdőt és azokat a földeket, amelyeket elfoglalt és most benépesítve Almáshoz csatolt.²⁰⁸ A bogártelkei, jegenyei és egeresi erdők úgy tűnik, a környék erősen vitatott ingatlanai lehettek. Ottó apát 1363 márciusában tett panasza szerint a már ismerős *Zekul* László almási officiális elfoglalta mindhárom birtok összes erdejét és az ottani szántókat. Ha pedig az apátsági jobbágyok oda fát szedni, vagy vetni és aratni mentek, az officiális mindenüktől megfosztotta őket.²⁰⁹

Az apátság Bács birtokához tartozó erdői is többször megjelennek a forrásokban. 1369-ből arról hallunk, hogy Szamártelki Gerő fia Gerő jobbágyai – uruk tudta és engedélye nélkül – Szent György napja előtt Bács birtokra mentek, és az *Avas*²¹⁰ erdőt felégették, ami miatt az apátnak ötven márka kára keletkezett.²¹¹ A jobbágyok feltehetően nem azért mentek az erdőre, hogy szándékosan kárt okozzanak, hanem új szántót vagy legelőterületet akartak az égetéssel kialakítani, melyhez – akár jószándék vezérelte őket, akár nem – engedélyt kellett volna szerezniük. A 15. században a Papfalvi családdal volt az apátnak Bács miatt konfliktusa. A termények kapcsán már érintettem az ügyet, itt csak felelevenítem, hogy 1413 körül a család a vitás birtok jókora részét magukénak jelentették ki, és joguk demonstrálásaként az innen származó terményeket magukhoz takarították be. Röviddel később, 1415 júliusában megtudjuk, hogy Papfalvi Jakab fia László, *Chornok* Benedek és István fia Péter az apát és a konvent birtokában levő részeket akartak elfoglalni Bács birtok szántóiból és erdeiből, továbbá, hogy Szentivánon a szerzetesek tiltakozásai ellenére elvitték, és szüntelenül elviszik a különböző gyümölcsfák terméseit.²¹² Henrik apát vagy belefáradt a folytonos vitába vagy tényleg felültették, mindenesetre a családdal megegyezett. Ezt az egyezséget viszont Zsigmond király megsemmisítette. Az uralkodó elmondása szerint ugyanis

²⁰⁸ 1341. okt. 11.: DL 28 901. – regesztái: *AO XXV.* 720. sz.; *CD Transsylvaniae* III. 77. sz.

²⁰⁹ 1363. márc. 22.: DL 28 914. – közlése: *DocRomHist* C. XII. 162. sz.; regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 184. sz. 1363. ápr. 12.: DL 28 914. – közlése: *DocRomHist* C. XII. 166. sz.; regesztája: *CD Transsylvaniae* IV. 186. sz.; említi: PRT XII/b. 74.; CSOMOR 1912. 40–41. Ld. 144. j.

²¹⁰ A *TeSz* két jelentését adja az 'avas' szónak. Egyrészt 'régi'-t jelentett, és a nagy fákkal borított, korhadó növényzetű, kopárosodó erdőt vagy területet jelölték ezzel a szóval. Másrészt az 'óv, őriz' ige származéka, amely óvott, tilalmas erdőre, erdőrézre vonatkozott. *TeSz* I. kötet, „*Avas*” címszó.

²¹¹ A káresemény napját az oklevél sajnos nem jegyezte fel, de Szent György nyolcadában már egyezkednek a felek. 1367. aug. 29.: „*Dicit nobis venerabilis vir, dominus Otto, abbas de Clusmonotra, quod Petrus et Mychael Olachy, filii Surb, et Georgius, filius Juanka, iobagiones Gerev, filii Gerew de Zamartelke, absque sua licentia et permissione, cum eorum ovibus ad terras possessionis ecclesie sue Bachy vocate venientes, silvam eiusdem Auas vocatam, igne comburssissent, in qua quinquaginta marcarum dampni intulissent...*” Miután az apát szentimrei officiális megbizonyosodott az erdő leégéséről Gerővel megegyezett, hogy a károk miatt jobbágyait előállítja. *DocRomHist* C. XIII. 260. sz. Gerő egy jobbágya egyébként – ura tudtával – ezt követően is okozott károkat az apát népeinek állatállományában. Ld. 193. j.

²¹² 1413. júl. 1.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 92. sz., 1415. júl. 15.: DF 275 227. – regesztája: *ZsO* V. 862. sz.; BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 96. sz.; említi: CSOMOR 1912. 61–62.

Papfalvi Jakab fia László a konvent Bács és Szentjános birtokai közt fekvő szántókat és erdőket foglalt el annak reményében, hogy az apát nem érti a törvényt, és nem tudja megvédeni a konvent jogait (Papfalvi nem számolt azzal, hogy a konvent éber tagjai az apát akaratával szembeszegülhetnek). Ravaszsággal pedig arra kényszerítette az apátot, hogy fogadja el a szántókat, de egyezzen bele abba, hogy az erdők viszont végleg a Papfalviaknál maradnak. Az uralkodó tehát ezt az egyezséget – mint a konvent számára sérelmes megállapodást – érvénytelenítette, és utasította Csáki Miklós erdélyi vajdát, hogy a monostort helyezze vissza a vitás birtokok szántóiba és erdőibe, ha ezek a szomszédok – főleg az apátság officíálisától fát vásárló kolozsváriak – vallomása szerint azt illetik meg.²¹³

Zsigmond király oklevele rendkívül jó forrás. Egyrészt, az erdő értékét jól megvilágítja, másrészt, ez az egyetlen adatunk arra, amelyben leírják, hogy egyik erdőjéből kitermelt fát az apátság értékesítette. Erdő hasznosítására még két közvetlen adatunk van: 1344-ben János apát amiatt tett panaszt, hogy amikor az apát jobbágysai saját erdejükre mentek, az erdélyi püspök gorbóvölgyi (Szászfenes határában) románjai megrohanták őket, és egy jobbágyot, valamint egy lovat megöltek, öt embert pedig megsebesítettek. A püspök tette azért is sérelmezhető, mert köztudomású volt, hogy Gorbóvölgy földnek a Gorbópataktól keletre eső része a monostorhoz tartozott, így az apátság jobbágysai teljes joggal dolgoztak ott.²¹⁴ Még a Papfalvi család hatalmaskodásaiból ismerünk egy jelenetet, amikor 1417 újév táján az apát György nevű, a nyílt úton fát szállító bácsi jobbágyát verték félholtra.²¹⁵

Egy, az apátság közelében fekvő erdőt egy 1297-re keltezett hamis határjáró oklevél említ. A hamisítvány Jakó Zsigmond szerint a 14. század második felében annak érdekében készült, hogy az erdélyi püspökkel Szentbenedek és Monostor birtokok határai miatt (határjáró oklevelek hiányában) támadt viszályt az apát javára döntse el.²¹⁶ Szintén hamis

²¹³ 1417. jún. 19.: DF 275 230. – regesztái: *CD Fejér* X/5. 775.; BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 100. sz. & 101. sz.; *ZsO* VI. 590. sz.; említi: ESZTERHÁZY 1867. 98.; CSOMOR 1912. 61.; PRT XII/b. 78. Megjegyzendő, hogy Henrik apát a vita eldöntését fogott bírákra bízta, mert akkor éppen a Konstanzi zsinaton vett részt. Papfalvi László pedig kihasználta az apát távollétét, a megyei nemességet pedig így könnyen a maga pártjára állította.

²¹⁴ 1344. máj. 12-én tett panasz 1419. évi átírásban: DL 28 727. – regesztája: *CD Transsylvaniae* III. 199. sz.

²¹⁵ 1417. júl. 10.: DF 275 231. – regesztája: *ZsO* VI. 661. sz. A teljes történetet ld. 146. j.

²¹⁶ 1297. jún. 12.: „*Dehinc in eadem via ad eandem plagam ulterius progrediendo venitur ad quandam aliam viam magnam super caput magne silve ipsius monasterii Wykfew vocatum.*” DL 28 710. – kiadása: *CD Fejér* VI/2. 102–106.; regesztája: *CD Transsylvaniae* I. 562. sz. Átírta a váradi káptalan 1313. okt. 16-án (DL 28 708), I. Lajos király 1361. aug. 10-én (DL 28 709), Zsigmond király 1412. aug. 25-én (DL 28 712), Báthory Zsigmond fejedelem 1597. dec. 27-én (DL 37 207). Az oklevél eredetiben maradt fenn, így megállapítható, hogy a „*kézírás a 14. század közepére-második felére jellemző, lendület nélküli, sőt, kissé nyomott minuszkula, mely semmi esetre sem származhat 1297-ből.*” JAKÓ 1984. 124–125.

oklevél – Szilvástelek határjárásában – említ egy apátsági erdőt.²¹⁷ Egy Henrik apát által kötött megállapodásból tudjuk, hogy Kajántó és Bőnye között is volt az apátságnak erdeje. A szerzetesek jogát a Macskási nemesek vitatták, végül Henrik apát úgy egyezett meg velük, hogy Macskási István és Péter átadták ugyan a monostornak Kajántó birtok és Bőnye *predium* melletti vitás földterületet, cserébe az apát nagy területet kihalásított számukra. György *custos*²¹⁸ rendtársai és az összes bencés szerzetes (*universorum aliorum fratrum Ordinis Sancti Benedicti*) nevében tiltakozott a vita ilyen hátrányos lezárása ellen.²¹⁹ 1449 májusában pedig amiatt tiltakoztak a szerzetesek, hogy Kolozsvár város a köztük, és Kolozsmonostor közötti földekből nagy területeket – többek közt erdőt – foglaltak el.²²⁰

Az oklevelek alapján tehát viszonylag jelentős apátsági erdőállományt rekonstruálhatunk, de sajnos a források pusztán erdőt (*silva*) említenek, annak pontosabb meghatározása nélkül. Így nem tudjuk hogyan folyt művelésük, illetve, hogy ezeknek az erdőknek esetleg még milyen gazdasági funkciójuk (eresztvény, makkoserdő, „bárdos”, stb.) volt az épület- és tűzifa előállításán kívül.²²¹ Összefüggő, nagy erdőterület volt az Apáthavasa/Leske, meglepő, hogy éppen erről mondott le már igen korán az apát. Bogártelke, Bács környéke és a Gorbó patak völgye szintén nagy kiterjedésű erdőket foglalt magában. Ezekből az erdőkből az igen fontos épület-, és tűzifát nyerték a szerzetesek, és Zsigmond király jóvoltából tudjuk, hogy a szerzetesek ezeknek a cikkeknek egy részét el is adták.

²¹⁷ 14. század második felében készült hamisítvány, 1314. máj. 26-ra keltezte: „...*unum rivulum efluentem de silva eiusdem abbatis...*” DL 28 175. – regesztái: AO III. 736. sz.; AO III. 753. sz.; CD Transsylvaniae IV. 220. sz. Kritikája: JAKÓ 1984. 130–131.

²¹⁸ A *custos* a monostor gazdasági ügyeinek volt a felelőse. Az apátság tisztségviselőinek „rangsorában” – amennyiben nem választottak perjelt – az apát után következett. Arra is van adatunk, hogy a *custos* és a perjel hivatalát egy személy töltötte be (1530: János *custos* és perjel). Kolozsmonostor kapcsán többször is előfordul a *custos* személye, ráadásul olyan esetben is, amikor az apátnak a monostor gazdaságát érintő ügyletét kellett megtámadnia. Ebben az esetben a *custos* azért fordult szembe feljebbvalójával, mert neki hosszú távon kellett az intézmény érdekeit szem előtt tartania, és nem hagyhatta, hogy a monostor számára előnytelen megállapodást kössön az előre nem gondolkodó apát.

²¹⁹ A megegyezést Lépes Loránd erdélyi alvajja előtt kötötték meg 1418. júl. 1-jén: DL 28 792. – regesztája: ZsO VI. 2113. sz. György *custos* tiltakozását 1418. júl. 29-én tette: DL 36 403 p.4. n.1. *KmJkv* 24. sz.; ZsO VI. 2212. sz.; említi: ESZTERHÁZY 1867. 98.; PRT XII/b. 78. A szerzeteseknek már igen nagy gyakorlatuk volt abban, hogy apátjuk egyezségeit megtorpedózzák: 1417. jan. 8-án Az erdélyi káptalan Kolozs megyében vizsgálatot tartva megállapította, hogy a kolozsmonostori apát az elmúlt évben, amikor Lépes Loránd erdélyi alvajda ítéletlevele alapján Kajántópada birtok miatt fogott bírák közbenjárására megegyezett Macskási Péterrel és Istvánnal, hogy azok minden pereskedés megszüntetésével átadják a birtok felét az apátnak, és bár az apát elfogadta az egyezséget, Egyed *frater* – a többi rendtársa nevében is – tiltakozott, és a megállapodás végrehajtását megakadályozta. DL 28 787. – regesztája: ZsO VI. 20. sz.

²²⁰ 1449. máj. 2.: „...*per cuius patibuli locationem et erectionem magnas partes terrarum arabilium ac pascualium necnon montium vinearum et silvarum ad eandem civitatem annectere et applicare nitentur.*” BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 173. sz.; *Ub* V. 2675. sz.

²²¹ Apátsági erdőkben történő makkoltatásra sajnos egyáltalán nem találtam adatot. Az erdőkről jó összefoglalást ad: SZABÓ P. 2008.

II. 5. Szőlők

Az apátság feltehetően két nagy szőlőterülettel rendelkezett, az egyik Kolozsmonostor határában, a másik Kolozsvárott feküdt. Ezeket művelésre átadta, azonban a földesúri járadékok beszedése igen nagy nehézségekkel járt.²²²

Az apátság kolozsmonostori szőlőjét – részben – kolozsvári polgárok műveltek.²²³ A polgárok eleinte a terület használata fejében az itteni szőlők után az apátnak mint földesúrnak járadékfizetéssel tartoztak a tized beszolgáltatásán kívül. A szőlő utáni adózás az idők folyamán igen nagy változáson esett át. A 12. században a legarchaikusabb mód a földesúrnak járó elsőrendű must beszolgáltatása volt. Ezen kívül létezett a termés – előre meghatározott, általában fele-fele arányban történő – megosztása is. Az adózás harmadik útja lehetett a bor előre megállapított mennyiségének – általában ötven köből – beszolgáltatása is. A 13–14. században általában már az adóterhek csökkentésére kényszerültek a földesurak, majd a szőlő utáni járadékfizetés eme archaikus rendszere a 14. században fokozatosan eltűnt, átadva a helyet az új adózási formának. Az új rendszert egészen más – szabad állapotú – társadalmi réteg birtoklása alapozta meg. Bár a szőlő továbbra is földesúri tulajdonban maradt, azokat azonban örökbérlet formájában adta át művelésre a vállalkozó kedvű hospesnek, jobbágnak, polgárnak, egyházi személynek. Ezáltal szőlejevel birtokosa – azaz a művelője – szabadon rendelkezhetett: eladhatta (természetesen azzal a feltétellel, ha új birtokosa azt továbbra is műveli és a szőlő utáni járadékot megfizeti), örökíthette. A szőlő utáni adózás is átalakult: a szőlőbirtokosnak szüretkor csöböradót (későbbi elnevezése hegyvám lett) kellett fizetnie, mely eleinte a szőlő nagyságától független általány volt. E mellett párhuzamosan a pénzjáradék bár korán megjelent, de nem vált általánossá. Idővel aztán a hegyvám különböző – a földesúr igényei szerint – egyéb járulékokkal (például a pecsétpénz) is kiegészült, mely aztán gyakran vezetett konfliktusokhoz. Idővel egyébként szinonimák kavalkádja alakult ki, ezért nem árt megjegyezni, hogy a hegyvámot nevezték kilencednek, *terragium*nak, *bergrecht*nek is.²²⁴

²²² *KmJkv Tanulmány* 51.

²²³ A városi (nagyszombati) polgárok szőlőbirtoklásáról, valamint a polgárok és a földesúr között, a szőlők utáni járadékfizetéséről és az amiatt kirobbanó vitákról Mályusz Elemér írt kiváló tanulmányt: MÁLYUSZ 1930.

²²⁴ SOLYMOSI 1990.; SOLYMOSI 1996c.; SOLYMOSI 1998. 137–179.; SOLYMOSI 2009.; SOLYMOSI László: Szőlőművelés Magyarországon a középkorban. *História* 20 (1998/5–6). 17–20. 1409.: *none et* [= is/tudniillik] *terragii seu tributis montis*. – *Kolozsvár Oklt.* 87. sz. A *terragium* a szántóföldi adózás műszavából került át a szőlő utáni adózás terminológiájába. A *bergrecht* az országban elterjedt német szava a szőlő utáni járadéknak, latin fordítása a *ius monanum* volt. A *nona* pontosan megadja mindezen adók mértékét: ez is tizedrész, de nem

A földesúri járadék fizetése alól időközben – a gyenge apátok alatt – a kolozsváriaknak sikerült kivonniuk magukat, Ottó apát azonban megpróbálta felújítani ezt a jövedelmet. Kolozsvár panasszal fordult I. Lajos királyhoz, aki ezért 1377-ben megtiltotta az apátnak, hogy a tizeden kívül hegyvámot szedjen a polgároktól a monostori szőlők után.²²⁵ A jogbizonytalanságot talán a polgárok se érezték sokáig fenntarthatónak, ezért a századfordulón – mellesleg számukra rendkívül előnyös – megállapodást kötöttek Pál apáttal, miszerint a polgárok szőlőik nagyságától függetlenül mindössze egy-egy dénár pecsétpénzt – mely jelezte, hogy a tizedet már kivették a hordóból – fizetnek szüretkor az apátnak.²²⁶ Sajnos nem lehet tudni Pál apát lépésének okát, hiszen ezzel a paktummal monostorát rendkívül hátrányos helyzetbe hozva a polgároknak igen jutányos áron engedte át szőlőit. A kolozsvári polgárok időközben tovább próbáltak enyhíteni terheiken, és 1409-ben Zsigmond királytól sikerült is oklevelet szerezniük arról, hogy a hegyvám és a borkilenced fizetése alól mentességet élvezzenek.²²⁷ Három év múlva az apát és Kolozsvár város valamilyen

az egyházi tized, hanem a kilencedik tized, magyarán a kilenced. Mindezen adókat földesúri jogon szedték. Köszönöm Tringli Istvánnak, hogy segített eligazodnom a szőlő utáni adózás terminológiájának útvesztőiben.

²²⁵ 1377. máj. 18.: „*Insinuant nobis fideles nostri iudex iurati et universi cives ac hospites nostri de Cluswar, quod vos (ti. az apát és monostora) super eos de vineis ipsorum in territoris dicti monasteri adjacentibus, montis, tributum recipere niteremini, et velletis. Cum tamen ipsi semper et ab antiquo de eisdem vineis ipsorum, non tributum montis, sed solum veras ipsorum decimas solvere essent adsueti. Unde cum nos prefatos fideles iudicem, iuratos cives ac hospites nostros, de dicta Cluswar, per huiusmodi inconsuetam tributi montis solutionem agravari non velimus, fidelitati vestre firmo edicto regio precipientes mandamus quatenus eosdem iudicem, iuratos et cives ac hospites nostros, pretextu solutionis ipsius tributi montis nullatenus audeatis molestare, sed sinatis eos manere alias consueto, decimas eorum de eisdem vineis ipsorum persolvere pacifice et quiete.*” *Kolozsvár Oklt.* 50. sz.; *Ub* II. 462–463.; *PRT XII/b.* 74.; *CSOMOR* 1912. 82.; *KmJkv Tanulmány* 51. Ez tulajdonképpen súlyos jogsértés, jogi nonszensz, ezért bizonyos, hogy az apátság és Kolozsvár között korábban született valamiféle megállapodás a hegyvám elengedésével kapcsolatban, ellenben a polgárok nem lehettek volna ilyen biztosak a dolgukban, és az uralkodó sem támogatta volna őket törekvésükben.

²²⁶ 1430. nov. 5-i oklevélben: „*Ceterum quia prefati cives, temporibus aliorum abbatum predecessorum scilicet ipsius domini Anthony abbatis, de qualibet vinea sive magna fuisset, sive parva, dum eam colligere noluissent, pro signeto unum denarium receptum extitisse...*” *Kolozsvár Oklt.* 97. sz.; *KmJkv Tanulmány* 51. Ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy az apátság lemondott volna a terményjáradékról, hiszen a kolozsvári polgároknak – jó keresztényként – a tizedet mindenképpen meg kellett, hogy adják, de tény, hogy az egy dénáros járadék rendkívül alacsony.

²²⁷ Az kiváltság nem meglepő, minthogy Kolozsvár királyi város volt. 1409.: „*Benigne consideracionis intuitum convertentes eis que de innata nobis clemencia exempcionem ampliando et onera solutionum submovendo. Gratiam volentes facere specialem, ad hoc precipue ut ipsa civitas nostra tam in multitudine populi et rerum ubertate quam libertatum et exempcionum ampliacione ad instar aliarum regni nostri civitatum liberarum grata susscipiat incrementa supradictos cives hospites, incolas et habitatores civitatis nostre Koloswar predictae presentes et futuros cuiuscunque status vel officii regiminis aut condicionis existant a solutione none partis vinorum et terragii de ipsorum vinis et vineis eorundem in quibuslibet territoriis districtibus provinciis et terris habitis et habendis, procreandis quibuscunque personis et locis fienda ut annotata civitas nostra Koloswar vocata cum aliis civitatibus regni nostri liberis et presertim in dictis partibus nostris Transsilvanis existentibus equali gaudeat libertate.*” *Kolozsvár Oklt.* 86. sz. A püspöknek megküldött változatban: „*Cum nos civitatem nostram Coluswar vocatam, dudum aliis civitatibus liberis regni nostri aggregatam et annumeratam ac ad instar earum, omnibus libertatibus graciis exempcionibus, immunitatibus prerogativis et privilegiis insignitam et*

megegyezésére juthatott a szőlők földjére kapcsán, ennek részleteiről azonban semmiféle adatunk nincs.²²⁸ Mindenesetre, a vita tovább húzódott, az apát pedig úgy akarta a kieső jövedelmeit pótolni, hogy – hivatkozva arra, hogy a kolozsváriak a szőlők utáni járadékot (kilencedet és *terragiumot*) nem akarnak adni – saját mértékkel kezdte el szedtetni a monostori szőlőkből a tizedet. A polgárok *Polkyscher* Jakab²²⁹ és Bálint szücs esküdtek útján panaszt emeltek Zsigmond királynál, aki ezért utasította Albeni Henrik apátot, hogy hagyjon fel eljárásával, ellenkező esetben az erdélyi vajda, vagy az alvajda fogja őt jobb belátásra bírni.²³⁰ Az apát továbbra is folytatta a megkezdett útját, amelyet még azzal is tetézt, hogy a dézsmásait nem küldte időben a szőlőbe, így a szüretelő kolozsváriakat napokon keresztül tele hordókkal várakoztatta. Zsigmond király tehát 1419-ben ismét – a polgárok panaszára – megintette az apátot, megparancsolva neki, hogy a kolozsváriaktól a monostori szőlők után a

decoratam a solutione none et terragii seu tributi montis de eorum vinis in ipsorum vineis in territoriis districtibus terris et tenetis, tam vestris quam aliorum quorumvis habitis et existentibus, novissime ex speciali gracia et indulto expresso ut ipsa civitas nostra ac cives populi hospites et incole eiusdem libertatibus una cum aliis civitatibus regni nostri Hungariae et partium nostrarum Transsilvanarum predictarum equaliter gaudeant ad observandamque debite fidelitatis constanciam, sicut actenus [sic!]....” *Kolozsvár Oklt.* 87. sz.; *Ub* III. 475–476. *KmJkv Tanulmány* 51. Jakó szerint „ez a mentesség azonban valójában csak azt a kedvezményt jelentette, hogy a kilenced és hegyvám fejében bortizedet adhattak.” Ez akkor nem „csak az a kedvezmény”, hiszen a tized mindenképpen kellett, hogy járjon az apátnak. Ezzel valójában az apátságot megfosztották földesúri járadékától.²²⁸ 1412. dec. 20.: bejegyzés az apátság 1427. évi jegyzékében: „*Super terragii contra Clusuar. Item littera capituli Qunqueecclesiensis patens in pergameno, transcriptum littere iudicis ac iuratorum de Cluswar super compositione terragii vinearum etc., in vigilia festi beati Thome apostoli, anno domini millesimo quadringentesimo duodecimo confecta.*” *KmJkv* 24. sz.

²²⁹ Jakab igencsak érdekelt volt a kolozsmonostori szőlők sorsában: 1408. febr. 10-én *Polkyscher* Jakab, Mun Miklós kolozsvári bíró és Baumann Keresztély a kolozsvári Szt. Mihály templom Szt. Katalin oltárának – ismerős lesz a javadalmas ház kapcsán – két mézárszékét és egy szőlőt *in territorio abbatis monasterii de Kolosmonostora circa duo iugera continentem, intra vineas Achachii cathedralis de dicta Koloswar et Petri dicti Fwmf* adományozott (*Kolozsvár Oklt.* 85. sz.; *Ub* II. 1605. sz.). 1409. márc. 7-én Tétényi János egy kolozsvári házát és kolozsmonostori szőlőjét *Polkyscher* Jakabnak adta úgy (*viro scientifico Jacobo dicto Polkuscher artium liberalium magistro iuratoque civi de Coluswar predicta pro quadam vinea sua in territorio domini abbatis de Culusmonostora vineis*), hogy János testvérének évente három forintot fog fizetni. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 79. sz.; *Ub* II. 1628. sz.

²³⁰ 1415. jan. 13.: „*Gravis querela fidelium nostrorum universorum civium et hospitem nostrae civitatis Coluswar per Jacobum Polkyscher artium liberalium magistrum et Valentinum pellificem iuratos cives de eadem nobis allata nostrae maiestatis aures propulsavit vehementer, quomodo vos decimas vinorum vobis in territorio vestro ex parte ipsorum provenientes more, consuetudine et locis debitis ac consuetis derelictis cum urna seu mensura inconsueta et iniusta ac signeto ipsius nostrae civitatis minime consignata nimis graviter rigideque et superflue ab eisdem exigeretis [exigeritis] et extorqueri faceretis [faceritis] in eorum praeiudicium et damnum valde magnum, allegantes quod hoc pro eo faceretis, quia ipsi nonam et terragium de vinis ipsorum in dicto territorio vestrae ecclesiae proceratis vobis solvere recusarent...Aliquin serie praesentium committimus fideli nostro dilecto magnifico Nicolao de Chaak vaivodae partium nostrarum Transsiluanarum vel ipsius vicevaivodis nunc constitutis et in futurum constituendis, ut ipsi vos et quoslibet alios iustitia suadente ab huiusmodi superflua et indebita decimarum exactione cohibeat et compescat in persona et auctoritate nostrae maiestatis praesentibus in hac parte sibi attributa mediante.*” DF 275 225. – kiadása: *Ub* III. 1761. sz.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 94. sz.; *ZsO* V. 57. sz.; említ: PRT XII/b. 77.; CSOMOR 1912. 82.

tizedet mértéken felül ne szedje, a tizedszedőit pedig kellő időben és kellő helyre küldje ki.²³¹ Antal apát alatt a szőlő utáni járadék kérdése ismét napirendre került, és az előjárónak sikerült is csatát nyernie a kolozsváriakkal szemben. Elérte ugyanis, hogy a polgárok – a tizeden kívül – holdanként egy–egy dénárt fizessenek a kolozsmonostori határban fekvő szőlők után. 1429-ben a polgárok gyorsan panaszt is emeltek az uralkodónál, aki Lépes Loránd erdélyi alvajdát bízta meg az ügygel. Nemsokára Antal apát számára kedvező ítélet született, így a kolozsváriaknak a tized mellett meg kellett fizetniük a pecsétpénzt, azaz a holdanként járó egy dénárt.²³² Ez már csak olaj lehetett a tűzre, hiszen Kolozsvárnak amúgy is vitája volt az apátsággal Kajántó birtok határai miatt, úgyhogy nem okozott a polgároknak lelkiismeretfurdalást, hogy 1429 augusztusában Kolozsmonostor birtok szőlőhegyeiből nagy darabokat magukhoz foglaltak.²³³ Az apátnak egyébként 1429 novemberében több ügyben is tisztáznia kellett ártatlanságát,²³⁴ ezek közül az egyik szőlőügyet érintett. A Kolozsvár város hatóságának vádja szerint ugyanis egy zsellér (*pauper*) az apátsági területen művelt szőlője

²³¹ 1419. aug. 20.: DF 281 211. – regesztája: ZsO VII. 881. sz.; említi: CSOMOR 1912. 82.

²³² 1430. nov. 5.: „*Ceterum quia prefati cives, temporibus aliorum abbatum predecessorum scilicet ipsius domini Anthony abbatis, de qualibet vinea sive magna fuisset, sive parva, dum eam colligere noluisent, pro signeto unum denarium receptum extitisse, sed nunc huiusmodi receptionem prefati denarii, per ipsum abbatem, eo quod de quolibet iugere vinearum, eundem denarium recepisset immutatum fore iudicarunt. In contrarium vero ipse abbas receptione dicti denarii, nullam novitatem fecisse, sed sicut invenisset, ita se extorsisse perpallavit. Id circo prefato Lorando vicevayuode mandando committimus, ut superinde secundum probationis ambarum parcium plenam capiat et recipiat fidem, et secundum, quod invenerit, sic ipsum denarium temporibus futuris perpetius recipere committat abbati prenotato, et sibi succedentibus.*” Kolozsvár Oklt. 97. sz.; említi: CSOMOR 1912. 82.; A szőlők utáni járadék fizetésére: DF 275 235. – regesztája: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 105. sz.; említi: *KmJkv Tanulmány* 52. Jakó Zsigmond előadása itt kissé zavaros: „*Minthogy szinte minden polgárnak volt némi szőlője, Kolozsvár lakói egy emberként szálltak szembe Antal apátnak azzal a követelésével, hogy ismét hegyvámot vagy bortizedet, illetve holdanként egy–egy dénárt fizessenek a monostori határba telepített szőlők után. Emiatt 1429-ben az apátot a királynál is bepanaszolták, de Antal fraternek sikerült, a kilenced egyetemesen kötelező voltára hivatkozva, kétszer is olyan döntést nyernie, mely előírta, hogy a kolozsváriak földbér fejében vagy hegyvámot, vagy pedig borkilencedet fizessenek az apátnak.*” Ráadásul az itt citált két hivatkozás közül az egyik egészen másról, dézsmafizetéséről szól. Az 1430. évi egyezség egyértelműen pecsétpénz megfizetéséről, és nem hegyvámról (*terragium*ról) szól. Csomor Lajos ezzel az ügygel kapcsolatban így írt: „*Antal apát új fordulatot adott az ügynek. Először csak a signetum pénz vagyis pecunia sigillaris útján keresett kárpótlást, mely minden bérlő részére tekintet nélkül a bérelt föld nagyságára eddig egy dénárba rúgott. Ő ezután egy hold után szedett csak annyit, minden hold újabb dénár járulékot jelentett. A szőlőművesek Zsigmond királynál kerestek orvoslást. Ezt az ügyet Lépes Loránd vette vizsgálat alá 1429-ben, míg a király nem sokára – elég váratlanul – Antal kérésére és érveit előtérbe hozva meghajolva elődei eddigi rendeleteitől eltérőleg a kolozsváriakat az egyházi tized mellett külön hegyvám fizetésére utasította, amit a következő év áprilisában a kolozsváriak minden igyekezetére daczára a királyi kúria is megítélt Kolozsmonostor javára.*” A pecsétpénz egy olyan illetékféle volt (szemben a kilenceddel, *terragium*mal, stb. amely adó volt), amelyet a szüretkor kellett megfizetni a földesúr emberének, az független volt a *terragium*tól, ahhoz nem kapcsolódott.

²³³ 1430. nov. 5.: „*Et quod de sua possessione Baach magnam partem terre arabilis, de territorio autem montis vinearum ipsius possessionis Monostor aliam particulam occupando pro se, ad dictam civitatem nostram annexissent.*” Kolozsvár Oklt. 97. sz.

²³⁴ Így például azt, hogy familiárisai nem öltek meg Kolozsvár területén egy zsellért sem, vagy hogy az apát monostori jobbágyainak marháit nem tettek kárt a polgárok szőlőiben is földjeiken.

után jöllehet, teljesítette az apát felé minden járadékfizetési kötelezettségét, mégis, amikor felesége nem találta meg a fizetést igazoló a pecsétet (ezért azt nem tudta megmutatni) az apát ismét követelte a *taxa* megfizetését. Egy másik sértettet pedig, amikor az a borát el akarta adni, a pecsét hiánya miatt az apát hihetetlenül nagy összeg, 16 (számítási) forint megfizetésére kötelezte. Az apát természetesen tagadta a vádakát, de az ügy vége sajnos nem ismert.²³⁵ Hosszú szünet után, csak 1460-ban van újabb hír a kolozsváriak fizetési kötelezettségéről. Az apátság és a polgárok között húzódó határvita rányomta a bélyegét a szőlőművelés minőségére is, ami ekkorra már meglehetősen elhanyagolt állapotban volt.²³⁶ Bertalan *gubernator* ezért – a szőlőművelés fokozásának érdekében – a szőlőbirtokos kolozsváriakat és kolozsmonostori jobbágyokat mentesítette az apátság földjeire telepített szőlők után hosszabb idő óta, *terrarium* címen (*pro terrario montis vinearum*) holdanként követelt egy *talentum* viasz, a három holdanként egy aranyforint fizetése, valamint a borkilenced beszolgáltatása alól. Elrendelte, hogy a jövőben – minden más korábbi rendelkezést érvénytelenítve – az apátság földjén levő szőlője után mindenkinek csak a tizedfizetéssel kell tartoznia. Hogy ezek az eddig nem ismert – meglehetősen magas – tételek mikor és hogyan alakultak ki, rejtve vannak előttünk.²³⁷

²³⁵ 1429. nov. 2.: „*Per amplius quidam pauper ex eis vineam in territorio dicte ecclesie habens et servans pro collectione sue vinee, uti moris est et fieri debuit, signetum pro se habuisset, tandem vero eodem paupere decedente dominam consortem ipsius pauperis, pro eo, quod ipsa domina ubi ipsum signetum extitisset nescivisset et eapropter ostendere non valuisse, indebite taxando fecisset dampnificare. Quendam etiam alium, qui vinum suum vendidisset, similiter dampnificare ac a quadam paupercula, pro eo, quod ipsa signetum pro collectione vinee sue non habuisset sedecim florenos per centum ab ipsa percipere fecisset.*” DL 28 970. – kiadása: MAKKAI, *Kiadatlan* 15. sz.

²³⁶ Ebből az oklevélből több részletet is megtudunk a kolozsmonostori szőlőkről. A *Gabo* nevű szőlőhegy ekkorra teljesen elpusztult, a Szamoson túl északra eső Kómál, és a dél felé eső *Pethlend* nevű szőlőhegyet pedig szintén kezdték elhagyni.

²³⁷ 1460. júl. 8.: „...*ipsam sepe dictam ceram pro terrario montis vinearum* [ti. pro quibus quidem vineis hactenus pro terrario montis vinearum videlicet pro quolibet iugero vinearum unum talentum cere nobis et nostris predecessoribus a pluribus retroactis temporibus dedissent et exolvissent] *exigi consuetam, ac in singulis tribus iugeribus terrarum pro terrario montis unum florenum auri, a die datarum presencium futuris perpetuis temporibus remittimus et remissimus atque relaxamus unacum nonis vinorum, nisi dumtaxat de vineis ex eisdem vineis nobis et dicte ecclesie nostre provenire debentibus veras et iustas decimas exsolvituri existant, uti cultores fidei Christiane de suis vineis et frumentis veras et iustas decimas in patrimonium Crucifixi dare consueverunt...*” DL 36 392 p.92–93. n.1. – közli: *Kolozsvár Oklt.* 74. sz.; regesztái: *Ub* VI. 3222. sz. Regesztája: *KmJkv* 1455. sz. Jakó Zsigmond szerint Bertalan *gubernator*nak nagyon *balkezes intézkedése* volt ez az engedmény, amely sértette a konvent anyagi érdekeit. Tény, hogy az eddigi apátok foggal-körömmel harcoltak, hogy a kolozsváriak ne csak tizedet fizessenek, azonban, amikor a szőlők ennyire lepusztult állapotban vannak, bizonyos engedményeket kell adni, hogy művelésükhöz kedvet kapjanak a szőlősgazdák. A tized még mindig több, mint amit egy elpusztult szőlő „jövedelmez”. *KmJkv Tanulmány* 58.; PRT XII/b. 88.; CSOMOR 1912. 83. A források sajnos itt is elég hiányosak ahhoz, hogy megtudjuk, hogy azok a tételek, amelyekről az apát most lemondott, mikor alakultak ki. A korábbi vitákban ezek egyszer sem fordultak elő, mégis, itt egy már egy jó ideje működő rendszer körvonalazódik ki. Véleményem szerint a kulcs a városnak Budai Nagy Antal felkelésében játszott szerepe lehet. Mivel Kolozsvár a felkelők oldalára állt, ezért nem maradt el büntetése sem.

Az eddig bemutatott források azt mutatják, hogy az apátságnak a kolozsmonostori szőlői után járó jövedelmeiért igencsak meg kellett küzdenie. A tized szedésének jogossága nem merült fel a polgárok részéről kifogásként, hiszen az apátságnak tizedszedési joga volt, de az apátnak mint földesúrnak járó feudális járadék kérdése már annál problémásabb volt.²³⁸ Ez a vita végigkíséri a kolozsmonostori szőlők történetét. Feltételezésem szerint tehát Kolozsvár közösségének szőlőművelési stratégiája és adózási szokása idővel rengeteget változott. Eleinte a város lakói minden bizonnyal különösebb kedvezményt nem élveztek: mint az apátság szőlőinek művelői – minthogy más birtokát művelték, ezáltal annak földesúri adózása alá tartoztak – a földesúri járadékot teljes mértékben meg kellett fizetniük. A fejlődés következő lépcsőfoka feltehetőleg egy megállapodás megkötése lehetett a felek között, amelyben Kolozsvár közössége valamiféle mentességet szerzett a földesúri járadék fizetése alól. Időközben a kolozsmonostori apátság 13–14. században előbb fennmaradásáért, majd megerősödéséért küzdött, ezzel párhuzamosan Kolozsvár egyre erősödött, majd 1316-ban a várost rendkívül széleskörű kiváltságokkal ruházta fel az uralkodó. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a szőlők földesura meggyengült, és amikor Ottó apát – birtokrestaurációs politikájának részeként – fel akarta újítani a földesúri járadék beszedését, már egy megnőtt, és számos kiváltsággal felvértezett várossal találta magát szemben, amely már nem akart – és

A város 1438-ban minden addig élvezett szabadságát elveszítette, és csak I. Ulászló király adta vissza korábbi jogait. Ez a néhány esztendő elegendő lehetett arra, hogy az amúgy is erélyes Antal apát kihasználja a kedvező alkalmat, és a volt öntudatos polgároktól olyan járadékokat követeljen, amit egy földesúr követelhet jobbágyaitól. Mivel az apát előnyösebb helyzetben volt, mint a „kegyvesztett város”, ezért ő diktálta a feltételeket, a kolozsvári polgárok pedig kénytelen-kelletlen beletörődtek az új terhekbe. Ezt a feltételezést támasztja alá I. Ulászló király 1444. évi oklevele, amelyben visszaadta a városnak a korábban elvett kiváltságait. Az alábbi szöveg alapján jól látszik, hogy a városnak minden földesúri járadékot, így nyilván a szőlők után járó is, meg kellett fizetnie: „...dicte civitatis nostre Koloswar, personis, expositum extitit in hunc modum, quomodo civitas nostra regalis Koloswar pretacta, parcium nostrarum Transsilvanarum alias contra regiam celsitudinem in certis suis actibus ex delacione quorundam regnicolarum, notata, omnibus suis privilegiis, libertatibus, et graciis, quibus utebatur et gaudebat privata fuisset impositaque esset. Super eadem tributi nonarum et aliarum solucionum exactio, et certa molendina in facie territorii eiusdem civitatis nostre decurrencis, ab ablata exstiterit, et eadem omnibus graciis et immunitatibus spoliata, more aliarum villarum regalium, de cetero conservari instituta foret, prout et aliquandiu conservata extitisset conservareturque et in presens, supplicantes celsitudini nostre antefatii iudex et iurati cives dicte civitatis nostre Koloswar, in eorum et dictorum aliorum concivium et cohospitum suorum personis, prece subiectiva, humiliter et devote ... id cireo tum in horum recompensam meritorum tumque ex innata nostra regia liberalitate, quia miseri magis consuevit, quam ulcisci omnia delicta dicte nostre civitatis, in quibus contra celsitudinem Regiam quoquo modo notata, et libertatibus eius atque graciis privata extiterit remittentes eidem et ad plenum indulgentes, prefatasque tributi nonarum et aliarum quarumlibet solucionum exactiones, quibus causa ex premissa gravabatur et gravantur, perpetue relaxantes, molendina ipsa, nec non omnes et singulas libertates privilegia et immunitates, quibus primitus ante scilicet notam prefectam quomodolibet de iure vel de consuetudine utebatur et fruebatur, eidem civitati nostre duximus reddendas et restituendas...” Kolozsvár Oklt. 103. sz.

²³⁸ A tizedszedés joga eredetileg a saját birtokon illetve meg az apátot. A tizedköteles kolozsvári szőlők tehát azt bizonyítják, hogy ezek a földek egykor a kolozsmonostori apátság területei voltak.

akinek nem is kellett – ilyen jellegű adót fizetni. Ezért is történhetett, hogy Nagy Lajos, majd 1409-ben Zsigmond király nem tette lehetővé az apátnak, hogy – mellesleg jogos – járadékait beszédhesse. Az apátság tehát továbbra is földesúrként követelte járandóságait, Kolozsvár pedig kiváltságolt városként tagadhatta meg annak teljesítését. Ezt támasztja alá a monostor alá tartozó népek esete, ugyanis apátsági jobbágyok is műveltek szőlőket, velük kapcsolatban mégsem maradt fenn semmi olyan adat, amely azt mutatná, hogy megpróbálták volna magukat kivonni a földesúri járadék fizetése alól. Kolozsvárral szemben 1438 után – amikor is Kolozsvár elvesztette összes kiváltságát – az apát gyorsan kihasználta előnyös helyzetét, és felújította földesúri járadékait, amelyről aztán csak 1460-ban kényszerült lemondani.

Ami viszont ezekből a vitákból jól látszik, az a járandóságok fizetésnek a módja. Tizedet az apát minden bizonnyal naturáliában (mustban) kérte. Ezt jól mutatja egy 1429 novemberében kelt irat. Ebben ugyanis a váradi káptalan jelentette, hogy a Kolozsvár bírája és esküdtei azzal vádolták Antal apátot, hogy kolozsvári *literatus* Istvánnak a Kolozsmonostoron levő szőlőjének termését részben elvitette, részben összetapostatta. A káptalan kivizsgálta az esetet, a király hiteles embere jelenlétében kihallgatta Istvánt is, és úgy találta, hogy a feljelentés teljesen alaptalan, mivel István a szüretjét minden kára nélkül maga végezte, és az apátnak lefizette a dézsmát.²³⁹ Ugyanakkor a másik csoportot, a földesúri járadékokat (hegyvám, *terragium*) többségében készpénzben szedte be az apát.

A kolozsmonostori szőlők kapcsán persze nem csak vitákat ismerünk. Itteni szőlőket a legkülönbözőbb ügyletek kapcsán is említene, így például adatunk van szőlő művelésre való átadásáról: Erdőtelki István kolozsmonostori официális 1437-ben a Monostor birtokon levő szőlőjét – melyet egyik oldalról Mihály szabó szőlője, másik oldalról *Vrág* István szőlője határolt – 34 aranyforintért eladta Balázs mesternek, a konvent jegyzőjének, és feleségének, Annusnak. István megemlítette, hogy ezt a szőlőt annak idején Antal apát adta neki örök használatra (vagyis a művelési jogát továbbadhatta).²⁴⁰ Egy másik adat szerint Rápolti Gothárd *gubernator* és a konvent a kolozsmonostori Kőmálon azt a két szőlőt, amelyeket Tollas Péter kolozsvári polgár régóta műveletlenül hagyott – és miután a kolozsvári tanács

²³⁹ 1429. nov. 10.: BEKE, *A kolozsmonostori könyv*. 124. sz.; említi: CSOMOR 1912. 68.

²⁴⁰ 1437. aug. 19.: DL 26 884. Szegény Balázs jegyző nem sokáig élvezhette szőlőjét, az erdélyi parasztfelkelés során ugyanis Budai Nagy Antal őt fogolyként Kolozsvárra vitette és ottani emberei által kivégeztette. Az apát két embere se járt jobban: *Zaaz* Pál nevű sáfárt [*dispensatorem et procuratorem* (sic! Solymosi László szent elírás lehet a *provisorem* helyett) *curie*] és László szakácsot Budai Nagy Antal saját kezével fejezte le, Antal apátot elűzte saját házából, azt megszállta, kifosztotta, és négy teherhúzó lovát, valamint egyéb holmijait elvitette, néhány hordó borát pedig a felkelők megitták. Antal apát emiatt 1438. jan. 10-én az erdélyi alvajda előtt panaszt emelt. DL 26 390.

útján többször is hiába szólították fel – művelésre átadták Lukács *sartor* kolozsvári polgárnak, hogy ezzel ne érje több kár a monostort.²⁴¹

Egészen biztosan többször fordult elő, mindenesetre mindeközéig csak egy olyan adat került elő, amely szőlő újratelepítéséről – is – szól. Ebben Polnar Péter apát 1492-ben Lukács *magister* kolozsvári festőnek átengedett két holdat azokból a szőlőkből, amelyeket néhai [Pécsváradi] Péter apát újonnan telepített. Az átengedett szőlőhöz melleleg sajtoló is tartozott (*de novo plantare et in loco deserto erigi et laborari fecisset...simulcum torculari subitus eiusdem vineis existenti et habito*).²⁴²

A 15. század második felében megjelennek a szőlőeladásokról szóló adatok. Antal apát 1451 októberében a monostori határban, a Szamoson túl fekvő Kómál hegyen két hold szőlőt – melynek határosa *Czompol* Miklós és *Kysmester (dictus)* Benedek szabó kolozsvári polgárok – tizennégy aranyforintért eladta *Bewlhen Marin* kolozsvári polgárnak.²⁴³ 1502-ben Tomori Pál *Kadar* Márton kolozsvári polgárral együtt adott el a monostori szőlőhegyen két szőlőt, a szűkszavú bejegyzésből nem derül ki a két szőlő pontos tulajdonviszonya. Értékük viszont annál inkább: Prokolab Bertalannak és hitvesének, Ágotának az egy hold szőlőt tizennégy forintért, Petri Mihálynak és *Zabo* Péternek a másfél hold szőlőt tizenhat forintért adták el. Mind a négy vevő egyébként kolozsmonostori lakos volt.²⁴⁴ 1518-ban viszont a konvent adta el a Kolozsmonostor mezőváros *Herman* nevű határrészén fekvő fél holdnyi szőlőjét (Fazakas Damján, és *Kapsy* Mihály szőlői szomszédságában) négy forintért a Kolozsmonostoron lakó *Kadar* Simonnak. A konvent fontosnak tartotta megemlíteni – az áru értékét hangsúlyozva –, hogy a szőlő közt, valamint a felső és az alsó végén gyümölcsfák is vannak.²⁴⁵ Az 1540-es évekből öt év különbséggel két adatunk is van szőlőeladásról, de feltehetően ez a két adat egy ügyletet takar. 1540 márciusában Drági Ferenc offciális – Fráter György kincstartó és kolozsmonostori *gubernator* parancsára – a monostori hegyen, a Szt. Katalin oltárhoz tartozó pusztán szőlőt összesen hat forintért – a szőlő újratelepítésének

²⁴¹ 1452. febr. 6u.: DL 36 403 p.74. n.3. – regesztája: *KmJkv* 1010. sz.

²⁴² 1492. okt. 16.: DL 36 398 p.92. n.1. – regesztája: *KmJkv* 2822. sz. Mind a regeszta közlője, Jakó Zsigmond, mind a Magyar oklevélszótár szerkesztői a *torcularium* szót (*torculari, domus torcularia*) présház jelentéssel fordították. (*Magyar oklevél-szótár*. Legnagyobb részüket gyűjtötte SZAMOTA István, az MTA megbízásából szótárrá szerkesztette ZOLNAI Gyula. Budapest, 1902–1906. 787. „prés-ház” címszó). Magam inkább Tringli István meghatározását fogadom el, aki a *locus torcularii* alatt sajtólóhelyet, prést ért. TRINGLI 2001a. 120. Ez egy olyan ideiglenes építmény (de semmiképpen sem ház) volt, ahol a leszüretelt szőlőfürtöket különböző kádakban kitaposták.

²⁴³ Valószínűleg a forma kedvéért megjegyezték, hogy Antal apát a konventtel együtt adta el a szőlőt – egy esetleges vitát elkerülendő. 1451. okt. 12.: DL 36 403 p.59. n.4. – regesztája: *KmJkv* 987. sz.; említi: *KmJkv Tanulmány* 55.

²⁴⁴ 1502. márc. 20.: DL 36 405 p.177–181. – regesztája: *KmJkv* 3232. sz. & 3233. sz.

²⁴⁵ 1518. okt. 21.: DL 36 402 p 90. n.2. – regesztája: *KmJkv* 3684. sz.

kötelezettségével – eladta Szabados Jánosnak azzal, hogy az eladásból befolyó összeget az apátság *custosa* az oltár javára fordítsa.²⁴⁶ Öt évvel később Móré László volt pécsváradi apát, jelenleg kolozsmonostori *custos* adott ki egy olyan tartalmú iratot, miszerint lefizetett Nagy Zsigmond kezébe hat forintot – a templom Szt. Katalin oltarához tartozó kőmáli pusztá szőlő árát – amelyből az oficiális akaratanak megfelelően Zsigmond a Szt. Benedek és Szt. Mihály kápolnához két nagy ajtót készített.²⁴⁷

Egyetlen közvetlen adatunk van szőlő zálogba adásáról. Az ügyletet még Pál apát kötötte meg, de a zálogból már Antal apát váltotta ki 1429-ben. Az eset egyébként problematikus volt, mert a visszaváltási árban a felek nem tudtak megegyezni, hiszen más volt a pénz értéke Pál apát idejében, és más 1429-ben. Úgy egyeztek meg, amennyiben egyáltalán nem tudnak dűlőre jutni, akkor a szőlő utolsó eladási árát kell figyelembe venni. A zálogos szőlő utolsó tulajdonosa egyébként Mihály kolozsvári mészáros volt, akinek a panasza szerint akarata ellenére a monostor familiárisai a szőlőjéből a bort elhordták, ezzel nem csekély kárt okozva neki. Antal apát vállalta, hogy a bort vissza fogja szolgáltatni a károsultnak. Az ügyben ez az egyetlen adatunk, így végül nem tudjuk meg, hogy a szőlőt hány forintért váltotta vissza Antal apát.²⁴⁸ Esetleg zálogból vehette vissza 1418 előtt Albeni Henrik apát az a kolozsmonostori *Bethlen* nevű hegyen levő szőlőt, megyet az őrszerzetesi hivatalhoz rendelt – több más jövedelemmel együtt.²⁴⁹

Feltehetően már magánügyet bonyolított az apátság utolsó vezetője, Kolozsvári János apát – mellesleg a nagyszombati domonkos kolostor perjele, de legalább szerzetes – amikor 1555-ben Budai *Zyhas* Balázs kolozsvári polgárnak a kolozsmonostori hegyen levő egy hold szőlőjét tíz forintért zálogba vette úgy, ha azt Balázs a következő év áprilisáig nem váltaná vissza, örökre János apaté lesz.²⁵⁰ Néhány hónappal később János apát ezt a szőlőt – az

²⁴⁶ 1540. márc. 14.: DL 32 507 fol.21. – regesztája: *KmJkv* 4741. sz.

²⁴⁷ 1545. máj. 31.: DL 36 406 fol.116. – kiadása: *ETE* IV. 496.; regesztája: *KmJkv* 4856. sz.; említi: PRT XII/b. 92.; *KmJkv Tanulmány* 119. Mindkét tanulmány úgy mutatja be az egész ügyet, mintha annak motorja László *custos* lett volna, holott László – véleményem szerint – csak végrehejtotta feljebbvalója utasítását.

²⁴⁸ 1429. nov. 19.: „*Talimodo, ut quemadmodum iidem octo probi viri in uno cert termino per nos et eosdem intra octavam diem diei medii quadragesime nunc venturi prefigendo, considerata priori tempore scilicet venditionis ipsius vince currente denariorum moneta, calculando ponderando ac compensando et limitado cum presenti currente tempore calculationis moneta, agnoverint, disposuerint et ordinaverint, acceptando et pro rato habendo ipsam vineam eo pretio, quo per ipsum Paulum abbatem vendita fore asseritur, si de numero seu quantitate ipsius veritas constare poterit.*” DL 26 774. – kiadása: MAKKAI, *Kiadatlan* 16. sz.; említi: PRT XII/b. 75.; 85.

²⁴⁹ 1418. márc. 22.: DL 28 166. – regesztája: *ZsO* VI. 1679. sz. Ld. 273. j.

²⁵⁰ 1555. nov. 12.: *KmJkv* 5428. sz.; említi: *KmJkv Tanulmány* 85.

apátságból való távozása esetére –, vagy a tíz forint zálogösszeget, amit majd visszkap, testvérenek, *Poch Györgynek* adta.²⁵¹

Bár nem tömegesen, de azért előfordult, hogy az apátságra szőlőt hagytak a túlvilágra készülők.²⁵² Farkas Tamás kolozsmonostori lakos a kolozsmonostori Kőmál hegy *Alsobab* részén levő szőlőjének egy részét szánta az apátságnak, felesége élete végéig tartó haszonélvezeti jogának kikötésével. Jo Simon pedig 1530-ban hagyta a kolozsmonostori hegy *Mekencze* részén levő szőlőjét misealapítványként a szerzetesekre. Farkas Tamás hagyatékának sorsáról több adatunk nincs, Jo Simon adományáról pedig tudjuk, hogy azt pénzzé tették a szerzetesek. A két végakarásban az is közös, hogy mindkettőben kolozsmonostori lakóházzal együtt adták a szőlőt.²⁵³

A kolozsmonostori szőlők tehát meghatározó fontosságúak voltak a szerzetesek életében. A terület pontos nagysága sajnos nem ismert, és a különböző hegy- és dűlőnevek – *Alsobab*, *Mekencze*, *Hermann* határrész, *Bethlen*, *Gabo*, *Pethend* és *Kőmál hegy*²⁵⁴ – lokalizálása is problematikus. Nem lehet megnyugtatóan tisztázni az apátság – esetleg másik

²⁵¹ 1556. jan. 28.: *KmJkv* 5441. sz.

²⁵² A jobbágyoknak a szerzetesi intézményekre hagyott kegyes adományai között igen nagy arányban szerepelt szőlőbirtok, miként ez jól megfigyelhető a pálos szerzetesek kapcsán is. F. ROMHÁNYI 2010a. 55–72. passim

²⁵³ A kérdésről bővebben a városi ingatlanokról szóló fejezetben. Farkas Tamás végrendelete: 1502. nov. 8.: DL 36 405 p.212–214. n.2. – regesztája: *KmJkv* 3256. sz.; 1502. nov. 14e.: DL 36 405 p.219–220. n.1. – regesztája: *KmJkv* 3257. sz.; 1502. nov. 14.: DL 36 405 p.220–221. n.1. – regesztája: *KmJkv* 3258. sz. Jo Simon adományának a sorsa: 1530. ápr. 18.: DL 32 507 fol. 39r-v. – regesztája: *KmJkv* 4294. sz.; 1530. máj. 1.: DL 32 507 fol. 40 n.1. – regesztája: *KmJkv* 4296. sz.; 1530. nov. 20.: DL 36 404 fol. 40. – regesztája: *KmJkv* 4334. sz.; 1531. ápr. 10.: DL 32 507 fol. 40 n.2. – regesztája: *KmJkv* 4344. sz.; 1531. ápr. 16.: DL 32 507 fol. 40 n.3. – regesztája: *KmJkv* 4345. sz. és ld. még 291. j. Egyébként érdemes megfigyelni, hogy a korszakban végrendeleti hagyaték vagy lélekváltság adomány kedvezményezettje csak néhány esetben volt a kolozsmonostori apátság (mint ahogyan a többi, monasztikus közösség esetében is), ráadásul az örökhagyók is jobbra saját jobbágyaik voltak, külső személyek (így például a városi polgárok), nem végrendelkeztek a javukra. Kolozsmonostor esetében még az is különös, hogy annak ellenére, hogy az apátság hiteleshely volt, még ezzel a tevékenységével együtt sem volt „kedveltebb” az örökhagyók körében. A kérdésről bővebben ld. SZABÓ N. 2009.

²⁵⁴ Kétségtelen, hogy az apátság Kolozsmonostor és Kolozsvár környékén több szőlőterülettel rendelkezett, ez a tény az ominózus „földesúri járadékokról lemondó” oklevélben is szépen kirajzolódik: „*territorio intra metas eiusdem Monasterii nostri ... in iam dicto nostro territorio desolate forent, immo unum integrum promontorium Gorbo apellatum ... non enim solum prelibatum promontorium sed et promontoria nostra alia puta Kewmal ultra fluvium Zamos a septemtrionali et Pethend apellata a meridionali ...*” 1460. júl. 8.: DL 36 392 p.92–93. n.1. – közli: *Kolozsvár Oklt.* 74. sz.; regesztái: *Ub* VI. 3222. sz. Regesztája: *KmJkv* 1455. sz. A *Pethend* és a *Kőmál* tehát egymás mellett feküdhettek, Szamoson túl északra a *Kőmál*, dél felé a *Pethlend* esett. Asztalos Lajos a kolozsmonostori *Kőmál* hegyet a kőbánya dombjának Szászfenes felőli köves, meredek oldalánál feltételezte. ASZTALOS 2004. 567. Herepei János ugyanezt a *Kőmál* hegyet az elpusztult Szentiván, Bács, Papfalva és Kolozsvár határának összetalálkozása táján feltételezi. HERPEI János: Kolozsvár történeti helyrajza. Kolozsvár, 2004. 572.

– nagyobb szőlőterületét, a kolozsvári Kómál szőlőhegy viszonyát sem.²⁵⁵ Magam úgy gondolom, hogy fontolóra kell venni a két Kómál (kolozsmonostori és kolozsvári) azonosságát. Sajnos a források nem adnak elegendő támpontot, hogy megnyugtatóan elkülöníthessük a hegyeket, ráadásul Kolozsvár képi és térképes ábrázolásai sem nyújtanak kapaszkodót a kérdés eldöntéséhez. Elképzelhetőnek tartom, hogy a Kómál valójában egy szőlőhegy volt, csak annak egyik határa Kolozsvárra, másik határa pedig Kolozsmonostorra esett, hiszen amennyiben az újkori térképes ábrázolásokat megnézzük, nem sok alkalmas helyet találunk két szőlőhegy számára. Mindenesetre, a „kolozsvári” Kómál hegyről sokkal kevesebb említéssel rendelkezünk. Az apátság itteni szőlőit például egy kegyes adományban mint szomszéd említették meg.²⁵⁶

Fennmaradt három fontos jegyzék, melyekből képet alkothatunk az apátság bortized- (esetleg borkilenced?) bevételeinek nagyságáról.²⁵⁷ Mindhárom kimutatás a 15. század második felében (1453, 1457, 1469) kelt. Sajnos ezek a jegyzékek igen hiányosak, közülük az 1453-as tekinthető a legteljesebbnek, hiszen mind a szőlők nagyságát, mind a beszolgáltatott bor mennyiségét hiánytalanul rögzíti. Így 65 szőlősbirtokos összesen 83,5 hold szőlőjét tartalmazza, melyből kiolvasható, hogy 379,3 akó (20376 liter) bortizedre tett szert az apátság. A második jegyzék 146 birtokos összesen 228 hold szőlőjét írta össze, a tized mennyiségét már nem. Az utolsó, 1469-ben kelt jegyzék hiányosan adja meg az 58 szőlőbirtokos által megművelt szőlő nagyságát (legkevesebb 48 hold), de a bortized igen magas volt, hiszen ekkor 467 akó (25087 liter) bor folyt be az apátság pincéibe.²⁵⁸ Bár meglehetősen kevés ez az adatmennyiség arra, hogy messzemenő következtetést levonjak, de még így is jól érzékelteti, hogy igen nagy volt az apátság bortizedbevétele. Ez a mennyiség (20000 liter felett, és ez csak egy év egyetlen szőlőterületének hozama) már túl sok a konvent

²⁵⁵ A kolozsvári Kómál a Szamos bal partján emelkedő, mintegy ötven méter magas oldalán sziklás hegy. A tetején, északi és keleti lejtőin egészen a 19. század végéig a város szőlői és gyümölcsösei terültek el, amely végül a város növekedésével teljesen betelepült. ASZTALOS 2004. 272.

²⁵⁶ 1407. jan. 1.: „...vendidisset et dedisset dicto magistro Jacobo concivi de supra dicta Cluswar pro quadam vinea in territorio abbatis de Clusmonastra inter vineas Thomae dicti Waymber et Mathiae dicti Bwlhyn civium de dicta Cluswar existente...” Ub III. 1585. sz.

²⁵⁷ A jegyzékek kiértékelését és közlését ld. a Függelékben.

²⁵⁸ Csak összehasonlításképpen idézem: Kubinyi András megállapítása szerint a budai Gallinczer-szőlők évente 200–240 hl bort adtak (KUBINYI 1964. passim). Kubinyi ebben a tanulmányában idézte N. Kiss István adatát, miszerint 940–1000 négyszögöl nagyságú birtokról 10 hl borra lehetett számítani (1 hl 100 liternek felel meg). Fügedi Erik az egri egyházmegye 16. század eleji bortermését körülbelül 75000 literre becsülte, Štefan Kazimir a Pozsony-Nagyszombat borvidék termését (1420-as évek) szintén 75000 literre becsülte. Az itt idézett mennyiségek természetesen csak a nagyságrendet érzékeltetik. Köszönöm Draskóczy István adatait.

közvetlen szükségleteinek fedezésére,²⁵⁹ ezért úgy vélem, hogy ennek java részét az apátság – kocsmáltatási jog birtokosaként – saját birtokain, saját haszonra hordószám eladta.

²⁵⁹ Nehéz megítélni, hogy a korban egy személy milyen mennyiségű bort ivott, hiszen sok befolyásoló tényező játszott közre abban, hogy kinek mi „árott meg”. Ráadásul a bencések kapcsán oly sokszor emlegetett „*hemina*” – melyet a Regula napi adagnak előírt – meglehetősen homályos mértékegység. Azért szerencsére vannak kapaszkodóink, melyek segítségével a mindennapok fogyasztási szokásaiba bepillantunk. Így 1609-ben például Illésházy István nádor özvegye, amikor a báni iskola első tanárának javadalmát megállapította, abban az oktatónak évi 8 akó sörjárandóságot állapított meg. Ez évente 429 liternek felel meg, tehát naponta valamivel több, mint egy liter sör jutott a tanár asztalára. A kor embere átlagosan kétszer annyi sört ivott, mint bort, ezért e viszonylag kései adat alapján úgy számolok, hogy naponta mintegy fél liter bor biztosan elfogyott. („*D. M. Elias Ursinus primarius scholae rector, nomine annui stipendii habebit numeratae pecuniae florenos 150, pro vestitu fl. 25, mensam habebit apud ministrum ecclesiae Baan cui solventur floreni 32, pro mensa eiusdem magistri cedent per annum, tritici Tyrnaviensis metretae 28, item ex castello Baan panici Tyrnaviensis metretae 4, pisorum metretae sesquialtera, porcus saginatus unus, Casei vulgo Turo dicti duodecim, Butiri mediae 6, cervisiae urnae 8.*” Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelische Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*. Leipzig–Ofen, 1789. I. 351. j. Jóllehet, az alábbi adatban a sör ötször akkora tételben szerepel, mint a bor, ezért az arányok megállapításánál bizonyos ingadozással mindenképpen számolni kell („*D. Samuel Pomarius, aus Winzig zu Schlesien gebürtig, war erst Diakonus zu Kölln an der Spree im Brandenburgischen, dann Superintendent zu Salzwedel, hernach Prediger zu Magdeburg. Ehe er zu diesem geistlichen Aemtern gelangte, fieng er an zu Breslau, wo er in die Schule gieng, die Handlung zu lernen, verließ aber solche bald, und setzte sein Studiren zu Thorn, Frankfurth und Wittenberg weiter fort. Als er 1653 den 1. Jänner Gott um Beförderung bat, kriegte er noch selbigen Monath de Beruf als Prediger nach Beschin in Schlesien. Im Jahre 1665 wurde er von Magdeburg, als Doktor der Gottesgelahrheit und erster Professo, nach Epperies berufen. Jährlich hatte er 400 Reichsthaler, 25 Reichsthaler Holzgeld, 24 Kübel Korn, 6 Kübel Waizen, 2 Fässer Wein, 10 Fässer Bier, und freye Wohnung.*”). A járandóságot a professzor és családja számára állapították meg! Uo. 66. j. Az adatokat F. Romhányi Beatrix bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm neki.

II. 6. Malmok

A források alapján úgy látom, hogy a kolozsmonostori apát a malmai jelentős részét bérbeadással hasznosította, így először a bérleti szerződéseket tárgyalom. A Kolozsmonostor birtokon,²⁶⁰ a Vizszamos folyón (másként Új-Szamos) járó malomról az első adatunk éppen egy panasz kapcsán kelt. 1413 januárjában János diák – Albeni Henrik apát és a konvent nevében – Nadabi László erdélyi alvajda előtt amiatt tiltakozott, hogy a legutóbbi erdélyi zavarok alkalmával egy kolozsmonostori malmukat – amely egy kolozsvári polgárnál volt bérletben – bár visszaszállt az apátságra, mégis, Dobokai János, Sombori Mihály, Kályáni Mihály és Ródi Cseh Mihály eladták Sértő Mihály kolozsvári polgárnak,²⁶¹ amelyhez ráadásul Pál, az akkori apát hozzájárult.²⁶² Ezt a tiltakozást alig több mint két héttel később Albeni Henrik apát megismételte Kolozs megye hatósága előtt.²⁶³ Talán ez a kolozsmonostori malom bukkan fel 1414-ben ismét, amikor is *Feyer* Mihály fia Lénárd kolozsvári *hospes* az erdélyi káptalan előtt – miután Henrik apát fogott bírák közbenjárására visszavonta a malom miatt ellene indított perét – kötelezte magát, hogy minden évben megfizeti Henrik apátnak és a monostornak a monostori malmuk után járó cenzusokat és ajándékokat úgy, amint azokat néhai *Hedricus/Haidenricus* apát (1308?–1311?) oklevele feltünteti.²⁶⁴ Ezek a kötelezettségek biztonsággal rekonstruálhatóak egy 1308-ban kelt oklevélből – amelynek hitelességét az utókor még nem vonta kétségbe. Ebben az apát *Otto Gilnicer* és *Theoderich Sliger* kolozsvári polgároknak – örökség jogán történő birtoklásra – átadott a Szamos folyó mellett egy

²⁶⁰ Bár a szakirodalomban többször egybe veszik a monostori és a kolozsvári malomügyeket, mégis, a források következetesen Kolozsmonostoron (vagy az apátság Monostor területén) malomról, Kolozsváron pedig malomhelyről írnak. Malomhely gyakorlatilag azt a helyet jelöli, ahol korábban már állt malom. TRINGLI 2001b. 251.

²⁶¹ Sértő Mihály egy kolozsvári malomhely kapcsán fog feltűnni. CSOMOR 1912. 59.

²⁶² 1413. jan. 13.: „...in sede nostra iudicaria existentibus vir religiosus frater Andreas custos monasterii Beate Virginis de Clusmonstra pro parte religiosorum virorum domini Henrici abbatis et conventus dicti monasterii in nostram et dictorum nobilium comprovincialium exurgens praesentiam nobis declaravit protestando, quod sicuti iidem dominus abbas et conventus percepissent et a certo forent informati, Johannes de Doboka, et quondam Michael de Sombor, item similiter quondam Michael de Kalyan et aliter Michael dictus Cheh de Rewdhis proxime elapsis disturbiorum temporibus harum partium Transsilvanarum quoddam molendinum dicti monasterii in territorio possessionis eiusdem Clusmonstra praedictae in fluvio Vizzamus decurrens, quod tunc erga manus quondam Pauli Chemeche dicti civis de Cluswar titulo feudali asseritur exstitisset, Michael dicto Sertew consimiliter civi de eandem Cluswar pereniter vendidisset et ab eodem monasterio alienassent huiuscemodique venditioni quondam religiosus vir dominus Paulus abbas eiusdem monasterii consensum benivolum praebeisset et assensum in praeiudicium iuris dicti monasterii et damnum valde magnum.” DF 275 222. – kiadása: *Ub* III. 1703. sz.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 90. sz.; *ZsO* IV. 41. sz.

²⁶³ 1413. febr. 1.: DF 275 223. – kiadása: *Ub* III. 1705. sz.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 91. sz.; *ZsO* IV. 121. sz.; említi: CSOMOR 1912. 59.; PRT XII/b. 77.

²⁶⁴ 1414. máj. 5.: DL 28 155. – regesztája: *ZsO* IV. 1952. sz.

négykerekűnél nem nagyobb (*ad habendum quattuor rotas et non plures*) malom építésére alkalmas telket. Az új birtokosoknak ezért évi bérleti díjként (*nomine terragii*) másfél márká beszercei súlyú ezüstöt kell fizetniük (mégpedig három *fertot* Nagyboldogasszony napján és három *fertot* Karácsonykor), és évente három alkalommal (Nagyboldogasszony napján, Karácsonykor és Húsvétkor), valamint az apát látogatásakor fél *ferto* értékű ajándékot kötelesek adni.²⁶⁵

Az apátság kolozsvári malomhelyének bérlete sem volt zökkenőmentes. Mun Miklós kolozsvári bíró és az esküdtek előtt 1413-ban Albeni Henrik apát amiatt tiltakozott, hogy az ottani malomhelyért neki és a konventnek nem fizették meg a cenzust. Sajnos, mind a bérlők személye, mind az elmulasztott bérösszeg rejtve van előttünk, és az sem ismert, hogy pontosan mióta használták fizetés nélkül a malomhelyet.²⁶⁶ Mindazonáltal a következő év májusában Nadabi László erdélyi alvajda előtt Henrik apát megegyezésre lépett *Feyer* Mihály fia Lénárd és *Serthew* (*dictus*) Mihály kolozsvári polgárokkal – talán ők lehettek a renitens bérlők – egy kolozsvári malomhelyet illetően.²⁶⁷ Bár a források hézagosan maradtak fenn, azonban sejthető, hogy az apátság Kolozsváron több malommal is rendelkezett, amit alátámaszt egy Kolozsvár várossal kötött egyezség a város malmainak gátjairól.²⁶⁸

Egyszerre nyolc malomhelyet adott át Albeni Henrik apát és a konvent a felsorolt egeresi, jegyenyei és bogártelki jobbágyaiknak, hogy a nevezett Kolozs megyei birtokok

²⁶⁵ 1308. szept. 8.: DL 29 067. Bejegyzés az apátság 1427. évi oklevél jegyzékében: „*Item littera Haydenrici abbatis super concessione loci molendini condam Ottoni Gilnicer et Theoderico Sliger civibus de Cluswar facta et pactis in eadem ac contractibus ad utilitatem monasterii factis sub duobus sigillis pendentibus in filis sericeis unius coloris scilicet brunatici, anno domini M-mo CCC-mo octavo confecta.*” DL 36403. p.1–26. – kiadása: *KmJkv* 24. sz. (192.); regesztái: *AO* II. 437. sz.; *CD Transsylvaniae* II. 84. sz. Az esetet nem soroltam bérleti szerződésnek, hiszen a fizetséget (amely Nagyboldogasszony napján és Karácsonykor volt esedékes) *terrarium* címen kérte az apát. Ráadásul a malom tulajdonviszonya se egyértelmű: míg az apát a jövedelem egy bizonyos részének volt az élvezője, addig a malom esetleges eladásakor az apátságnak csupán elővételi joga volt – igaz azt, elidegeníteni csak a szerzetesek értesítése és egyetértése után lehetett.

²⁶⁶ 1413.: bejegyzés az apátság 1427. évi oklevél jegyzékében: „*Item littera Nicolai Men iudicis de Cluswar iudicis et iuratorum protestatoria super non solutione censuum dicti loci molendini nomine Henrici abbatis, anno domini millesimo quadringentesimo tredecimo confecta.*” DL 36 403. p.1–26. – kiadása: *KmJkv* 24. sz. (192.); regesztája: *ZsO* IV. 1488. sz.

²⁶⁷ 1414. máj. 1.: bejegyzés az apátság 1427. évi oklevél jegyzékében: „*Item littera Ladislai de Nadab privilegialis, sub pendentis sigillo in filo sericeo rubei coloris, compositionalis super predicto loco molendini inter Henricum abbatem ac Leonardum filium Michaelis dicti Feyer et Michaellem dictum Serthew cives de Cluswar in Zenthemphreh, in octavis festi beati Georgii martiris, anno domini millesimo quadringentesimo quartodecimo confecta.*” DL 36 403. p.1–26. – kiadása: *KmJkv* 24. sz. (192.); regesztája: *ZsO* IV. 1930. sz.

²⁶⁸ 1415. szept. 20.: bejegyzés az apátság 1427. évi oklevél jegyzékében: „*Item littera civitatis Cluswar patenter super concessione obstaculi molendinorum ipsius civitatis et solutione duorum pullorum, feria sexta proxima post festum Exaltationis sancte crucis, anno domini millesimo quadringentesimo quintodecimo confecta.*” DL 36 403. p. 1–26. – kiadása: *KmJkv* 24. sz. (192.); regesztája: *ZsO* V. 1074. sz. Sajnos, ez a feljegyzés csak találgatásokra ad lehetőséget, azonban minden bizonnyal a malmok gátjainak fenntartása, és rendben tartása csak a malomtulajdonosok kötelessége volt.

(Egeres, Jegyenye és Bogártelke) folyóin *molendina seu loca aut fundus molendinorum* tartsanak, azokat akár tetszésük szerint el is idegeníthessék.²⁶⁹ A szerzetesek minden bizonnal felmérték a leendő malmok jövedelmezőségét, így meglehetősen differenciált bérösszegeket állapítottak meg. A szerződések egyedülállósága abban áll, hogy az apát a monostor alá tartozó két plébánia fenntartására két malom jövedelmét rendelte: Kalos Domokosnak az általa „üzemeltetett” egeresi (leendő) malma után évente Szt. Márton nap nyolcadán 150 dénárt kellett adnia az ottani Szt. Márton plébániának *pro ardende lampadis sustentamento*; Mihály *faber*nek pedig a malomból származó jövedelme harmadát a jegyenyei Szt. Mihály egyház építkezéseire (*pro edificatione eiusdem*) kellett, hogy átadja. A többi bérlőnek különböző összegű bérleti díjat (hetven és 150 dénár között, illetve egy esetben két forintot) kellett beszolgáltatnia az apátság mindenkori *custos*ának a monostor és az *in eiusdem ambitu* épült Szt. Miklós kápolna részére, hogy éjjel-nappal éghessenek a gyertyák Szűz Mária és Szt. Miklós tiszteletére.²⁷⁰ Bár a szerződés elsősorban malom üzemeltetésére alkalmas helyek bérbeadásáról szól, úgy tűnik, hogy a szerzetesek a malmok működésére reális esélyt láttak. Az apátság az utolsó – általam ismert – malombérleti ügyletét 1451-ben kötötte, ekkor Antal apát Nemes János bogártelkei jobbágyának „megengedte”, hogy Bogártelke birtokon a *Weresheg*-nek nevezett hegy alatti részen, a Nádas patakra malmot építhessen. A kedvezményezettnek évi bérként a malom hasznának a negyedét kellett átadnia a bogártelkei plébánosnak.²⁷¹

Malmokról nem csak azok bérbeadása kapcsán értesülünk. János apát nevében István *custos* 1342 októberében azért emelt panaszt, mert András erdélyi püspök elfoglalta az apátság bizonyos – feltehetően bogártelkei – birtokait, malmait, dézsmáit és erdőit. Erzsébet királyné ezért utasította az erdélyi vajdát, hogy szólítsa fel a püspököt ezek visszaadására és esetleges jogbiztosító iratai bemutatására.²⁷² Részben a malmokból befolyó jövedelem felhasználását mutatja be Henrik apát 1418. évi oklevele. Ebben az apát és a konvent – mivel a monostor a világító eszközökben és egyéb felszerelésekben igen nagy hiányt szenvedett – a

²⁶⁹ 1418. márc. 22.: DF 275 233. – regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 103. sz.; ZsO VI. 1680. sz.; említi: CSOMOR 1912. 59.; PRT XII/b. 78.

²⁷⁰ Az egyik bérlőnek, Molnos Antalnak a hagyatékáról (Egeresen levő *fundus curiae*, ottani egykerekű malom, egeresi szőlő, és szántóföld) az örökösök 1434-ben pereskedtek a kolozsmonostori apát előtt (1434. okt. 7.: DL 27 157.). Antalnak tehát Egeresen az apátságtól kapott malmán kívül volt még malma, hiszen az oklevél úgy írta, hogy az ominózus egeresi *fundus curiae* és az ottani egykerekű malom Antalra annak idején öröklött jogon szállt.

²⁷¹ 1451. jan. 11.: DL 36 403. – regesztája: *KmJkv* 925. sz. Az évi bér rögzítése teszi egyértelművé, hogy itt valójában szerződéses viszony állt fenn. Említi: *KmJkv Tanulmány* 53.

²⁷² 1342. okt. 21.: DF 275 168. – regesztája: *CD Transsylvaniae* III. 113. sz. Az adatot az erdők kapcsán már idéztem: ld. 207. j.

monostor területén, a *Bethlen* nevű hegyen levő egyik nemrég – esetleg zálogból – visszaszerzett szőlőt, minden birtok len-, viasz- és kendertizedét, valamint Egeres, Bogártelke és Jegenye birtokoknál levő – közelebről meg nem határozott – visszaszerzett malmokat örök joggal átadták az őrszerzetesi hivatalnak, azért, hogy a befolyó jövedelmeket egyrészt világítóeszközök égetésére, másrészt a monostor egyéb szükségleteire, és a szertartások pompájának emelésére fordítsák. A mindenkori őrszerzetes évente három alkalommal volt köteles elszámolni az apátnak és a konventnek.²⁷³

Bár a következő eset csak részben kapcsolódik malom apátsági kezeléséhez, mégis itt idézem. A történetből igen jól kirajzolódik a kolozsmonostori apátság és Kolozsvár előljárói közötti üzleti kapcsolat. 1412 augusztusában egy rendkívül furcsa tartalmú oklevél hagyta el Zsigmond király kancelláriáját. Ebben az uralkodó Albeni Henrik apát panaszára megtiltotta Stibor vajdának – utalva arra, hogy már figyelmeztette hivatali elődeit is –, hogy senkinek a kérésére se merje Henrik apátot az elődei által csinált adósságok, kihágások és kártételek miatt zaklatni, perbe vonni és megbírságotlani. Parancsát azzal indokolta meg az uralkodó, mivel valamely személynek a mulasztása nem hármozható az egyházra. Ezért meghagyta a vajdának, és különösen *Hycitel* Miklós bányásznak, ha Pál apát, vagy annak elődei által felhalmozott tartozásai, vagy más kártétele miatt valamilyen keresete volna, azt ne Henriken és az apátságon, hanem Pál apát és más apátok örökössein keresse, akikre birtokaik szálltak!²⁷⁴ A levélből egyből kiderül, hogy Pál apát valamiféle üzleti kapcsolatban állt Kolozsvár polgáraival, és úgy távozott az élők sorából, hogy tartozásait nem rendezte. Két évvel később Nadabi László erdélyi alvajda ítéletleveléből többet is megtudhatunk Pál apát ügyleteiről.²⁷⁵ Ekkor ugyanis *Sephel* Mihály szabó Mun Miklós volt kolozsvári bíró nevében előadta a néhai Pál apáttal szemben támasztott követelését, a lajstromból látszik, hogy az előljáró nem volt valami megbízható üzlettárs. A bíró először 95 forint értékben öt *tunella* bort adott kölcsön az

²⁷³ Természetesen továbbra is kérdés marad, hogy a *custos* miként kezelte ezeket a jövedelmeket. 1418. márc. 22.: „...*simulcum decimis canaporum et linorum ac cerarum demptis tamen seminibus canaporum de singulis possessionibus monasterii nostri prefati unacum redditibus molendinorum in faciebus possessionum nostrarum Egeres, Bogartelke et Jegenye vocatum decurrentium... ad officium custodiatus et per consequens ad sacramenti cultum... pro lampadibus ardentis et aliis necessariis...pro suppellectilibus conventus mensalium, manutergiorum singulorumque negotiorum ipsi conventui necessario ministrari debentium... de residuitatibus proventuum seu fructuum eiusdem vinee, facta consumptione laborum ac superfluitate decimarum canaporum, linorum ac cerarum, necnon reddituum dictorum molendinorum...*” DL 28 166. – regesztája: ZsO VI. 1679. sz.; említi: PRT XII/b. 79.; *KmJkv Tanulmány* 47.

²⁷⁴ 1412. aug. 12.: „...*id non contra ipsum dominum Henricum abbatem et dictum monasterium scilicet super successores ipsius condam domini Pauli vel aliarum abbatiarum in quos bona sua dumtaxat et non dicti monasterii existat devoluta legitime persequantur...*” DF 243 929.; egykorú másolata: DL 58 884. – regesztája: ZsO III. 2539. sz.

²⁷⁵ 1414. jan. 28.: DF 243 929. – regesztája: ZsO IV. 1632. sz. Mivel az oklevélben az évszámot bizonytalanul lehet olvasni, ezért az okmánytár szerkesztői az 1415. évre is behelyezték a regesztát: ZsO V. 143. sz.

apátság építkezéseire,²⁷⁶ majd húsz aranyforintot arra, hogy az apátság pereit a római kúrián folytathassa (*pro expeditione litis in curia Romana*),²⁷⁷ továbbá 28 forintot kölcsönzött Pál apátnak, hogy azon megvehesse az apáthidai plébánostól annak *quartáját*²⁷⁸ (*decimas suas quartalitas*), és azt az apát magának kicsépltesse. Mindezekon felül az apát, hogy Kolozs megye alispánjának járó bírságot megfizethesse, ezért Miklós bíró csordájából kihajtatott egy ökröt, mely becslése szerint 24 forintot ért. Pál apát megígérte, hogy árát megadja, de ezzel is adós maradt. A bíró sokat túrhett, mert eddig legalább 167 forint kára keletkezett abból, hogy ismerte Kolozsmonostor előjáróját. Apáthidán, a Vízszamoson Pál apát és Miklós közösen birtokoltak egy malmot. Ez időközben tönkrement, de az apát rábeszélte üzlettársát, hogy saját pénzén hozassa rendbe, és a felmerülő költségeket a malom hasznából kifoghatja. Bár Miklós pénze egy részét megkapta, azonban még 140 forint továbbra is fennmaradt, amit nem tudott behajtani. Pál apát a frissen felújított malomból saját részét – Miklós bíró távollétében – zálogba adta Bethleni Gergelynek, de a malom gátja a helytelen használat miatt tönkrement, így az használhatatlanná vált. Gergely visszaadta a malmot, és Pál ismét rábeszélte Miklóst, hogy – saját költségén – hozassa rendbe. Miklósnak így újabb 133 forint követelése maradt fenn, amit a malom hasznából nem tudott behajtani. Később Pál apát a malomrészét – ismét a bíró távollétében – másodszor is zálogba adta, ekkor Tamásfalvi Illés fia Gergelynek. A gát azonban megint tönkrement, amely még a panasz benyújtásakor is úgy volt, ezért Miklósnak további négyszáz forint kára keletkezett. A kolozsvári bíró vagy nem volt dörzsölt, vagy túlzottan nagy hitelt adott Pál apát szavának, mindenesetre kapcsolatuk következtében a bíró legalább 840 forint kárt szenvedett. Pál apát utódja, Albeni Henrik továbbra is Miklóshoz fordult. Tamásfalvi Gergely fia György ugyanis visszaadta Henriknek a zálogba vett malomrészt, az apát pedig cserébe egy *tunella* bort ígért. Miklós vállalta Henrikért a kezességet, mivel azonban az apát azt nem adta meg, Miklósnak kellett kielégítenie Györgyöt. A kolozsvári bíró tehát joggal követelte vissza pénzét, mire válaszul Henrik apát felmutatta az alvajda előtt Zsigmond király oltalomlevelét, így Nadabi László az ügyben – az utolsó követelés kivételével – nem mert ítéletet hozni. Az ügy folytatása – azaz, hogy Miklós valaha is kapott-e elégtételt – sajnos nem ismert. Hosszú szünet után, 1423-ban azonban Zsigmond királynak ismét ki kellett adnia egy, az apátokat védelmébe vevő

²⁷⁶ Tehát a szerzeteseknek megvolt a megfelelő csatornájuk arra, hogy a bort értékesíteni tudják!

²⁷⁷ Az erdélyi püspökkel az apátnak kiújultak ellentétei, amiért Pál apát 1397-ben a pápai kúriába fellebbezett, és a püspököt oda idézette meg. *KmJkv Tanulmány* 40.

²⁷⁸ Kevésbé elterjedt magyar elnevezése: tizednegyed.

oklevelet, miszerint a korábbi apátok által felhalmozott adósságok, és egyéb kártételek miatt Balázs apátot senki ne merje zaklatni.²⁷⁹

Szintén egy itteni apátsági malmot zálogosított el Pécsváradi Péter apát. Az oklevél szerint az Apáthida határában, a Vízszamos folyón épült malmot *Feyer* Miklós kolozsvári polgár vette zálogba, a tőle kölcsönkapott száz aranyforint fejében. Péter apát a Kolozsmonostoron lakó *Jo* Ferenc, Nagy János, *Zekel* András és *Kapas* Tamás kezessége mellett kötelezte magát arra, hogy a malomból befolyó gabonát a malom zálogból való kiváltásáig Miklósnak engedi át úgy, hogy két és fél köblét egy forinton számolják.²⁸⁰

Nem egészen világos, hogy a kolozsmonostori apát magánemberként, vagy „hivatalosan”, szerzetesi előjáróként járt-e el a következő ügyben. 1509 novemberében Tomori Pál fogarasi várnagy, az apátság jövedelmeinek adminisztrátora és a monostor *gubernatora* annak a Bogártelke határában, az Innensőhegy nevű hegy lábánál a Nádas patakra épített malomnak a felét – melynek másik felét Péter apát egykor az ottani Szt. László templomra hagyta, és amelyet ő bírói úton, illetve tizenhárom magyar aranyforintért Ábrán Benedektől, az erdélyi püspök daróci jobbágyától szerzett vissza – Bogártelke mindenkori plébánosának adományozta azzal a kötelezettséggel, hogy szülei, testvérei és az ő lelki üdvéért minden szerdán és szombaton egy-egy misét mondjon. Tomori Pál adománya még érthető, minthogy a malom egy részét saját pénzén vette vissza, azonban Polnar (?) Péter apát (aki melleleg domonkos szerzetes is volt) eljárása és szándéka nem rekonstruálható. Vajon ő is a lelke üdvének biztosítása miatt tette az adományt, vagy mint az apátság joghatósága alá tartozó templom működését akarta – apátként – ily módon biztosítani?²⁸¹

Mindezidáig tehát hat helyen lokalizálható az apátság tulajdonában levő malom vagy malomhely. A legtöbb ilyen üzem a Nádas patakon, Egeresen, Bogártelkén és Jegenye birtok határában üzemelt, az apáthidai, kolozsmonostori malmok és a kolozsvári malomhely pedig a Szamos (Vízszamos) folyón volt. Sajnos a forrásokból nem kapunk választ arra, hogy a központi, illetve a közeli birtokon hány malma volt a szerzeteseknek, Apáthidáról például csak két malom léte bizonyítható a forrásokkal. Meglepő azonban, hogy a viszonylag távoli

²⁷⁹ 1423. márc. 15.: DF 275 239. – kiadása: *CD Fejér* X/6. 528.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 110. sz.; *ZsO* X. 284. sz.; említi: ESZTERHÁZY 1867. 98. Csomor Lajos úgy vélte, hogy Albeni Henrik apáttal, „*mint a király rokonával és különös kegyeltjével szemben nem mertek sokan ujjat húzni, de annál merészebben álltak elő különféle jogtalan követeléseikkel Balázs előtt, úgy annyira, hogy ez kénytelen lett a király oltalmát kérni.*” CSOMOR 1912. 64. Nos, a történetből látszik, hogy Henrik apátot is „zaklatták”, és a pereskedők követeléseik talán nem is voltak olyan jogtalanok.

²⁸⁰ 1469. jún. 19.: DL 36 393 p.142. n.2. – regesztái: *Ub* VI. 3721. sz.; *KmJkv* 1929. sz. (1469. okt. 26-a utáni keltezéssel).

²⁸¹ 1509. nov. 24.: DL 36 399 p.313–314. n.1., DL 32 573. – regesztája: *KmJkv* 3521. sz.; említi: *KmJkv Tanulmány* 72.

birtokokon az apátsági malmok száma magas. A források alapján úgy látom, az apátság a gazdálkodásában malmainak jövedelmeire igen erősen támaszkodott. Az apátok azokat részben bérbe adták, részben saját kezelésükben – jobbára zálogba csapva – tartották. A malmok²⁸² nemcsak a szerzetesek közvetlen szükségleteit fedezték (egyébként ezekben a malmokban túlnyomórészt a jobbágyok őrlötték), hanem jól látszik, hogy az apátság alá tartozó plébániák anyagi támogatását is ily módon, a malomból származó – inkább természetbeni – jövedelmek átengedésével oldották meg.

²⁸² A malomépítésről, és annak jogi szabályozásáról Tringli István írt kiváló összefoglalót: TRINGLI 2001b.

II. 7. Halastavak

Mindössze négy olyan adatot ismerek, amely az apátsággal kapcsolatban halastavat említ. Az első egy Tordán, 1381 márciusában Ottó apát által előadott panasz, amely szerint zsuki Darabos Miklós és János – minthogy Nagyböjt idején megfogyatkozott saját halaik száma, és hogy a böjtölést ne kelljen elhagyniuk – az apát Apáthida birtokához tartozó holtzamosi halastavát meghalászták, miután az apát ottani emberét fenyegetésekkel és ütésekkel megfutamították.²⁸³

Halastó ismételt említésére – nem mellékesen ez is apáthidai adat – jóval később, csak 1496-ból van forrásunk. Ekkor ugyanis Polnar Gábor boszniai püspök és kolozsmonostori apát néhai Zsoldos Péter fia Benedek és fiai: János, Antal, Orbán apáthidai jobbágysági részére megerősíti azt a függőpecsétes oklevelet, amellyel néhai (Polnar?) Péter *frater* apát hűséges szolgálataik jutalmaként az apáthidai határon levő Hattyas nevű halastavat és másik halastavat az apátság tavától lentebb, a közút mellett, továbbá a *Soldoschereye* erdőt nekik adományozta. Mindezekon kívül Polnar Gábor nekik adja az ugyancsak Apáthidán, a Vízszamos mellett dél felé elterülő *Holthwyzzege* nevű rétet – nevéből következtethetően itt is volt halászóhely.²⁸⁴

Apáthida mellett nyugatról, a Vízszamos mellett, Szentmiklóson is felbukkan a forrásokban egy halastó. 1519 nyarán Újlaki Lőrinc országbíró bizonyította, hogy Szamosfalvi Mikola István a Szentmiklóson levő *Bozos* nevű halastavát tizenkét forintért a kolozsmonostori konventnek adta zálogba.²⁸⁵ István ezt kiválthatta a zálogból, ugyanis két

²⁸³ 1381. márc. 13-án előadott panasz jogosságát az erdélyi káptalan által megtartott vizsgálat 1381. máj. 9-én igazolta. CSOMOR 1912. 45.

²⁸⁴ 1496. nov. 25.: „...*unius Hathyas vocate, et alterius infra piscinam nostram penes viam publicam...*” DL 36 403 p.170–171. n.1. – regesztája: *KmJkv* 2997. sz. A Magyar Néprajzi Lexikon meghatározása szerint a szégye egy cölöpöpből készült, vesszővel átfont erős rekeszték volt, amelyet tokfélék és vizák fogására használtak. *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötet (főszerk. ORTUTAY Gyula. Budapest, 1977.), internetes kiadás. Url cím: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1089.html> letöltés ideje: 2012. okt. 19.

²⁸⁵ 1519. jún. 18.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 381. sz. Ez adat jó példát ad arra, hogy a 16. században igenis számolhatunk szerzetesi étellel, és szerzetesi gazdálkodással. Jakó Zsigmond ugyanis rendkívül szkeptikusan mutatja be a késő középkori szerzetesi életet, az apátságot pusztá (pénzszerző) javadalomként festi le, amelyet olyan világiak birtokolnak, akiknek már semmi közük nincs a szerzetesekhez, a szerzeteseknek pedig apátjukhoz, az apátsági birtokoknak az apátsághoz és a szerzetesekhez. 1518-ban a Pannonhalmán összegyűlt káptalan a tatai apátot, Nagyszombati Mártont választotta meg kolozsmonostori apátnak. Nagyszombati 1518. dec. 17-én, illetve 1519. márc. 3-án kelt oklevelek említik, különös módon a volt tatai elöljáró önmagát nem apátnak, hanem az apátság helytartójának tekinti (és 1520-ban már Pannonhalmán van). Egy kancelláriai jegyzet ugyanakkor 1519. jan. 13-án Sági Jánost említi kolozsmonostori apátnak. Tomori Pál viszont csak 1520 őszén vált meg ténylegesen Kolozsmonostor felügyeletétől – hiszen mint kormányzó kormányozta a konventet. A 16. század első fele tehát meglehetősen furcsa lehetett a szerzetesek számára: volt tényleges kormányzójuk, de apátjuk is, ugyanakkor egyik sem foglalkozott magával az apátsággal. 1519-ben is ez lehetett a helyzet, és ez

évvel később, amikor újra felbukkan a forrásokban a halastó, ismét Szamosfalvi Mikola István és László rendelkeztek a *Bozostho* felett, mellesleg ekkor ötszáz forintért eladták Temesvári Bertalannak. Ráadásul megtudjuk, hogy az 1519. évi zálogbavétel előnyös volt az apátság számára, mert a Szentmiklósiak tava a szerzetesek halastavának a végében feküdt, tehát ottani érdekeltségüket – egy rövid időre – növelni tudták.²⁸⁶

Halastavakról tehát rendkívül kevés és nagyon hézagos adatunk van. Szántó István jezsuita szerzetes 1581-ben kelt leveléből viszont megtudjuk, hogy akkor a jezsuita szerzetesek a Kolozsmonostoron keresztül folyó Szamos pénteki halfogásából bőven fedezni tudták bőjti halszükségeiket. Mivel a levél a bencések által hátrahagyott állapotokat tükrözi, feltehető, hogy a bencések igényeit is kielégítette a Szamos. A kevés halastó említése még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szerzetesek halszükében voltak. Elképzelhető, hogy a birtokukban levő tavak annyira jövedelmezőek voltak, hogy ebből a kevésből is fedezni tudták szükségleteiket. Ugyanakkor, ez a kevés adat arra enged következtetni, hogy az apátság nem kapcsolódott be a halkereskedelembe.²⁸⁷

volt talán az oka annak, hogy a konvent – az apát és a kormányzó megemlézése nélkül – maga járt el egy zálogbavételi ügyletnél. CSOMOR 1912. 89–90.; PRT XII/b. 90.

²⁸⁶ 1521. jún. 19.: „...in fine piscinae abbatiae ecclesiae beatae Mariae Virginis de Colosmonostora a parte possessionis Kara nominatae, in valle Bozos appellata in comitatu Colos existenti...” DL 36 402 p.218. n.2., DL 36 405 p.355–356. n.1., DL 27 129. – regesztája: *KmJkv* 3812. sz.

²⁸⁷ A halastavakra vonatkozó kevés adat nem jelenti azt, hogy a szerzetesek halszükében voltak. A pálos kolostorokkal kapcsolatban például hasonló a helyzet, hiszen viszonylag kevés a halastavak okleveles említése, ugyanakkor megfigyelhető, hogy a szerzetesek birtokában levő malmokhoz igen gyakran kapcsolódott halastó. A kérdésről ld. BELÉNYESY K. 2004. 43. és F. ROMHÁNYI 2010a. 84–89. Az erdélyi domonkos kolostorok esetében éppen egy tiltás utal a malom és halastó kapcsolatára. 1496-ban ugyanis a besztercei és kolozsvári szerzetesek közösen kaptak egy halastavat Erdélyi Jánostól, akinek a fivére csak úgy adta beleegyezését a végrendelethez, hogy a szerzetesek megígérik, a tóra nem építenek malmot. F. ROMHÁNYI 2010b. 399.; 401.; 407. Feltehetően Kolozsmonostor esetében sem volt ez másképp, hiszen mint látható, a konvent nem szűkölködött a malmokban.

II. 8. Városi házak

Az apátság feltehetően mindössze három városban, Kolozsmonostoron, Kolozsvárott és Budán rendelkezett házzal, de azon kevés forrás tanúsága szerint, ami egyáltalán fennmaradt róluk, azt láthatjuk, hogy a szerzetesek inkább szabadulni igyekeztek városi ingatlanaiktól.

Minden bizonnyal az apátság tulajdonában volt az a Kolozsmonostoron, az Oláh utcában levő lakóház, amelyet 1461 utolsó napjaiban Dengelegi Pongrác László *gubernator* – a forma kedvéért konventjével együtt – hűséges szolgálataiért familiárisának, Demeternek és annak leszármazottainak örök joggal adományozott.²⁸⁸

Kovács László jobbágy – ismeretlen időben tett – végrendeletében az apátságra hagyta kolozsmonostori házrészét úgy, hogy özvegyét élete végéig haszonélvezeti jog illeti meg. 1490 szeptemberében, miután az özvegy is elhunyt, „végre” felszabadult a házrész, így Polnar Péter apát és a konvent igen hamar, 25 aranyforintért eladta a hagyatékot familiárisának, Segesvári Péternek.²⁸⁹

Tordai János őrszerzetes 1530–1531-ben több feljegyzést is készített egy végrendeleti hagyaték sorsáról. *Jo* Simon kolozsmonostori lakos 1530. április 10-én meghalt, akit másnap az apátsági templomban el is temettek. Végrendeletében (feltehetőleg kolozsmonostori) kőházát, és a kolozsmonostori hegy *Mezkencze* nevű részén levő szőlőjének a felét misealapítványként a konvent tagjaira (*dominis conventualibus*) hagyta.²⁹⁰ A szerzetesek azonban nem maradtak meg sem a ház, sem a szőlő birtokában, forrásaink a későbbiekben Simon örökösének törlesztéseiről szólnak.²⁹¹

²⁸⁸ 1461. dec. 29.: DL 36 392 p.144. n.1. – regesztái: *Ub* VI. 3270. sz.; *KmJkv* 1653. sz. A lakóház szomszédai keletről Erze Balázs, nyugatról Koncz Gergely és szemben pedig Koncz György voltak.

²⁸⁹ 1490. szept. 6.: DL 36 398 p.18. n.1. – regesztája: *KmJkv* 2712. sz. Elképzelhető, hogy a ház eladásából származó pénzüsszeget Péter apát a két évvel későbbi építkezésekre „tette félre”. Farkas Tamás 1502 novemberében tett végrendeletében – az ő és felesége lelki üdvére, és mindkettőjüknek a monostor templomában való eltemetésükre – kolozsmonostori házát és szőlőjének 2/3-ad részét az apátságra hagyta úgy, hogy azokat csak hitvese halála után örökölhetik meg a szerzetesek. Arra már nem rendelkezünk adattal, hogy az apátság valóban birtokába jutott-e az adományoknak, és ha igen, mit kezdett velük. 1502. nov. 8.: DL 36 405 p.212–214. n.2. – regesztája: *KmJkv* 3256. sz.; 1502. nov. 14e.: DL 36 405 p.219–220. n.1. – regesztája: *KmJkv* 3257. sz.; 1502. nov. 14.: DL 36 405 p.220–221. n.1. – regesztája: *KmJkv* 3258. sz.

²⁹⁰ 1530. ápr. 18.: Tordai János *custos* feljegyzése Simon végrendeletéről és temetéséről. DL 32 507 fol. 39r-v. – regesztája: *KmJkv* 4294. sz. 1530. máj. 1.: Péter kolozsmonostori plébános és több kolozsmonostori lakos (akik a néhai *Jo* Simon végrendeletének tanúi voltak) vallomása a végakarattartalmáról. DL 32 507 fol. 40 n.1. – regesztája: *KmJkv* 4296. sz.

²⁹¹ Sajnos az összegek sehogy se jönnek ki, de a nagyságrendet jól illusztrálja: 1530. nov. 20.: János *custos* és perjel feljegyzése arról, hogy a néhai *Jo* Simon házát és szőlőjét öröklő fia: *Jo* Illés, és ennek felesége, valamint *Kasethé* Mihály előbb négy forintot, majd két, végül tizenhat forintot fizetett a konventnek apja lelki üdvére, és még tizenhat forinttal adósak maradtak. DL 36 404 fol. 40. – regesztája: *KmJkv* 4334. sz.; 1531. ápr. 10.: János *custos* és perjel feljegyzése arról, hogy *Jo* Simon lelki üdvéért eddig mondott misékért a konventnek az örökösök

A kolozsmonostori konvent előtt Harangozó János kolozsvári polgár özvegye, Zsuzsanna – gyermekei nevében is – negyven aranyforintért adta zálogba a Kolozsváron, a *Hydwca*-ban levő lakóházát Balázs szerzetes papnak (*religioso viro fratri Blasio presbiterio*), a kolozsmonostori konvent tagjának úgy, hogy magtalan haláluk esetén a lakóház végleg Balázusra szálljon. Az első ránézésre pikáns zálogügylet háttérében esetleg családi kapcsolat állhat, mindenesetre furcsa, hogy egy szerzetes papnak ennyi készpénze legyen...²⁹² A ház és a zálogügylet további sorsa sajnos ismeretlen.

Szintén szerzetes a főszereplője annak a kolozsvári telekügyletnek, melynek végére 1510-ben tettek pontot a konvent tagjai. Ekkor ugyanis a konvent azt a kolozsvári telkét, amely Nagy János özvegye, Margit háza végében terült el – és amelyet az apátság egykori *custosa*, Kolozsvári László saját pénzén vásárolt (!) és ennek halálával szállt a monostorra – minden épületével és haszonvételével együtt tizenöt aranyforintért eladták az özvegynek és gyermekeinek, mivel azt korábban amúgy is az ő telkükből szakították ki.²⁹³

A konvent budai házáról egyetlen adatunk Boroszlói Mátyás fia Gorzeres János fogadalma volt, amelyben kötelezte magát arra, hogy visszaszerzi a konvent számára azt a háromszáz aranyforintot érő Bibliát és csillagászati művet, valamint az apátság Buda városában levő házára vonatkozó okleveleket, amelyeket testvére, Bertalan, az apátság egykori *gubernatora* a konvent akarata ellenére magával vitt Budára.²⁹⁴ Azt csak sajnálhatjuk,

tizennyolc forintot fizettek, és még tizennégy forinttal adósak. DL 32 507 fol. 40 n.2. – regesztája: *KmJkv* 4344. sz.; 1531. ápr. 16.: János *custos* és perjel feljegyzése arról, hogy *Kerestel* (!) Mihály, Bartha Balázs és *Jo* Illésné Szűz Mária miséje után hat forintot (eddig összesen 24 forintot) fizettek a *Jo* Simonért mondott misékre, és még nyolc forintot tartoznak adni. DL 32 507 fol. 40 n.3. – regesztája: *KmJkv* 4345. sz.

²⁹² 1497. okt. 21.: DL 36 403 p.192. n.1. – *KmJkv* 3032. sz. A konvent tagjai között egy Balázs nevű szerzetes 1491 és 1514 között bukkan fel. *KmJkv Tanulmány* 99–100. Éppen Balázs szerzetes kapcsán nyerhetünk bepillantást a hiteleshelyi munka nehézségeibe. 1503 májusában Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró, erdélyi vajda és székely ispán *Barlabasy* János, András vajdai titkár és Szucsáki János vajdai jegyző társaságában megjelent a kolozsmonostori konvent előtt, és ott bemutatott egy oklevelet, amelyről kiderült, hogy azt János vajdai jegyző állította ki Kolozsvárott a konvent tudta nélkül. A vajda kijelentette, hogy az oklevelet szabályszerűen a konvent pecsétjével lássák el a szerzetesek. A konvent több tagja felvilágosította Péter vajdát, hogy ezt csak akkor tehetik, ha a jogszokásnak megfelelően ők maguk előbb átírják az iratot, és annak másodpéldányát a konvent *conservatorium*ában elhelyezik. Különösen Balázs tartott ki amellett, hogy nem szokás csak úgy oklevelet pecséttel ellátni, ha annak másodpéldányát nem ott őrzik. Erre a vajda haragosan rákiáltott, ha nem hallgat el, akkor a Maros vizébe fogja befojtatni. A többi szerzetes erre nagyon megijedt, és a bemutatott oklevelet ellátták a konvent pecsétjével, jöllehet, nem szereztek róla másodpéldányt. Kesztlői Sebestyén jegyző és Barnabás testvér a konvent nevében néhány nap múlva tiltakozásukat fejezték ki Péter vajda eljárásával szemben, akinek mellelleg hivatalánál fogva kötelessége lenne a jogrendet betartani és betartatni. 1503. máj. 30.: DL 26 818.

²⁹³ Az adás-vétel meglehetősen elhúzódott: 1509. dec. 15e.: DL 36 399 p.317–318. n.1. – regesztája: *KmJkv* 3524. sz.; 1510. júl. 26.: DL 36 405 p.323–324. – regesztája: *KmJkv* 3564. sz.

²⁹⁴ 1461. okt. 2.: DL 28 847; DL 28 848; DL 36 392 p.136. n.2. – regesztái: *Ub* VI. 86.; *KmJkv*. 1627. sz.; említi: PRT XII/b. 88. Az apátság budai háztulajdonlását nem említi: VÉGH I. 322–323. Budán házzal egyébként jobbra csak a nagyobb apátságok, kolostorok rendelkeztek.

hogy János küldetése feltehetőleg nem érte el kitűzött célját, azonban elgondolkodtató, hogy egy – már abban az időben is értékes – budai házról csak ez az egyetlen közvetett említés maradt volna fenn. Véleményem szerint legalább a konvent 1427. évi oklevéljegyzéke említésre méltatta volna az ingatlant – feltéve, hogy a szerzetesek azt a jegyzék elkészülte előtt, és nem 1427 és 1461 között szerezték meg. Annál is inkább, mert 1427 után Antal apát volt az egyetlen olyan formátumú előjáró, aki monostora számára ilyen ingatlant szerezni tudott volna, az öt követő *gubernatorok* már egészen biztosan nem. Antal kapcsán pedig semmi ilyenre utaló adat nem maradt fenn, sőt, megkockáztatom, hogy birtokpereit miatt talán még Kolozs megyét sem hagyta el.

Mindössze egyetlen adatunk van arra, hogy az apátság javadalmas házhoz jutott volna. 1368-ban *Kwncz Jaz* végrendeletében örökmécses fenntartására tett alapítványt, ezért a kolozsvári házából örökösének évente hat forintot kellett a kolozsvári Szent Mihály templom Szent Katalin oltár testvérületének, a Szent Erzsébet ispotály oltárának és az apátságnak átadnia. A javadalmas házból származó jövedelem viszonylag kevés lehetett, mégis, hogy a szerzetesek számítottak rá mutatja, hogy még 1509-ben is pereskedtek érte.²⁹⁵

Sajnos ebből a kevés adatból egyáltalán nem lehet megállapítani, hogy az apátság hogyan használta és jövedelmezette városi házait, hacsak nem az attól való megszabadulást

²⁹⁵ A gyulafehérvári káptalan 1509. évi ítélete Szabó György kolozsvári polgár, a Szent Mihály templom Szt. Katalin oltárának testvérülete, a Szt. Erzsébet ispotály és a kolozsmonostori apátság között, a *Kwncz Jaz* által 1368. ápr. 16-án tett évi hat forint kegyes alapítvány tárgyában. „...ut actore, et principali ab una, et Jacobo Zeyber decano confraternitatis altaris Beate Katharine Virginis, et martiris in parochiali ecclesia Beati Michaelis archangeli civitatis in eiusdem fundati, ac Laurentio Eyzel uno et eadem confraternitate, pro eodem altare, ac similiter altare in hospitalensi civitatis prenotate constructo et monasterio Baete Marie Virginis de Kolosmonostra velut in causam attractis, et ex adverso similiter principalibus partibus ab alia, et Vicissim, contra se, super facto censuum annualium singulorum sex florenorum communiter Pokreych nominatarum, quos dudum pie memorie condam circumspectus Kwncz Jaz dictus cuius dicte civitatis Kolosvariensis, de domo sua civitate in eandem habita, quam nunc idem Georgius Sartor iure hereditario possidere dinoscitur, prescriptus altaribus, scilicet Beate Katharine et hospitalensis ac monasterio pro observandis luminaribus olei vel sepi perpetuus semper temporibus proveniendos pro salute anime sue testamentaliter legando constituerat contendentibus. Licet annotatus Georgius sartor ex eo, quod domus ipsa per emptorem perpetualem, in qua ob censuum predictorum onera ex precio denominato, tunc domus eiusdem, certa pars emptori fuerat per venditorem relaxata, a progenie dicti Kwncz Jaz in manus exteras consequenter successive ipsius Georgii Sartoris devenisset, se ad solvendum et deponendum census huiusmodi, nusquam debuisse, seu debere asserverit, tamen, quia nos ex certis litteris privilegialibus prudentum et circumspectorum felicis recordacionis condam civium, Nicolai iudicis iuratorumque ac universorum seniorum antefate civitatis Kolosvariensis, in anno Domini, millesimo trecentesimo sexagesimo octavo, in octavo Pasce emanatis per annotatos Jacobum Zeyber decanum et Laurentium Eyzel confratrem, coram nobis judicialiter exhibitis id manifeste comperimus, quod prelibatus Kwncz Jaz, piam et salubrem voluntatem exprimendo legavisset, contulisset et commisisset censum ipsum per neminem unquam heredum seu proximum suorum aut aliorum exterorum quorumquaque, eciam si domum ipsam, successu temporum, in manus cuiuspiam devenire contingat, redimini posse quoquo modo, sed domum eandem eiusdem altaribus et monasterio in singulis annuatim sex finis [flore]n[is] perpetuo censualem reliquisse.” *Kolozsvár Oklt.* 35. sz.; *DocRomHist* C. XIII. 307. sz.

hasznosításnak nevezzük. A kolozsmonostori bencéseknek a városi ingatlanokkal szemben tanúsított ellenállásuk különös, hiszen más egyházi intézménynél számos példát látunk arra, hogy a városi ingatlanok bérbeadása jól menő vállalkozás volt, éppen ezért törekedtek is az ingatlanszerzésre.²⁹⁶

²⁹⁶ A pálos szerzetesek városi ingatlanaik egy részét haszonbérbe adták, vagy inkább javadalmas házként használták, ugyanakkor olyan eset is előfordult, hogy a városi ház a szerzetesek szőlőtulajdonlásához, illetve borkereskedelméhez kötődött. Hogy a városi ingatlanok mennyire kapósak voltak mutatja, hogy ilyenekkel 33 közösség – közülük nyolc kolostor budai házzal (is) – rendelkezett. A pálos háztulajdonlásokról: F. ROMHÁNYI 2010a. 42–54.; 144–145. Buda egyházi háztulajdonosairól: VÉGH I. 322–327.

II. 9. Egyéb jövedelmi források

Ebben a fejezetben nem foglalkozom az apátság hiteleshelyi tevékenységből származó – minden bizonnyal nem jelentéktelen – bevételével. Mintegy 7500 körül van azon oklevelek száma, melyeket a konvent állított ki, ezeknek tételes kiértékelése azonban – jóllehet, a kiadott iratok után felszámított különböző tarifákat ismerjük²⁹⁷ – igencsak fáradságos munkába kerülne, ráadásul nincs adatunk az esetleges kedvezményekről, márpedig más – igaz kisebb – hiteleshelyek esetében tudjuk, hogy ilyenek léteztek.²⁹⁸

Tized

Az apátság *exempt* egyházként tizedszedési joggal is rendelkezett. Az *exemptio* azt jelentette, hogy ezek az apátságok mentességet élveztek a területileg illetékes püspök joghatósága alól, helyette általában az esztergomi érsek alá rendelték, valamint birtokaikon maguk szedték be a tizedeket.²⁹⁹ A kolozsmonostori apátság *exemptio*ja természetesen ütközött az erdélyi püspök érdekeivel, így a 13. század derekáig folytonos küzdelemben álltak a felek.³⁰⁰

Az apátság tizedeiről³⁰¹ legáltalánosabban a IV. Béla királynak tulajdonított, 1263-ra keltezett hamis birtokösszeíró oklevél tudósít, melyben leírták, hogy az összes felsorolt 44 birtok minden tizede a szerzeteseket illeti. Ebben a kijelentésben nem kételkedhetünk, hiszen több elszórt adat is tanúskodik annak szedéséről – vagy lefoglalásáról. Így például a már többször említett 1342-es adat, amikor az apát panaszt emelt Erzsébet királyné előtt, hogy

²⁹⁷ Bár törvények rögzítették a tarifákat, azonban előfordult olyan eset – minden bizonnyal nagyobb gyakorisággal, mint ahogyan azok a forrásokban felbukkannak – amikor a hiteleshely ügyfele nem az előírt pénzüsszeget fizette ki, hanem egyéb, esetleg természetbeni juttatást adott a konventnek.

²⁹⁸ Vö. SZABÓ N. 2009. 458.

²⁹⁹ Az *exemptioról* és annak „fajtáival” Kiss Gergely foglalkozott: KISS 2006.

³⁰⁰ *KmJkv Tanulmány* 21–23. Így például az *exemptiot* és tizedek kérdését érintette 1235-ben IX. Gergely pápa is, aki levelet intézett a kunok püspökéhez, csanádi préposthoz, mivel Rajnárd erdélyi püspök bizonyos tizedek illetve a kolozsmonostori apátság alárendeltsége, a püspök irányában való engedelmissége, továbbá egyéb püspöki jogok kérdésében korábban panasszal élt a kolozsmonostori apáttal szemben Jakab, az akkori szentszéki legátus előtt. A tárgyalások során a püspök tanúkat hozott, az apát pedig arra hivatkozott, hogy korábban már hoztak a monostor javára döntést a fenti kérdésekben. Időközben kiderült, hogy a püspök tanúi közül egyesekkel szemben kifogás merült fel, ezért a pápa a püspököt és a prépostot bízta meg az ügy kivizsgálásával, és a vizsgálati eredmény Szentszék elé való terjesztésével. (1235. dec. 28.: *MonHung.* I. 141–142.; *CD Arp.cont.* II. 33; *CD Transsylvaniae* I. 181. sz.)

³⁰¹ A tizedfizetést több törvény is szabályozta, így Mátyás király Ötödik Dekrétuma (1481), II. Ulászló Harmadik Dekrétuma (1495. 51. cikkely). Az erdélyi dézsmálási gyakorlatról Csizmadia Andor írt átfogó jellegű dolgozatot: CSIZMADIA 1980. Csizmadia hívta fel a figyelmet arra, hogy az erdélyi nemesség rendszeresen foglalkozott a tizedszedéssel. A szerző szerint ez a jelenség „*a ius patronatusra vezethető vissza, melyet – bár helytelenül – jogcímnek tekintenek az egyházi bevételek beszedésére.*” CSIZMADIA 1980. 46.

András erdélyi püspök az apátság bizonyos birtokait – elsősorban Bogártelkét –, tizedeit, malmait és erdőit elfoglalta.³⁰²

János erdélyi alvajda 1385 augusztusában utasította az erdélyi káptalant, hogy idézze meg Veres János, László fia Péter és Gergely fia János tiburctelkei nemeseket, akik Pál apát panasza szerint lefoglalták a konvent Bőnye birtokán szedett tizedeket, és a birtokot elfoglalták. A káptalan szeptemberben megidézte az alpereseket, de a vita igencsak elhúzódott, az apát csak 1393-ban tudta magát bevezettetni Bőnye birtokba.³⁰³

1418-ban Albeni Henrik apát alapítványt tett a monostor világítóeszközeinek „üzemeltetésére”, a szertartások pompájának emelésére, és a monostor egyéb szükségleteinek ellátására. Ennek fenntartására az apát az őrszerzetes hivatalához egy szőlőt, malmokat, valamint az összes birtok len-, viasz- és kendertizedét rendelte. Az természetesen kérdés, hogy valóban az apátság összes birtokán megtermelték-e ezeket, vagy csak egy részén.³⁰⁴

Tizedet – készpénz híján – tartozás kiegyenlítésére is felhasználták az apátok. 1451-ben Antal apát Jegénye birtok egy évi teljes gabonatedét átadta Indali Gergelynek addigi munkájáért, és Jób könyvéhez írt kommentárt tartalmazó kódex lemásolásáért.³⁰⁵

Vám

A kolozsmonostori apátság készpénzbevételét növelhette a szerzetesek kolozsmonostori és apáthidai vámja. Sajnos mindkét vámot először az ominózus IV. Béla király nevére hamisított oklevél említi először – az apáthidait egyben utoljára is. Így csak az bizonyos, hogy az apátnak a 14. század második felében biztosítania kellett apátságának vámjaihoz való jogát. Sem a vám fajtájáról, sem a belőle származó jövedelem nagyságáról, sem kezeléséről, sem történetéről nincs semmiféle információnk, ami azért meglehetősen gyanús, hiszen más apátságoknál látható, hogy vámjaikkal kapcsolatban – márcsak azok fontossága miatt is – jóval több adat szokott fennmaradni. A kolozsmonostori vámról azonban még egy – és legalább hiteles – adattal rendelkezünk: 1342 júliusában I. Károly király bizonyította kolozsmonostori apátság jogát a Kolozsmonostoron szedni szokott útvám szedésére a

³⁰² 1342. okt. 21.: DF 275 168. – kiadása: CD *Fejér IX/1.* 66–67.; regesztái: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 14. sz.; AO XXVI. 552. sz.; CD *Transsylvaniae* III. 113. sz.; említi: ESZTERHÁZY 1867. 94.; PRT XII/b. 72. Az adatot az erdők és a malmok kapcsán már idéztem. Ld. 207.; 272. j.

³⁰³ 1385. aug. 19.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 61. sz.; 1385. szept. 5.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 62. sz.; említi: PRT XII/b. 75.

³⁰⁴ 1418. márc. 22.: „...*simulcum decimis canaporum et linorum ac cerarum demptis tamen seminibus canaporum de singulis possessionibus monasterii nostri prefati...*” DL 28 166. – regesztája: ZsO VI. 1679. sz. említi: PRT XII/b. 79.; *KmJkv Tanulmány* 47. Az adatot már a malmok kapcsán is idéztem. Ld. 273. j.

³⁰⁵ 1451. okt. 12.: DL 36 403 p.59. n.5. – regesztája: *KmJkv* 988. sz.

kolozsvári polgárokkal szemben is.³⁰⁶ Sajnos gyanúsán forrásszegény az apáthidai vám, ezért elképzelhetően tartom, hogy bár az apátság a múltban valóban megkaphatta, azonban igen hamar, talán már a 13. században elveszhetett az apátság számára, így annak hamis oklevélben való szerepeltetése inkább csak a szerzetesek jogigényét tükrözte. Természetesen, ennek ellenkezőjét sem lehet kizárni, azaz, hogy éppen a vám ősisége lehetett az oka annak, hogy senki sem vitatta, így azt senki nem is próbálta elfoglalni. A kolozsmonostori vám szintén meglehetősen bizonytalan, 1342-ben feltehetőleg még az apátságé volt, a 14. század hetvenes éveire azonban elveszett a szerzetesek számára – ezért is kellett a jogigényt hangoztatni a hamis oklevélben – és annak visszaszerzésére úgy tűnik, talán nem is tettek kísérletet.

Vásár- és piactartás

A birtok fejlesztése és a belőle származó (vám)jövedelem növelése állhatott az egeresi vásártartási engedély megszerzése mögött. I. Lajos király 1370 áprilisában adta ki az erre vonatkozó engedélyt, de ez nem maradt ránk, így a konkrétumok rejtve vannak előttünk.³⁰⁷ Valamilyen okból ez a jog elévülhetett, ezért 1418-ban az oklevelet az erdélyi káptalannal átíratta az apát, azonban nem érthette el a célját, így az uralkodó közbenjárását kellett kérni.³⁰⁸ 1427-ben ugyanis Zsigmond király Antal apát kérésére Egeresben minden szombaton heti, és évente Szt. Gál napján (okt. 16.) éves vásár tartására adott engedélyt. Valójában tehát Zsigmond király csak megerősítette ezt a jogot, de az is lehet, hogy – talán az éves vásár engedélyével? – kiegészítette I. Lajos oklevelét.³⁰⁹

³⁰⁶ 1342. júl. 16e.: „*Item super tributo in eadem Monostor exigi consueto littera patens Karoli regis maiori sigillo a tergo consignata cives de Cluswar assecurationolis, anno domini trecesimo quadragesimo secundo confecta.*” Ez a bejegyzés az apátság 1427. évi oklevéljegyzékében maradt fenn. DL 36 403. – kiadása: *KmJkv* 24. sz. (184.); *CD Transsylvaniae* III. 99. sz.

³⁰⁷ I. Lajos király engedélye az apátság 1427. évi oklevéljegyzékében maradt fenn. „*Item littera Lodovici regis patens in pergameno super foro ad Egeres concessio, in Alwinch quinto die festi pasce Domini, anno eiusdem Mmo CCC-mo septuagesimo confecta.*” *KmJkv* 24. sz. (192.).

³⁰⁸ 1418. jan. 20.: „*Item littera capituli Transsilvani, transcriptum prescripte littere Lodovici regis ad exhibitionem Gregorii presbiteri in festo beatorum Fabiani et Sebastiani martirum, anno domini millesimo quadringentesimo decimo octavo confecta.*” Az apátság 1427. évi oklevél jegyzékében. *KmJkv* 24. sz. (192–193.).

³⁰⁹ 1427. nov. 5.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 118. sz. A vásártartási engedély „adományozása” azért is problematikus, hiszen azt pont Antal apát kérte, aki 1427-ben az oklevelek jegyzékét készítette, ő pedig tudott I. Lajos király korábbi engedélyéről, de elképzelhető, hogy Zsigmond király lelkének is jobb volt „adományozni” a jogot, mint „megerősíteni”. Mindenesetre ez az „adományozás” vezette félre a kutatókat, akik csak 1427-től számítják az egeri vásárokat: PRT XII/b. 84. „*Neki köszönheti Egeres évi vásárját és heti piacát, melyeket Zsigmond királynál 1427. november 5-én eszközölt ki...*” CSOMOR 1912. 77. A vásár körüli zavart Jakó Zsigmond tisztázta: *KmJkv Tanulmány* 52–53. Rüszt Fogarasi Enikő nem említi I. Lajos király oklevelét, szerinte

Egereshez hasonlóan országos vásártartás engedélyét adta 1459-ben Mátyás király Kolozsmonostor mezővárosnak, azonban ezen az egy adaton kívül egyelőre többet nem ismerek, így például azt sem tudni, hogy melyik napra szólt az engedély.³¹⁰ Mindenesetre ennek a vásárnak akkor volt igazán jelentősége, ha az nem esett egybe a szomszédos Kolozsvár vásárával.³¹¹

Egeres csak 1457-től rendelkezik vásártartási (a heti vásár szombaton, az éves pedig Szent Gál napján volt) joggal. RÜSZ FOGARASI 2001. 26.

³¹⁰ ESZETRHÁZY 1867. 100. Rüszt Fogarasi Enikő az erdélyi központi helyeket vizsgálva úgy állapította meg, hogy „*Kerc, Harina, Kolc, Kolozsmonostor, Almásmonostor az egy pontos helységekhez sorolható.*” Igaz, ő csak a vásártartás és az egyházi intézmények meglétének aspektusaiból vizsgálta a régiót. RÜSZ FOGARASI 2001. 37. Véleményem szerint Kolozsmonostor azért ennél „központibb” helyet foglalt el Erdély középkori településrendszerében. Egyrészt, mert kétségkívül uradalmi központ volt. Másrészt nemcsak egy fontos egyházi intézménynek adott otthont – amely mellesleg Erdély egyik legforgalmasabb hiteleshelye volt – hanem tudjuk, hogy lakói az önkormányzat bizonyos fokát is megkapták, és feltehetőleg a település is „városias képet” mutatott. Magam mezővárosnak határozom meg, de semmiképpen se tartom indokoltnak, hogy Kolozsmonostort az egy pontos falvak tengerébe süllyesszük. 1492. okt. 16.: „... *ad scitum circumspectorum iudicis et iuratorum civium oppidi nostri Kolosmonostora...*” DL 36 398 p.92. n.1. – közli: ENTZ Géza: Művészek és mesterek az erdélyi gótikában. In: *Kelemen Lajos emlékkönyv születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. BODOR András et al. Kolozsvár, 1957. 254–255. Regesztája: *KmJkv* 2822. sz. Ha Kubinyi András kritériumrendszere alapján megvizsgáljuk Kolozsmonostort, a következőre jutunk: nagybirtok központja: 2 (ha rezindenciát számolok, akkor 3) pont, állandó megyei ítélőszék, vagy egy hiteleshely: 2 pont, monostor megléte: 1 pont, a települést 1490 után nevezik *oppidum*ként, függetlenül attól, hogy hány alkalommal: 2 pont. Így legalább hét pontot kell adni Kolozsmonostornak (és ebbe nem számoltam bele a bizonytalan hetipiacát), amely az „*átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak*” kategóriájába esik. KUBINYI 2000. 14–15. Ugyanakkor, mindeddig nem találtam olyan oklevelet, melyet Kolozsmonostor hatósága adott volna ki.

³¹¹ Kolozsvár vásáraitól igen késői adataink vannak. Lupescu Kolozsvár 1316. évi privilégiumlevele kapcsán jegyezte meg, hogy a szabadság minden bizonnyal azért nem rendelkezett a (heti) vásártartásról, mert ilyen joggal már korábban rendelkezett a város. Ugyanő hívta fel a figyelmet arra, hogy a 14. században a vásártartási engedélyeknek a privilégiumokban való meg nem említése semmi esetre sem tekinthető hiányosságnak, azon egyszerű oknál fogva, mert ilyenekkel addigra már rendelkezett az éppen kiváltságolt város, ezért felesleges volt annak ismételt megemlézése. LUPESCU 2005. 55. Mindenesetre Kolozsvár heti piacáról az első forrásunk 1338-ban kelt, amikor is csütörtöki heti vásárát említették. Éves vásárra pedig csak a 16. századból van biztos adat: 1500. július 5-én II. Ulászló király két éves vásár tartását engedélyezte: az egyiket Judica varárnapjára, azaz a Nagyböjt 5. vasárnapjára, a másikat ősszel, Szent Imre herceg (november 5.) ünnepére. 1514-ben a már meglevő csütörtöki heti vásár mellett hétfői vásárt is tarthattak a kolozsvári polgárok. Még ugyanebben az évben II. Ulászló eggyel növelte a heti piacok számát, ugyanis vasárnapra is engedélyezte a sokadalom tartását. RÜSZ FOGARASI 2006. 371–372. Solymosi László szerint a több hetipiac több városrészt sejtet. Meglehetősen furcsa lenne, hogy egy olyan öntudatos város, mint Kolozsvár csak a 16. században kapott éves vásár tartására engedélyt, holott már a 14–15. század fordulóján rendkívül (gazdaságilag és társadalmilag is) dinamikus fejlődött. Igaz, az országos vásártartási engedély a 14. században még igen ritka kiváltságnak számított (LUPESCU 2005. 55.). Az mindenesetre furcsa, hogy híres szülőtte, Mátyás király se ajándékozta meg éves vásártartási engedéllyel szülővárosát, amely további gazdasági előnyöket adott volna a városnak.

II. 10. Kiadások, befektetések (zálogügyletek, birtokvásárlás, pénzkölcsönzés)

Miután a bevételi oldalt áttekintettem, érdemes a kiadásokra rátérni. A források itt sem adnak elegendő támpontot, elszórt adatokból azonban nagy vonalakban felvázolható, hogy milyen kiadások és főként milyen befektetések jellemezték az apátságot.

Kolozsmonostornak *exempt* egyházként az esztergomi érsek felé voltak – részben pénzügyi – kötelezettségei. Erről egy beszédes adatunk 1402-ben kelt, amikor János esztergomi érsek abból az apropóból, hogy Zsigmond királyt Itáliába kell kísérnie, felszólította az apátot, hogy kiadásai fedezésére harminc nap alatt fizessen neki kétszáz aranyforintot.³¹² 1449-ben pedig az esztergomi székesegyház építkezéseire követelt az érsek – pápai bulla segítségével – a joghatósága alá tartozó egyházaktól anyagi hozzájárulást. Megjegyzendő, hogy a kolozsmonostori apát volt a pápai bulla egyik végrehajtója, ő tehát nem tagadta meg az építkezésekhez a hozzájárulását.³¹³ Ilyen, és ehhez hasonló kiadások bizonyosan sűrűbben fordultak elő, mint amennyit a források dokumentálnak. Az egyházi feljebbvalón kívül a királyi kegyúr is igénybe vehette apátsága pénzét. Így Zsigmond király 1397-ben pénzügyi megbeszélésre hívta Pál apátot, hogy megtárgyalják az apátság fele jövedelmének beszolgáltatását.³¹⁴ Arra vonatkozóan alig van adatunk, hogy az apátot milyen kiadások terheltek, így csak a már elcsépelte megállapításokat ismételgethetném, miszerint ruházkodásra, élelmezésre, cselédségre...³¹⁵ Néhány konkrét adat viszont fennmaradt, amely az apátság kiadásait, befektetéseit világítja meg, így a továbbiakban inkább a konkrétumokra térek rá.

³¹² 1402. jan. 20.: DL 28 951. – regesztája: *ZsO* II. 1407. sz.; említi: PRT XII/b. 75–76.; CSOMOR 1912. 51.; *KmJkv Tanulmány* 105.

³¹³ PRT XII/b. 87. Antal kolozsmonostori apát mellett Péter pécsváradi apát és a váci püspök volt a pápai bulla végrehajtója.

³¹⁴ 1397. dec. 31.: DL 28 944. – regesztái: *Ub* III. 193.; *ZsO* II. 5122. sz.; említi: PRT XII/b. 76.; *KmJkv Tanulmány* 105.

³¹⁵ Jakó Zsigmond a pécsváradi apátsággal veti össze a kolozsmonostori – feltételezett – kiadásokat. Tény, hogy az 1438. évi pécsváradi kimutatás valóban egyedülálló, de az csak az ottani viszonyokra érvényes. Míg például a pécsváradi apát „hadi kiadásai” meglehetősen magasak voltak, Kolozsmonostornak ilyenekkel alig kellett bajlódnia. Az azonban más apátságra is jellemző lehet, hogy az apáti asztalra nagyságrendekkel nagyobb összeg jutott, mint a konventére. Pécsváradon ez úgy festett, hogy az apát és a személyes cselédségére 1439-ben 745 forintot költöttek (ebből 180 forint volt csak a bor), addig a 13 felszentelt szerzetest és hat novíciust számláló konvent asztalára már csak 385 forint jutott – annak ellenére, hogy az apátság jövedelmét forma szerint három egyenlő részre kellett volna osztani: az apát, a konvent szükségleteire, valamint a templom felszereléseire és karbantartására. Mellesleg a pécsváradi apátság éves bevétele 1438-ben 1426 forint (ennek mintegy felét azonban naturáliában kapta meg az apátság, tehát készpénzbevétel nélkül 1426 forint volt), kiadása pedig 1396 forint volt. A számadás kiadása: KOLLER, *Historia* III. 373–376. Ismerteti: TAGÁNYI 1899. 333–335.; PRT XII/b. 26–28.; *KmJkv Tanulmány* 103.

A 15. század második felétől ugyanis meglepő módon megsaporodtak a zálogügyletek. Mindjárt 1450-ben, amikor Kecseti István fia Péter és hitvese, Margit Szentmártonmacskása (másként Botosmacskása) birtokon (Doboka m.) levő három lakott és egy néptelen jobbágytelküket 32 forintért zálogba vetették Antal apátnál és kolostoránál úgy, ha a házaspár nem tudná a szerzeteseket megvédeni a birtokon, akkor hasonló értékű telket engednek át Kecseten.³¹⁶ Az erdélyi káptalan még ez év novemberében jelentette az erdélyi alvajdának, hogy az apátnak a négy telekbe való beiktatásánál Bádoki János jobbágya, Egyed ellentmondott Bádoki János, Antal, ennek két fia, Mikeházi Antal két fia, Tóthőri Balázs lánya: Orsolya nevében, Vas Pál pedig Szentgyörgyi Miklós nevében mondott ellen.³¹⁷ A per éveken keresztül húzódott, a végeredménye azonban nem ismert.³¹⁸

Patai Dezső Antal 1459-ben tizenhat aranyforintért zálogosította el kóródi (Papfalva szomszédságában) birtokrészét Lukács apátnak, akinek „*említésre méltó eseményeket nélkülöző, rövid működésének valószínűleg a halál vetett véget talán 1460 elején.*”³¹⁹

Nem sokkal később egy újabb zálogügyletet kötött Pécsváradi Péter apát. A budai káptalan előtt Bátori Szaniszló fia István fiai Fejérd birtokuknak (Kolozs m.) azt a felét, amely rokonuk, László halálával szállt rájuk, 270 aranyforintért adták zálogba az apátnak úgy, hogy a birtokrészt csak egy év elteltével válthatják vissza.³²⁰ A család az egy év eltelte után nem váltotta vissza a birtokrészt, az apátnak pedig készpénzre volt szüksége, így a zálogos részt – ugyanazért az összegért, amennyiért átvette – Miklós küküllői főesperesnek, gyulafehérvári kanonoknak és testvéreinek: Zeréndi néhai Buda (*dictus*) Péter fiainak, Istvánnak és Pálnak adta tovább.³²¹

³¹⁶ 1450. márc. 25-én Herepei Márk erdélyi alvajda elrendelte Antal apát beiktatását Botosmacskása birtokrészbe, az erdélyi káptalan az iktatásról április 5-én tette meg jelentését. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 175. sz. & 176. sz. 1450. okt. 9e.: DL 36 407 p.103. n. 1. – regesztája: *KmJkv* 906. sz.

³¹⁷ 1450. nov. 20.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 178. sz.; említi: CSOMOR 1912. 77.

³¹⁸ 1453. okt. 17-én az erdélyi alvajdák vízkereszt nyolcadára halasztották Gotthárd apátnak Bádoki János, és Kecseti István ellen a négy jobbágytelek miatt kirobbant perét. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 185. sz. 1454. jan. 24-én mivel az idézettek nem jelentek meg a vajda ítélőszéke előtt, ezért az erdélyi alvajdák vízkereszt nyolcadáról Szt. György nyolcadára halasztották a pert. BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 186. sz.

³¹⁹ 1459. jan. 3.: DL 36 392 p.33. n.1. – regesztája: *KmJkv* 1335. sz. Lukács apátról az idézet: *KmJkv Tanulmány* 58.

³²⁰ 1464. ápr. 10.: DL 36 394 p.13–14. n.1. – regesztája: *KmJkv* 1665. sz. A zálogbavető Bátoriak a család somlyói ágához tartoztak.

³²¹ 1469. ápr. 6.: DL 36 394 p.12–13. n.3. – regesztája: *KmJkv* 1861. sz. A pénzsűkét mutatja, hogy Péter apát ebben az évben még az egyik apáthidai malmát is zálogba adta Feyer Miklós kolozsvári polgárnak. 1469. jún. 19.: DL 36 393 p.142. n.2. – regesztái: *Ub* VI. 3721. sz.; *KmJkv* 1929. sz. (1469. okt. 26-a utáni keltezéssel). Ld. 280. j. A pénzsűkének minden bizonnyal építkezés volt az oka, 1470-ben ugyanis az apát Lőrinc kolozsvári kőfaragóval alkudozik, akinek egy szentségtartót kellett elkészítenie (1470. máj. 28.: DL 36 392 p.146. n.1. – regesztája: *KmJkv* 1962. sz.). Valószínű, hogy ekkoriban nemcsak a szentségtartót cserélték ki, hanem egyéb felújításokat is végeztek a monostoron és templomán. A Bátoriak birtokrésze mellesleg továbbra is zálogban

A halastavak kapcsán már említettem, itt csak emlékeztetőül jegyzem meg, hogy 1519-ben a konvent Szamosfalvi Miklola István egy szentmiklósi halastavát vette zálogba tizenkét forintért, amelyet később István ki is váltott a szerzetesektől.³²²

Természetesen apátsági birtokok is kerülhettek zálogba, egy 1529 végéből származó adat tanúsága szerint ráadásul nem is kevés. Ekkor ugyanis a konvent egy jegyzéket készített arról, hogy Fancsika, Balás, Szarkad, Indal, Magyarpeterd, Közép-Oláhpeterd, Felső-Oláhpeterd és Pusztá-Egres birtokait (Torda m.) Koppándi Ambrusnál háromszáz forintért kötötték le zálogba.³²³

A 16. század első felében egyszerre megszorodtak a birtokvásárlásra és birtokvásárlási szándéokra vonatkozó adatok. Kesztlői Sebestyén kolozsmonostori jegyző 1515-ben az erdélyi káptalan előtt tiltakozott, mert Gyulai Valkai Márton Szomordok birtokot régi tulajdonosaitól annak ellenére meg akarta venni, hogy az apátságnak a szomszédság jogánál³²⁴ fogva elővételi joga volt rá, amit érvényesíteni is akart.³²⁵ Nagyszombati Márton (volt tatai) apát 1518-ban hasonló ügyben jelentett be tiltakozást. Ő szilágyi Jakabfi Pétert

maradt. 1471-ben Mátyás király meghagyta Kolozsvár tanácsának, hogy Fejérd birtoknak azt a részét, amely a városnál van zálogban – vagy egyéb címen –, és amely Bátor Szaniszló unokáját: Miklóst és ennek testvéreit illeti, nekik adják vissza, miután a rajta levő zálogösszeget megkapták. 1471. jan. 9.: DL 26 418.

³²² 1519. jún. 18.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 381. sz. Ld. 285. j.

³²³ 1529. dec. 31.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 409. sz.; említi: PRT XII/b. 91. Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy ezek a birtokok pontosan mikor és milyen módon kerültek a konvent birtokába. Valószínű, azért a konvent járt el, mert ekkor gyerőmonostori Kemény János jószágigazgató állt az apátság élén.

³²⁴ A szomszédsági jogról Degré Alajos írt kiváló összefoglaló tanulmányt. A szomszédok már igen korán beleszólást kaptak a mellettük fekvő ingatlan sorsába. A szomszédok hozzájárulási joga a rokoni öröklésből ered. A nemzetségek ugyanis, amikor letelepedtek, tulajdonképpen egy zárt gazdasági közösséget hoztak létre, ezáltal a nemzetség vagyoni és birtokügyeibe más – azaz egy nem nemzetség tag – nem szólhatott bele. Ez azt jelentette, hogy egy nemzetségtag halálával gazdátlanra vált birtokot a szomszéd örökölhette. Degré említi olyan esetet is, amikor egy ingatlanügyletbe a rokonok a szomszédság jogán szóltak bele. Ennek a szomszédi öröklési jognak az uralkodó akarata vetett véget úgy, hogy a rokonok nélkül elhalt birtoknak a királyt jelölte ki örökösül. A jogfejlődés idővel úgy alakult, hogy a szomszédnak bár ugyanolyan joga volt, mint a vérrokonnak, amikor birtokelidegenítésre került a sor, de az öröklési joga helyett elővásárlási, beleegyezési, vagy a hozzájárulás megtagadásának jogával élhetett. Szomszéd nem feltétlenül rokon volt, lehetett például egyházi intézmény is, ezért a birtokügyletbe szomszédság jogán való beavatkozás jogalapja nem a rokoni viszony, hanem gazdálkodási közösség volt. Ez azt jelentette, hogy a tulajdonosok törekedtek arra, hogy a birtoktestben minél kevesebb idegen szerezen részesedést (ezáltal tovább aprózva az ingatlant), és a már meglévő birtokosoknak lehetőségük legyen birtokaik kikerekítésére. A szomszédok öröklési joga tehát eltűnt, de a birtok elidegenítéséhez való hozzájárulási (vagy megtagadási) joguk megmaradt. Idővel a hozzájárulási jog (mely bonyodalmakat okozhatott azzal, ha a szomszéd, bár nem adta hozzájárulását a birtok elidegenítéséhez, de azt nem vette meg, ezáltal megbénította az ingatlanforgalmat) elővásárlási joggá gyengült. Degré szerint a Székelyföldön – mivel ott a királyi öröklési jog kevésbé tudott érvényesülni – ezzel ellentétes gyakorlat alakult ki, azaz a szomszédi öröklési jog teljes mértékben kifejlődött. DEGRÉ 1942.

³²⁵ 1515. dec. 21.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 363. sz.; említi: CSOMOR 1912. 88. „...ratione contiguae commetaneitatis et proprinquiris vicinitatis dictam ecclesiam...magis quam alios concerneret...” Kesztlői Sebestyén 1499-ben bukkant fel a konventben, a következő évben pedig már a hiteleshely jegyzője egészen 1521-ig, és nem sokkal 1526 előtt halt meg. *KmJkv Tanulmány* 128.

Korpád, Papfalva, Topa és Szomordok birtok elidegenítésétől, bányabüki *Cherubin* Kolozs megyei főispánt pedig azok megvételeitől tiltotta el, mivel azokra a közvetlen szomszédság miatt az apátságnak volt elővételi joga.³²⁶ Ezek az adatok megvilágítják az apátság birtokpolitikáját, nevezetesen a tömbösítés iránti törekvésüket, és úgy tűnik, az ehhez szükséges anyagi erőforrással – merthogy a szomszédságból eredő elővételi jogukat érvényesíteni akarták – rendelkezett is a közösség. Birtokvásárlásáról egyetlen forrás emlékezik meg, mégpedig 1517-ből. Míg a reformáció vihara épp kitörni készült Wittenbergben, addig e nagy eseményről mit sem tudva Papfalvi *Choronk* Benedek fia János az erdélyi káptalan előtt papfalvi birtokrészét – amely egy nemesi kúriából és Papfalva negyed részéből állt – kétszáz aranyforintért eladta a konventnek.³²⁷

Bár nem az apátság anyagi erejéről, inkább annak tehetősebb tagjairól alkothatunk képet az alábbi két adattal. Broda Miklós dombói szerzetest – a dombói apát teljhatalmú kolozsmonostori megbízottját – részben azért közösisítették ki alkalmatlanság vádjával és függesztették fel a papi hivatásának gyakorlásától, mert egy „tehetős” (*propriarius*) kolozsmonostori szerzetesét, aki pénzből az intő figyelmeztetések ellenére többször adott kamatra kölcsönt világiak számára, engedetlensége miatt elzáratta, de az a „tisztos őrizet” alatt hirtelen elhalálozott.³²⁸ Sajnos az uzorás szerzetesnek sem az ügyfélkörét, sem az általa használt kamatlábakat nem ismerjük.

A városi ingatlanok kapcsán már említettem Balázs *frater* esetét, aki Harangozó János kolozsvári polgár özvegyétől vette negyven forintért zálogba a kolozsvári *Hydwca*-ban levő lakóházát. Balázs valószínűleg családi kapcsolatban állt Zsuzsannával, amit alátámaszt az is, hogy az özvegy és gyermekei magtalan haláluk esetére a házat végleg a szerzetesnek engedték át.³²⁹ A 16. századból még ismert Kolozsvári László *custos* esete, aki Kolozsváron egy telekrészt vásárolt, amelyet végül az apátságra hagyott.³³⁰ E két utóbbi szerzetes azért is

³²⁶ 1518. dec. 17.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 374. sz.; említi: CSOMOR 1912. 89. Korpád Apáthidának, Papfalva pedig Bács és Kajántó birtoknak volt a határosa, és Szomordok szintén apátsági birtokok (Bogártelke, Kajántó) között feküdt.

³²⁷ 1517. okt. 31.: BEKE, *A kolozsmonostori konv.* 371. sz. Csomor Lajos nem kis kárörömmel és meglepődöttséggel írta: „Sajnos, hogy nem látták Henrik és Antal apáturak azt a jelenetet, a midőn az öregségtől meggörnyedt Papfalvi-nemes lemondott az apátság javára ősi birtokáról a csengő aranyokért, hogy azokon Kolozsvárt, a Farkas-utczában biztos hajlékot szerezhessen magának, minthogy kúriájában kinnt már nem tehetett eleget nemesi kötelezettségének öregsége és szegénysége miatt. A szenvedett sok méltatlanságért, ha bosszúállást nem is, de legalább lelki elégtételt bizonyára éreztek volna!” CSOMOR 1912. 88.

³²⁸ 1328. márc. 11.: DF 278 932. – kiadása: CD *Fejér* VIII/2. 373–375. (tévesen 1322-re keltezve); regesztája: CD *Transsylvaniae* II. 613. sz.; AO XII. 119. sz.; említi: PRT XII/b. 71–72.; CSOMOR 1912. 27.

³²⁹ 1497. okt. 21.: DL 36 403 p.192. n.1. – *KmJkv* 3032. sz. Az esetet ld. 292. j.

³³⁰ A történetet a városi ingatlanoknál már érintettem ld. 293. j.

különös, mert ők, mint a szerzetesközösség tagjai, készpénzbevételhez – elvileg – nem juthattak, legfeljebb családi örökség jogán.

Az apátság kiadásairól alapvetően kevés forrás marad fenn, ezek is csak az egyházi feljebbvaló és a királyi kegyúr felé teljesítendő anyagi szolgáltatásokról szólnak. Hogy az apátság működése mekkora összegeket emésztett fel, arról egyáltalán nincs adatunk. Ugyanakkor, rendkívül jók a kései adatok, melyek az apátság befektetéseit világítják meg. Ezek alapján úgy látom, hogy Kolozsmonostor a késő középkorban, a megelőző időszakhoz képest, intenzívebb birtokszerzési politikát folytatott, bár a forrásadottságok miatt a kép egy kissé torzíthat.

II. 11. Az apátság gazdasága

A reformáció erdélyi megjelenése a kolozsmonostori apátságot sem hagyta érintetlenül, és bár – Fráter György itteni kormányzóságának köszönhetően – meglepően sokáig tartotta magát a hagyományos szerzetesi élet az apátság falain belül, mégis, 1556. április 28-án Kolozsvárott az országgyűlés kimondta a monostor és a gyulafehérvári káptalan szekularizációját. Beke Antal rendkívül jól rátapintott ezen egyházak szekularizációjának (egyik) okára, hiszen mindkét intézmény jelentős birtokállománnyal rendelkezett. Az ezen birtokokból származó jövedelmek pedig a hatalmát kiépíteni igyekvő Izabella kormányzó kezébe kerülve – amely birtokállományt később az erdélyi fejedelmek örökölték – lényegesen előnyösebb helyzetbe hozta őt a politikai életben.³³¹

A kolozsmonostori apátságot Báthory István 1581-ben a kolozsvári jezsuitáknak adta.³³² Az apátság akkori állapotáról, épületeinek állagáról és gazdaságáról Szántó István jezsuita szerzetes 1581. szeptember 1-jén kelt, a jezsuita generálishoz írt levelében emlékezett meg.³³³ A forrás azért is rendkívül fontos, mert bizonyos, hogy az még a bencés állapotokat tükrözi.

„A második helyet, amelyben megszálltunk, Kolozsmonostornak nevezik, amely egykor az apát székhelye volt Erdélyben. Ez körülbelül harminc falut és mezővárost birtokolt, amelyeket – miután a szerzeteseket az országból (ti. Erdélyből) kiűzték – a nemesek között eladták.

Ez a hely igen kellemes és egészséges arra, hogy itt lakjunk. Keletről – a monostor és Kolozsvár külvárosának szomszédságában – van a falunk (ti. Kolozsmonostor), észak felől egy olasz mérföldre egy magas domb emelkedik, amely keletről nyugatra körülbelül három vagy négy olasz mérföld hosszan szőlővel – amiből nekünk szőlőtizedet fizetnek – van beültetve. A szőlő alatt és a szőlő mellett hosszan szántóföld terül el. A szántó és a domb

³³¹ Az apátság és birtokai az adományozások fontos alapja lett. Így például János Zsigmond választott király 1569-ben az apátságot Kolozsmonostor, Bács, Bogártelke, Jegenye, Kajántó és Tiburc *prediumokkal* együtt Forgách Ferencnek adományozta. Forgách utód nélkül hunyt el, így a birtokok visszaszálltak a kincstárra. Báthory István fejedelem pedig Blandrata Györgynek adta Kajántót, Tiburcot és Bogártelkét. Blandrata ezeket Kendy Sándornak és Bánffy Farkasnak adta el, akiktől Báthory Kristóf (Báthory István testvére) váltotta vissza. ESZTERHÁZY 1867. 103.

³³² A jezsuiták Báthory Istvántól az apátságon kívül Kolozsmonostor, Bács és Jegenye birtokokat kapták meg. A jezsuitákat 1588-ban száműzték Kolozsvárról, de 1594-ben ismét visszatérhettek. ESZTERHÁZY 1867. 103.

³³³ 1581. szept. 1.: Szántó István jezsuita szerzetes levele Aquaviva Claudio jezsuita generálishoz. In: *Fontes rerum Transylvanicarum. Erdélyi történelmi források*. Tom. I. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1613). Gyűjtötte: VERESS Endre. I. kötet. 1571–1583. Budapest, 1911. 59. sz. A téma szempontjából lényeges rész: 175–176. A levelet Csomor Lajos – kihagyásokkal – ismerteti. CSOMOR 1912. 9–10.

között – ahol a monostor van – kelet felé, a város felé az igen tiszta és kövecses Szamos folyó folyik, amelynek a pénteki fogása gazdagon szolgál nekünk élő és egészséges halakkal, és amelyen [ti. a Szamos folyón] egy háromkerekű malom télen-nyáron folyamatosan forog (dolgozik), amiből több búza és liszt gyűlik össze, mint amit a közösség egész évben fogyaszt.

Valamint, a folyó egyik partjánál, egy kődobásnyira a monostortól, a dombon fekszik a majorságunk. Itt őrzik a terményeket: a búzát, a zabot, a szénát, a szalmát. Itt különböző helyek vannak az ökröknek, a teheneknek, a sertéseknek, a juhoknak, a galamboknak, a méheknek és a tyúkoknak. A juhoknak és a teheneknek a sajtját itt sajtolják ki, a tejből elegendő készlet van: annyi, amennyire a közösségnek szüksége van.

A majorral összekapcsolva a nyugati oldalról egy hosszú és széles (veteményes) kert van, ami igen alkalmas mindenféle növény számára. A folyó másik partjánál egy igen nagy kiterjedésű gyümölcsös kert van, amely különböző gyümölcsfákkal van beültetve. Valamint, máshol igen tágas kert is van a kelkáposzta, tök és a len számára. A negyedik kert a monostorunkhoz, vagy várunkhoz a keleti oldalról kapcsolódik. Ezt rózsák veszik körbe, és néhány gyümölcsstermő fával és szőlővesszővel van beültetve. Ebből a kertünkből fedezzük szükségleteinkre a szőlőt, és ezenkívül még néhány hordó bort (nyerünk). Az ötödik – ugyancsak eléggé nagy – kert a városban van. Ezt körbe különböző gyümölcsfákkal ültették, a közepén a szántásra-vetésre termékeny és sík föld van. Hajdan itt voltak a muskotályszőlők, amelyeket a szerzetesek ültettek, de azokat a protestáns polgárok³³⁴ – mielőtt a helyet nekünk átadták volna – széthordták.

A távolban, Kolozsmonostorunktól nyugatra, a mi jobbágyaink³³⁵ szántói és rétjei vannak, dél felől pedig terjedelmes erdőnk van, amelynek hossza és szélessége mintegy egynapi járóföld. Itt különféle madarak és vadak vannak, amelyeket elfogni, és vadászni a hozzájárulásunk nélkül senkinek sem szabad. Ezen kívül itt sok gyümölcsfa is van, amelyek maguktól diót teremnek.

Kolozsmonostorról tehát szemeinket amerre csak fordítjuk – vagy keletre, vagy nyugatra, vagy délre, vagy északra –, minden, amit látunk a mienk, és hasonlóan egy pillantással meg lehet szemlélni a szőlőket, a szántókat, a réteket, a folyókat, a kerteket, a falvakat és az erdőket.

Hajdan Kolozsmonostornak kolostor formája volt, miután azonban a szerzeteseket – akik ezt a helyet lakták – a protestánsok elűzték, ezt várrá alakították. Lebontották a szerzetesek celláit, egyik oldalról fallal kerítették körbe, a másik oldalról agyaggal kenték

³³⁴ A kiadásban: *haeretici cives*.

³³⁵ A kiadásban: *nostrorum colonorum*.

be.³³⁶ György kincstartó (ti. Fráter György) címere a nevével együtt még mindig a kapu fölött kőbe vésvé látható. Ebből arra következtethetünk, hogy ő itt építkezett. Az eléggé tágas templom össze van kapcsolva a monostorral, de minden díszétől megfosztották. A protestánsok ugyanis elhordták minden ruhát, szent edényt, és az összes oltárdíszet, a képeket elégették, kiverték az ablaknyílásokból az üvegeket, és semmit sem hagytak a csupasz falakon kívül.

Amikor a szerzetesek eltávoztak, néhány ládában a földbe ásták az arany és ezüst edényeket, valamint a drága szent ruhákat, de a protestánsok megtalálták, és elvitték ezeket. Gyulafehérváron – nem tudni mi okból – több mint ötven casulát, nyolc-tíz dalmatikát, valamint nem kevés antependiumot, oltárkárpitot, püspököveget ezüst pástorbottal, és tíz vagy tizenkettő kelyhet őriztek. Ezeket a fejedelem mind nekünk ajándékozta, és három templomunkban használjuk.”

A jezsuita szerzetes leírásában kibontakozik a monostor közvetlen majorsági gazdasága, ahol minden megtalálható, illetve előállítható, ami a szerzetesek közvetlen ellátásához szükséges. A templomfelszerelések és ruhák leltárából pedig szépen látszik, hogy a szekularizáció nem egy szegény apátságot sújtott.³³⁷

³³⁶ Feltehetően sövényfal felhúzására gondolt.

³³⁷ A leírásból látszik, hogy a jezsuiták már csak a hajdani apátsághoz közvetlenül kapcsolódó földeket tudák megtartani, a távoli birtokok már elvesztek.

II. 12. Az apátság jövedelme

Véleményem szerint a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján a kolozsmonostori apátság – és általában a szerzetesközösségek – jövedelme nem állapítható meg, analógiák alapján pedig azt megbecsülni sem lehet.

Jakó Zsigmond kísérletet tett Kolozsmonostor jövedelmének meghatározására. Véleménye szerint az apát javadalma „a legalább 16–17 falu vagy puszta határát és népességét felölelő birtok földesúri járadékain kívül az egyházat illető tizedekből, vámjövödelmekből és a hiteleshelyi bevételekből tevődött össze.”³³⁸ Jakó Zsigmond a pécsváradi apátságot Kolozsmonostorral azonos gazdagságúnak tartotta.³³⁹ Magam ezt nem állítanám, hiszen a pécsváradi apátság gazdálkodásáról igen keveset tudunk, következésképp annak jövedelmi viszonyairól nem alkothatunk – egyelőre – képet. Ráadásul térben igen távol eső apátság csak korlátozottan képezheti az összehasonlítás alapját, hiszen egész más adottságokkal, gazdasági viszonyokkal, gazdálkodási módszerekkel kell számolnunk.

Az apátságok jövedelmének vizsgálatánál az új apát által a pápai kúriának fizetendő *servitium* nagyságának ismerete lehet segítségünkre, hiszen azt az apátság jövedelme alapján határozták meg, Kolozsmonostor esetében azonban csak Albeni Henrik több részletben történő teljesítéseit ismerjük.³⁴⁰

³³⁸ *KmJkv Tanulmány* 102. A felsorolásból egyedül a hiteleshelyi bevételt lehetne rekonstruálni – feltéve, ha az ügyfelek mindig, és mindenkor megfizették az oklevelek tarifáját, és nem próbálták lealkudni, vagy más módon egyenlíteni a számlát. A vámjövödelmekkel kapcsolatos aggályaimat már fentebb kifejtettem.

³³⁹ „*Minthogy Kolozsmonostor körülményei legtöbb hasonlóságot általában éppen Pécsváraddal mutattak, nem erőszakolt a feltételezés, hogy jövödelmük is nagyjából azonosan alakulhatott.*” *KmJkv Tanulmány* 104. Jakó Zsigmond a pécsváradi apátság 1438. évi jövedelmét (hiteleshelyi tevékenységből származó bevételekkel, és a vámbevételekkel kiegészítve) legalább 5000–8000 forintra becsülte. Csak összehasonlításképp: 1462-ben Mátyás király a pannonhalmi apátság éves jövedelmét 4000 forintra becsülte, amely felért egy „jó” püspökséggel: „*Item vult dominus rex etc. quod Thomas, qui est notabiliter notatus in multis, continentetur de illa una abbatia, videlicet Sancti Martini, que equivalet unum competentem et bonum episcopatum, et extendit se in proventibus prope ad III^m florenorum.*” *MonVat* I/6. 21. Ekkoriban Szék és Béla éves jövedelmét „mindössze” 3000 forintra becsülték. *MonVat* I/6. 21.

³⁴⁰ 1419. jan. 24.: *ZsO* VII. 62–65. sz.; 1419. jan. 30.: *ZsO* VII. 73. sz.; 1419. márc. 28.: *ZsO* VII. 243–244. sz. A monostor *taxaját* 33 és 1/3 forintban határozták meg, és Henrik a monostor prépostjává (!) való kinevezése alkalmából a bulláért egy forintot, 33 *solidust* és négy dénárt fizetett. *ZsO* VII. 62. sz. Mindaddig, amíg nem nyerhetünk pontos képet, idézem Jakó Zsigmond adatát, aki szerint Kolozsmonostor jövedelme a 14. század végén elérhette az évi 1500–2000 forintot. *KmJkv Tanulmány* 103. A 16. századból egy kortárs adat ismert, amely az apátság éves jövedelmét említi. 1552. jan. 5-én Castaldo kérte I. Ferdinánd királyt, hogy az apátságot ne adományozza el, mert a birtokok évi 4000 forint jövedelméből (ez feltehetően a minimálisra becsült jövedelem lehetett) erődde építené ki a monostort. I. Ferdinánd beleegyezését adta, de figyelmeztette Castaldot, hogy az építési munkálatokat csak az apátság jövedelméből fedezheti, ő maga nem tud hozzájárulni. Jakó Zsigmond feltételezése szerint a konvent szükségére egyedül Románádast hagyták meg. *KmJkv Tanulmány* 84.; Erdély történetére vonatkozó regesták 1551–1553. Közli: B. S. I–II. közl. *Tört. Tár* 1891. 431–454 (itt: 448.); 639–659 (itt: 645.).

Azt, hogy Kolozsmonostor a bencés közösségek között rangban milyen helyet foglalt el, az apátok karrierjéből megfigyelhetjük. Azok alapján úgy látom, hogy ez az apátság kapós volt. Részben előléptetés volt Kolozsmonostor előjárójának lenni, de ugródeszka is volt egyben. *Jordanus* apát (1346?–1350?) feltehetőleg pécsváradi apát volt, mielőtt Kolozsmonostor élére került volna,³⁴¹ ónódi Cudar László (1356–1360) viszont ezt az apátságot hagyta ott Pannonhalmáért. Pál apát itteni működése (1385–1407) előtt a királyi kápolna papja volt.³⁴² Albeni Henriknek (1407–1421) pedig megérte Garamszentbenedeket otthagynia Kolozsmonostorért, aki aztán pécsi püspöknek távozott. Utódja, Balázs apát talán azonos ruszakai Dobó Balázssal, aki a Visegrád melletti Szt. András apátság éléről jött, és kolozsmonostori működése (1421–1424) után Pécsvárad élére távozott.³⁴³ Rápolti Gothárd itteni *gubernatorságát* (1452–1457) a gyulafehérvári préposti székért hagyta ott, amely mellé még a nagybányai plébániát is megszerezte.³⁴⁴ Nagyszombati Márton pannonhalmi perjel, majd szerencsi apát lett, de Kolozsmonostorra (1518–1519) már a tatai apátság éléről érkezett, és Pannonhalmára tért vissza (természetesen nem apátnak).³⁴⁵ A sorból tehát látszik, Kolozsmonostor igen nagy vonzerővel rendelkezett a karriert befutni vágyóknak, ugyanakkor innen lehetőség volt még továbblépésre is.³⁴⁶

További kutatási irány lehet az apátok személyének vizsgálatánál az egyes előjárók „politikai” kapcsolatainak elemzése. Milyen összefüggés van az egyes apátok és családjaik, valamint az éppen aktuális, a kormányzó hatalmat képviselő tisztségviselők (erdélyi vajda, országbíró, stb.) személye között? Vajon az apát családi kapcsolatait tudta-e kamatoztatni egy-egy per kimenetelénél, így kedvezően befolyásolva apátsága gazdasági életének alakulását? Sajnos ezekre a kérdésekre a rendelkezésünkre álló források nem adnak közvetlen választ, és ennek feltárására a disszertáció keretei között nem is vállalkozhatok. Mégis, fel

³⁴¹ *KmJkv Tanulmány* 35.

³⁴² *KmJkv Tanulmány* 40.

³⁴³ *KmJkv Tanulmány* 48.

³⁴⁴ *KmJkv Tanulmány* 57.

³⁴⁵ *KmJkv Tanulmány* 73.

³⁴⁶ Hogy Kolozsmonostor helye mennyire bizonytalan jó példa rá az apátság katonaállítási kötelezettsége. 1433-ban az országos hadak számára még ötven fegyveres tartását írták elő az apátnak, 1451-ből pedig tudjuk, hogy az apátsági jobbágyok az apát irányában bizonyos hadi költségek (*taxis exercitualibus*) megfizetésére voltak kötelezve. Tehát, az apátság tartott fenn bizonyos számú hadinépet, feltehetően zsoldosokat. 1439-ben ugyanakkor Erzsébet királyné felmentette Antal apátot a személyes hadbavonulás kötelezettsége alól. Tény, hogy a szerzetesi előjárónak nem a hadakozás a legfontosabb feladata... PRT XII/b. 85.; *CD Fejér* XI. 327–328.; *KmJkv* 953. sz.; 954. sz.; 955. sz. Ugyanakkor, 1498-ban Kolozsmonostor nem volt azon szerzetesi intézmények között – ellentétben például a pécsváradi, szekszárdi, pannonhalmi apátokkal, vagy az erdélyi káptalannal –, amelyek jövedelmük és birtokaik nagysága szerint katonaállításra voltak kötelezve (1498.: II. Ulászló III. dekrétuma, 20. cikkely) – igaz, Garamszentbenedek is hiányzott a katonaállításra kötelezettek sorából.

lehet figyelni arra, hogy Ottó apát nem sokkal azután azután bukik bele az oklevélhamisítási botrányba (1383), miután az 1356 óta erdélyi vajdákat adó Lackfi család karrierje leádozott. Talán nem tévedek nagyot, ha a Lackfiak és Ottó apát között jó viszonyt feltételezek, ami talán segítette az előljárót abban, hogy a 14. századi birtokrestaurációs törekvéseit viszonylag sikeresen véghezvigye. Az udvar befolyását láthatjuk abban az oklevélben is, melyet Zsigmond király adott ki 1412 októberében a kolozsmonostori apát, Albeni Henrik³⁴⁷ érdekében, miszerint „jogtalan követelésekkel” senki ne zaklassa az előljárót. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy ezek a kapcsolatok nem védték meg minden esetben az apátságot a szomszédjától.

Hogy az apátság mekkora jövedelmet tudott biztosítani, arra választ adni már nehezebb. Vizsgálatom kiinduló pontjaként ismét Jakó Zsigmond szolgál, aki a 14–15. század fordulójának változásairól így ír: *„Az a szemlélet, amely a gazdag bencés apátságokban elsősorban jövedelmi forrást látott, változatlanul tovább élt, és mindenki természetes dolognak tekintette, hogy e monostorok javait most már a király kegye alaposan igénybe veszi saját politikai céljaira.”*³⁴⁸ Kétségtelen, hogy az uralkodók ilyen szemmel is tekinthettek kegyuraságuk alá tartozó apátságokra, és a kinevezett apát, vagy kommandátor valóban jómódú nagybirtokosként élhette életét, már amennyire apátsága birtokait meg tudta védeni, vagy vissza tudta szerezni. Ugyanis – jelen esetben Kolozsmonostor – valóban nagybirtokos volt az ezzel járó előnyökkel és hátrányokkal. Ez azt jelenti, hogy jövedelmeinek döntő többsége naturáliában (termény, élőállat, bor, stb.) folyt be, készpénzbevételre jóval kisebb arányban tudott szert tenni.

A műemlékvédelmi kutatások eredményeit fel lehetne használni arra, hogy megvizsgáljuk, milyen összefüggés van a monostori építkezések, és a konvent jövedelme, bevétele között, hiszen a monostor „anyagi jóléte” mindenképpen nyomot kellett, hogy hagyjon az épületeken is. Forrásaink viszont sajnos ez ügyben is cserbenhagynak, azaz inkább az apátság jövedelmeinek jellegére vetnek fényt: 1451-ben Antal apát a Jegénye birtokon szedett azévi teljes gabonatedét a nemes Indali Gergelynek adta a képzettségének megfelelően végzett eddigi jó munkája jutalmaként, és a Jób könyvéhez írt kommentárokat

³⁴⁷ Henrik (†1444) apja, Rudolf révén Zsigmond király rokona, anyja révén pedig Eberhard zágrábi püspök és kancellár unokaöccse volt. Eberhard (†1419) előbbi tisztségét 1397-től, az utóbbit 1403-tól haláláig viselte, és Zsigmond udvarának egyik legbefolyásosabb tagja volt. Henrik fivére, János (†1438), szintén fontos egyházi méltóságokat viselt Magyarországon. Internetes forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*, „Albeni” címszó – Url cím: <http://lexikon.katolikus.hu/A/Albeni.html> (letöltés ideje: 2012. nov. 13.), további irodalommal.

³⁴⁸ *KmJkv Tanulmány* 42.

tartalmazó kódex lemásolásáért.³⁴⁹ Pécsváradi Péter apátsága alatt, 1470-ben a konvent megbízta Lőrinc kolozsvári kőfaragót, hogy készítsen el egy szentségtartót a hozzá tartozó tartozékokkal együtt. Fizetség gyanánt 160 aranyforint készpénzben, két hordó borban, négy oldal szalonnában és tizenöt köből terményben állapotok meg, ebből a kőfaragó előlegként tíz forintot már fel is vett.³⁵⁰ Polnar Péter apát is építkezett és végzett állagmegóvási munkálatokat Kolozsmonostoron. Ennek keretében 1492-ben Kolozsmonostor mezőváros bírása és esküdtei tudtával a Kolozsvár külvárosában lakó Lukács *magister* festőnek az ottani sajtolóval együtt átengedett két holdat azokból a szőlőkből, amelyeket néhai [Pécsváradi] Péter apát újonnan telepített (*de novo plantare et in loco deserto erigi et laborari fecisset... simulcum torculari subitus eiusdem vineis existenti et habito*). Lukács ezért vállalta, hogy húsz aranyforint értékű munkát tesz templomuk és a szerzetesek lakóházai romlásának kijavítása során az ablakokon, és több képet is megfest.³⁵¹ 1508-ban tudjuk, hogy az apátság templomát kijavították, de a megállapodás részletei már nem ismertek.³⁵²

Az apátság jövedelmét pontosan meghatározni nem lehet a rendelkezésünkre álló forrásokból. A jövedelem nagyságát azonban az apátság rangjából meg lehet becsülni. Annak jellegét pedig – a már eddig tárgyalt kérdéseken kívül – az építkezések jól demonstrálják. A nagybirtok szokásos problémájával küzdött Kolozsmonostor is, nevezetesen gyakran kerültek pénzügyi zavarba, hiszen a bevételeket főként a természetbeni jövedelmek adták. Éppen ezért is tartom problematikusnak Kolozsmonostor – készpénzben kifejezett! – jövedelmének meghatározására tett kísérleteket. Nem áll rendelkezésünkre ugyanis semmiféle kimutatás, amely megmutatná, mondjuk, egy év teljes bevételét. Adataink rendkívül esetlegesek és elszórtak, éppen ezért még a beszolgáltatott terménymennyiségek nagyságát sem tudjuk megbecsülni. Egyedül a szőlőkből származó jövedelem ismerhető meg helyel-közzel, ez azonban az apátsági gadálkodásnak csak egy szelete.

³⁴⁹ 1451. okt. 12.: DL 36 403 p.59. n.5. – regesztája: *KmJkv* 988. sz. „*pro quibus expositionem super libro beati Job huic ecclesie nostre conscribi fecimus*”. Említi: *KmJkv Tanulmány* 53.

³⁵⁰ 1470. máj. 28.: DL 36 392 p.146. n.1. – regesztája: *KmJkv* 1962. sz.

³⁵¹ 1492. okt. 16.: „*ad predictam ecclesiam beate Marie Virginis ac domus fratrum in eodem monasterio constructas, quamplures fenestras ac ymagines ceteraque clenodia pro maiori ac meliori commodo ecclesie predicte*” DL 36 398 p.92. n.1. – regesztája: *KmJkv* 2822. sz.

³⁵² PRT XII/b. 90. Az építkezéseket talán abból a kétszáz forintból fedezték, melyet Polnar Gábor boszniai püspök és kolozsmonostori kommandator hagyott az apátságra (*ad edificationem huius alme ecclesie beate Virginis hic in Colosmonostra fundate testamentaliter legasset*). 1501. szept. 19.: DL 36 405 p.146–147. – regesztája: *KmJkv* 3213. sz.

III. Összefoglalás

A kolozsmonostori apátság kapcsán döntő többségében annak birtokaira vonatkozó oklevelek maradtak fenn. Legnagyobb számban peres iratok (tiltakozások, eltiltások, panaszok) állnak rendelkezésünkre, de maradtak szép számban határjáró oklevelek is. A források ilyen sajátosságának köszönhetően az apátság történetével foglalkozó kutatók a szó szoros értelemben vett apátság története helyett valójában annak birtoklástörténetét írták meg.³⁵³ A szerzetesi közösség belső életéről szinte semmit nem tudunk. Jakó Zsigmond fontos lépést tett, hiszen az apátságot annak társadalmi környezete felől vizsgálta, és számos ponton korrigálta elődei tévedéseit, ugyanakkor ő sem lépett túl a klasszikus „rendtörténeti” megközelítésen. Az okleveleket a birtokok története miatt hasznosította, épp úgy, ahogy annak idején az apátok is: igazolni annak apátsági tulajdonlását. A monostor gazdálkodására vonatkozó megfigyelései azonban főként a korábbi szakirodalom általánosító megjegyzésein alapultak, éppen ezért bizonyos pontokon nem értek egyet állításival.

Kolozsmonostor birtokainak története, és az értük folytatott pereskedések sokasága tehát feldolgozottnak tekinthető, ugyanakkor az apátság gazdálkodása iránt mindezidáig nem mutatkozott érdeklődés. Magam is a már sokszor felhasznált és idézett forrásokat használtam, de a belőlük kinyerhető, az apátság gazdálkodására utaló információk alapján bizonyos mértékig szelektáltam és rendeztem azokat. Elsősorban arra koncentráltam, hogy olyan forrásokat használjak fel, amelyek valamilyen módon az apátság gazdálkodását világítják meg.³⁵⁴ Az anyag azonban rendkívül töredékes, és számos ponton nem ad választ a gazdálkodás bizonyos módszereire.

A vizsgálat pozitívumaként értékelhető, hogy végre – nem analógiák citálásával, hanem adatokkal is alátámasztva – kimondható, hogy ez a szerzetesközösség igen erőteljesen kötődött földbirtokaihoz, miként általában a monasztikus közösségek is. A monostori birtokállomány viszonylag szórt volt – jöllehet, megfigyelhető, hogy az apátság törekedett birtokai tömbösítésére –, és az egyes birtoktestek nem voltak túlságosan nagy kiterjedésűek. Ezeket az ingatlanokat az apátság erősen kezében tartva, alapvetően a jobbágy munkaerejével műveltette meg, ellentétben több más bencés apátsággal, amelyek birtokaik java részét bérbeadással hasznosította. A szomszéd hatalmaskodásai miatt tett panaszokban igen gyakran

³⁵³ Ha a rendtörténeti sorozat köteteit megfigyeljük, valójában ott – a többi apátság esetében is – ugyanezt a szisztémát figyelhetjük meg.

³⁵⁴ Épp ezért – bár átnéztem – de számos olyan határjáró oklevelet, amely semmiféle, a témám szempontjából hasznosítható információt nem ad, vagy a szükséges tiltakozásokat például nem dolgoztam fel.

felemlegették az apátok a jobbágyaikat ért bántódásokat, és gyakran panaszolták az előjárók, hogy a hatalmaskodás miatt jobbágyaik az apátsági birtokot vagy már elhagyták, vagy elhagyni készülnek. A munkaerő megcsappanása tehát érzékenyen érintette a szerzeteseket. Ennek ellenére mégsem adták a birtokot ki kezükből, hanem különböző kedvezményekkel igyekeztek jobbágyaikat ottmaradásra, vagy megtelepülésre bírni. A forrásokból inkább a földesúri sajátgazdaság ismerhető meg, a jobbágy személyes gazdasága csak részben: jobbára a haszonállatokat, eszközöket említik az oklevelek, a jobbágy gazdasága, azaz annak részei, a birtokszerkezet, teleknagyság, stb. már nem. Tehát nem rekonstruálható, hogy a jobbágyok a földet milyen rend szerint művelték, mit használtak éppen és mit pihentettek, illetve a határhasználat rendje sem dokumentált. A kérdéshez mindenképpen nagyobb számú forrást, például a környék birtokosaira vonatkozó adatokat is be kell vonni. Tudjuk, hogy a jobbágyok az apát felé különböző kötelezettségekkel: pénzbeli, vagy természetbeni javak meghatározott mennyiségű beszolgáltatásával, és egyéb munkajáradékkal tartoztak. Ezek mennyiségét, és módját a mai ismereteink szerint nem lehet rekonstruálni. A kötelezettségeket Antal apát 1427-ben ugyan összeíratta, azonban az irat tartalma nem, csak a címe maradt fenn.³⁵⁵

A közvetlen birtokigazgatást az apátok az offiálisaik útján gyakorolták, akik a helyi nemesség köréből kerültek ki. Több esetben is megfigyelhető aktív jelenlétük, akik nemcsak a napi gazdasági teendőket koordinálták, bíraskodtak a birtok népei felett, de a birtokok védelme is az ő feladatuk volt. Ez utóbbi tevékenységüket jól illusztrálják a szomszédok hatalmaskodása nyomán keletkezett iratok. Nem volt veszélytelen foglalkozás offiálisának lenni, hiszen arra is van adatunk, hogy egy támadás halálos áldozata lett az apát embere.

A legtöbb esetben forrásaink általánosítva említenek szántóföldeket, ugyanakkor a rétek, legelők és kaszálók gyakori említése intenzív nagyállattartásra utal. Hatalmaskodások során igen gyakran vittek el az apátság jobbágyaitól lovakat, ökröket, juhokat, kecskéket és sertéseket, ugyanakkor az apátság közvetlen tulajdonában levő állatokról alig emlékeznek meg okleveleink. Egészen biztosan nagyobb lehetett az apátság állatállománya, mint amennyit a források említenek. Mindössze egy adatunk van arra, hogy az apátsági jószágok a jobbágyok állataival együtt legeltek, de ennek a forrásnak a fennmaradása is inkább a véletlen műve lehetett, mint tudatos szelekció eredménye.

Az oklevelekben gyakran bukkannak fel az apátság erdői, amely az erdőgazdálkodás fontosságát mutatja. A kitermelt fát elsősorban saját szükségleteik fedezésére (épületfa, tűzifa) használták, mind a szerzetesek, mind a jobbágyok, egy adattal azonban fa eladására is

³⁵⁵ Jellemző azonban, hogy a legfontosabbak: a birtokokra vonatkozó oklevelek, a templomi felszerelések, a papi öltözetek, és a könyvek a jegyzéke fennmaradt.

rendelkezünk. Az erdő ezen kívül a benne élő vadak miatt is fontos volt, bár vadászatra mindössze egy 1581-ben, tehát a bencés korszak végén kelt levél utal.

A halastavak ritka előfordulása azt mutatja, hogy inkább csak saját szükségleteik fedezését tudták megoldani a szerzetesek, ráadásul a Szamos folyó közelsége és halbősége miatt talán nem is volt sok értelme a tavak fenntartására és őrzésére. Ugyanakkor érdemes lenne – topográfiai módszerrel, helyszíni terepbejárással – az apátsági malmok és az esetlegesen hozzájuk kapcsolódó halastavak kapcsolatát is jobban megvizsgálni.

Szőlőikre – melyek Kolozsváron és Kolozsmonostoron voltak – igyekeztek minél nagyobb gondot fordítani az apátok. A szerzetesek többször is vitába keveredtek a szőlőművelő kolozsvári polgárokkal a szőlők után fizetendő járadékok miatt, amelyet részben készpénzben követeltek. Arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy a bort nagy tételben eladták-e vagy sem, és így arra sem, hogy a szerzetesek rendelkeztek-e kocsmáltatási joggal. Ennek ellenére úgy vélem, saját birtokaikon, így például Kolozsmonostoron, a szerzetesrendnek monopóliuma volt a bor kimérése.

A malom rendkívül hangsúlyos szerepet kapott az apátsági gazdaságban, ezeket – amint az általános szokás is volt a középkorban –, nagyrészt bérbe is adták a szerzetesek. Ugyanakkor látható, nem csak a közvetlen szerzetesi gazdálkodásban kapott a malom nagy szerepet. Igen sokszor ugyanis a malmot az apátság alá tartozó egyházak fenntartására rendelték. Sajnos azt nem említik, hogy ezek a malmok mit őrltek, de feltehetően inkább gabonát dolgoztak fel, szövő- vagy cserzőmalmok voltak.³⁵⁶

A városi ingatlanokban különös módon a szerzetesek nem láttak fantáziát, így inkább megszabadulni igyekeztek tőlük. Egy kolozsvári ház járadéka ismert, amelyből a szerzetesek hosszú távon részesedtek, de a bevétel rendkívül csekély lehetett, hiszen még két másik egyházi intézménnyel is osztoznia kellett az évi hat forinton.

A tizedek az apátságnak természetbeni javak (gabona, bor, viasz, stb.) formájában folytak be, pénzbevételt jelenthetett a vámokból, és esetleg a vásártartásból származó jövedelem, ez utóbbiak nagyságát azonban még csak megbecsülni sem tudjuk. Mint ahogy azt sem, hogy a konvent hiteleshelyi tevékenységéből származó bevételén milyen arányban osztozott az apát, a szerzetesi közösség, és a hivatal munkatársai.³⁵⁷ Az is elképzelhető, hogy

³⁵⁶ CSÁNKI *Tört. földrajz*, Kolozsvár címszó.

³⁵⁷ A hiteleshelyi tevékenységből származó bevétel meghatározása is meglehetősen problematikus, az azonban bizonyos, hogy ezekre a jövedelmekre a konventek nagy mértékben támaszkodtak. Kőfalvi Tamás figyelt fel arra a jelenségre, hogy a 15. század folyamán megnőtt a konventek által kiállított oklevelek száma, miközben a káptalani iratok aránya csökkent. Kőfalvi úgy vélte, ennek a jelenségnek a hátterében az állhatott, hogy a szerzetesi közösségek jobban rászorultak a hiteleshelyi tevékenységből származó bevételekre, mint a káptalanok.

a hiteleshely gazdaságilag különvált az apátságtól. Ugyanakkor az mindenképpen elmondható, hogy a hiteleshelyi tevékenység nagyban hozzájárult a konvent gazdálkodásának stabilitásához, hiszen az abból származó bevétel biztos jövedelmi forrás volt.

Kései adataink vannak arra, hogy az apátság bevételeinek egy részét birtokvásárlásba, vagy zálogügyletekbe forgatta vissza, esetleg építkezésekbe fogott, egyéb konkrét kiadásokat viszont alig ismerünk. Nem tudjuk például azt sem, hogy a konvent asztalára mennyit költöttek, bár biztosan kevesebbet, mint az apátéra.³⁵⁸

Az apátság gazdálkodásának késő középkori története meglehetősen problematikus. Részben igaza van Jakó Zsigmondnak abban, hogy az apáti méltóság 1501 után (Tomori Pál kormányzóságának kezdetétől) különválva a szerzetesi konventtől javadalommá vált. Az uralkodók pedig olykor kincstári birtokként, jószágigazgatók útján kezeltették a monostori javakat.³⁵⁹ És mégis, a 16. században azt láthatjuk, hogy a szerzetesi élet nemhogy nem halt ki, hanem a gazdasági ügyek intézésében meglepően aktívak voltak. Ekkortól ugyanis megszaporodnak az adatok arra, hogy az apát helyett – a *custos* vezetésével³⁶⁰ – a konvent jár el bizonyos gazdasági jellegű ügyekben (telket, szőlőt ad el, hagyatékot készpénzre vált, ház és szőlőeladástól tilt). A jószágigazgatók (officiálisnak, vagy – különösen a 16. századtól – az apátsági jövedelmek adminisztrátorának nevezik őket) kapcsán pedig érdemes felfigyelni arra a jelenségre, hogy velük kapcsolatban nagyon kevés olyan adat található, amelyben apátsági birtok ügyében járt volna el, ezzel szemben döntő többségében olyan adatot találtam, melyekben ezek az adminisztrátorok magánügyben, magánemberként, esetleg valamely hivatali előljáró, vagy az uralkodó ügyében tűntek fel.³⁶¹

KŐFALVI 2008. 19. A tanulmányra F. Romhányi Beatrix hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök. Kőfalvi eredményeit kissé árnyalhatja Solymosi László megállapítása, miszerint a konventek arányát jórészt a leleszi anyag emeli meg, ugyanakkor a káptalani iratanyag a török miatt igen jelentős pusztulást szenvedett el.

³⁵⁸ Jakó Zsigmond a konvent létszámát minimum 7–8 és maximum 12 főben határozta meg. A pannonthalmi apátságához hasonló jövedelem megosztást nem ismerek Kolozsmonostor esetében.

³⁵⁹ *KmJkv Tanulmány* 69.; 79. Tomori személyisége ráadásul elég erős volt ahhoz, hogy Tolnai Máté reformtörekvései ne találjanak utat Kolozsmonostorra, ennek ellenére itt olyan botrányos élet nem volt, mint a Dunántúlon.

³⁶⁰ Mint említettem, a *custos* a monostor gazdasági ügyeit intézte, irányította. A 16. században feltehetően azért említik gyakrabban, mert, az apátság felelős előljárójaként, a távoli *gubernátorok* alatt (vagy helyett) ő intézte ténylegesen az apátság ügyeit.

³⁶¹ Így például *KmJkv* 3392. sz.; 3897. sz.; 3899. sz.; 3976. sz.; 3980. sz.; 3990. sz.; 4605. sz.; 4916. sz. Magam nem osztom Jakó Zsigmond lesújtó véleményét, amely a szerzetesközösségnek a gazdálkodásból való teljes kivonulását feltételezi. Még ha a jószágigazgató kezelte is az apátsági jövedelmeket (inkább csak azok egy részét) véleményem szerint akkor is elválasztották a saját jövedelmeiket a szerzetesi jövedelmektől, azokat egymástól függetlenül, külön kezelték. Az idézett adatok legalábbis ezt sugallják.

A rendelkezésünkre álló források ilyen jellegű kiértékelése – a számos fehér folt ellenére – nem volt hiábavaló. A töredékes anyag alapvetően a gazdálkodás jellegére vet fényt, ugyanakkor a további kutatások számára jó összehasonlító alapot nyújt.

IV. Kitekintés

A kolozsmonostori apátság gazdálkodásának bemutatása után érdemes röviden kitekinteni más bencés közösségek ilyen jellegű tevékenységére, és összevetni az azokról szerzett eddigi ismereteinket a most megismert Kolozsmonostorral. Előtanulmányok és feldolgozások hiányában a bérleti szerződések tanulságait veszem alapul, hiszen gyűjtésemet az egész országra kiterjesztettem, amelyből pedig már bizonyos tendenciák kiolvashatóak. Sajnos azonban ezek a szerződések jobbra csak a késő középkori jövedelemkezelési gyakorlatra vetnek fényt.³⁶²

Mindenek előtt le kell szögezmem, hogy nincs „bencés gazdálkodás”, helyette bencés közösségek gazdálkodásáról beszélhetünk. Az egyes apátságok egymástól függetlenül, központi irányítás nélkül intézték ügyeiket, olykor ugyan volt a területileg egymáshoz közel eső apátságok között bizonyos gazdasági jellegű kapcsolat,³⁶³ de ezt inkább a pillanatnyi helyzet, a gazdasági és társadalmi környezet diktálta, és nem a tudatos tervezés eredménye volt. Az egyes apátságok tehát önmagukban, saját „szakállukra” gazdálkodtak. Ez két okra vezethető vissza: egyrészt, az egyes közösségek gazdálkodását saját, az alapítójuktól kapott birtokállomány és jövedelemtípus határozta meg, hiszen más javakkal rendelkezett egy királyi, és mással egy magánkegyúri (ráadásul ezek is igencsak eltérőek voltak) alapítású apátság. Nemcsak mennyiségi és minőségi különbségek figyelhetőek meg, de összetételében is más volt: így például vámot, és különböző mentességeket – „jó esetben” – nem kaphatott világi alapítójától a monostor. De különbség volt az apátságok között a jogállásuk tekintetében is: egy *exempt* apátság természetesen sokkal kedvezőbb helyzetben volt, mint magánalapítású társa.

A másik ok, ami miatt az egyes apátságok önállóan tevékenykedtek, az a központi „rendi” vezetés hiánya. Már disszertációm elején kifejtettem álláspontomat ez ügyben, miszerint jóllehet, voltak törekvések arra, hogy a bencések „renddé szerveződjenek”, és olyan

³⁶² A bencés apátságok gazdálkodásában is a 13–14. század változást hozott, hiszen a korábbi szolgálatónépi kötelezettségek rovására – melyek jobbra természetbeni jövedelemként folytak be – a pénzgazdálkodás egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A társadalmi és gazdasági változások hatására ugyanis az apátsági népek ekkoriban váltották át pénzszolgáltatásra a korábbi archaikus kötelezettségeiket. Ez a folyamat Pannonhalma, Tihany és Bakonybél esetében szépen nyomon követhető, Kolozsmonostor esetében azonban sajnos teljesen sötétben tapogatózunk. SOLYMOSI 1998. 29–54.

³⁶³ Mint például Kána és Telki közös bérleti ügye. 1240-ben a kánai és a telki apátok azt a 200 *jugera* közös földjüket, amelyet *Janus* ispán és *Apa bán* jóvoltából kaptak, szőlő telepítésére és Szt. Mihály napján tíz dénármárka megfizetése, valamint a veszprémi püspöknek a szőlők és a birtok tizedének beszolgáltatása fejében adták bérbe a nagypesti polgároknak. 1240: *BTOE* I. 23. sz., 1246: *CD Fejér* IX/7. 657–659.; 1269: *CD Fejér* IV/3. 544. Említi: H. GYÜRKI 1996. 19.

fórumot hozzanak létre, amely ezt hivatott koordinálni, mégis, a kongregáció megszervezésére valójában Tolnai Máté pannonhalmi apát fellépéséig, tehát a 16. század derekáig várni kellett. Érdeemes emlékezetünkbe idézni, hogy Tolnainak is igen nagy ellenállásokkal kellett szembenéznie, hiszen több apát éppen azért szállt szembe a reformmal, mert félt, hogy annak megvalósulása esetén saját és apátsága szuverenitása elvesz. Kissé sarkosan fogalmazva éppen a bencés apátok nem szerettek volna renddé szerveződni... Jóllehet, a 14. századi bencés reformtörekvéseknek is voltak gazdasági jellegű következményeik (elvesztett apátságok visszaszerzése, birtokvisszaszerzések), én ezt a tevékenységet inkább Szigfrid garamszentbenedeki, majd pannonhalmi apát személyes habitusának, törekvésének és érdemének tulajdonítom.³⁶⁴

Összefoglalva tehát, mivel a tárgyalt korszakban még nem volt központi „rendi” vezetés, ezért, azonos, központilag meghatározott, irányított és támogatott „bencés gazdaságpolitika” sem mutatható ki. Az egyes apátságok valójában maguk alakították saját gazdálkodásukat, melyet anyagi erőforrásaik, birtokstruktúrájuk és társadalmi környezetük erősen befolyásolt.

Ez a fajta „különutas” gazdálkodás éppen a bérleti szerződések kapcsán figyelhető meg. Az alapvetően eltérő társadalmi (erős köznemes szomszédság: gimesi Forgács és lévai Cseh, Marosfalvi, kistapolcsányi család) és gazdasági (a bányavárosok, Pozsony és a nyugati határ közelsége) környezet például azt eredményezte, hogy a garamszentbenedeki apátság egészen sajátos gazdálkodási stratégiát alakított ki: hiszen birtokainak majd’ a felét, és egyéb ingatlanainak és jövedelmeinek nagyobb részét bérbeadás útján hasznosította. Azt láthatjuk, hogy a monostor birtokait körülvevő családok olyan erős „nyomás” alatt tartották azokat, hogy a szerzetesek valóban nem tehettek mást, mint bérletbe kiadták a lehetséges foglalóknak. Éppen ezért, mert jószerivel csak bérletekről hallunk, nem ismerjük meg olyan részletesen az apátság esetleg saját kezelésében levő birtokainak népeit, mint például Kolozsmonostor esetében. Leegyszerűsítve inkább a bérleti díj meg nem fizetéséről hallunk többet, mint megvert jobbágyokról... Ezekből a szerződésekből látható tehát, hogy Kolozsmonostorhoz képest az ország másik felében fekvő garamszentbenedeki apátság például egészen más birtokkezelési stratégiát folytatott, és bár mindkettő bencés apátság, akiket ugyanaz a regula kötött össze, mégsem követtek egységes sémát.

³⁶⁴ 1342-ben Visegrádon tartottak káptalant, mely alapvetően a Szigfrid apát által visszaszerzett apátságok ügyével foglalkozott, meghatározva, hogy a visszaszerzett monostorok mikor, és milyen részletekben térítsék meg Szigfrid kiadásait. PRT II. 128. sz. Visszautalva Ráczy György tanulmányára, kétségtelen, hogy a 14. században a bencés apátságok bizonyos ügyekben együtt léptek fel. RÁCZY 1996.

Az ország középső részén levő nagy apátságok (Bakonybél, Pannonhalma, Somogyvár, Tihany, Zalavár) szintén jelentős bérleti tevékenységet folytattak, amely meghatározta gazdálkodásukat, bár nem olyan nagy mértékben, mint Garamszentbenedekét. A különbség egyrészt abban látszik, hogy lényegesen kevesebb birtokot adtak bérbe – nagyobb részük saját kezelésükben maradt – és sokkal változatosabb jövedelmeket is bérbe adtak, Bakonybél, Pannonhalma alapvetően vámjait is így kezelte, jóllehet, előfordult, hogy csak szükségből. A zalavári apát a hídvégi révvámját volt kénytelen bérbe adnia a Péc nb. Marcali családnak, ezt a szerződést is inkább a kényszer eredményezte, mint a tudatos gazdaságpolitika.

Egészen más gazdálkodást folytathatott a bátai apátság: mindössze egyetlen bérleti szerződést találtam, ugyanakkor ez az egy adat azt jelzi, hogy a szerzetesek birtokaikat saját kezelésükben tartották. A bátmonostori Töttös családdal vívott háborúskodásnak köszönhetően, azt is megtudhatjuk, hogy az apátság alapvetően csak saját régióján belül folytatott gazdasági tevékenységet, hiszen erősen törekedett itt a piacszerzésre és piacbővítésre. Az erős szomszéd pedig igencsak akadályozta a monostor gazdasági kiteljesedését. Ebből a szempontból Kolozsmonostor és Bába sorsa hasonló, azonban míg az erdélyi apátságnak Kolozsvár volt gazdasági riválisa, addig Bátának a nagybirtokos Töttös család.

Előmunkálatok és kutatások hiányában tehát a bencés apátságok gazdálkodását általánosságban a szerződéseik összegyűjtése során megismert, és az egyéb, átnézett peres ügyeket megörökítő oklevelekre támaszkodva tudtam megfigyelni. Mindezekből azt látom, hogy az apátságok általában önmagukban gazdálkodtak, tehát ilyen jellegű tevékenységeiket nem hangolták össze. Ez érthető is, hiszen eltérő nagyságú és jellegű birtokokkal, jövedelmekkel rendelkeztek, eltérő lehetett az adott régió bevett gazdálkodási szokása (éghajlati, domborzati különbségekből adódó különbségek), és egészen más társadalmi környezet vette körül az apátságokat. Ezek a különbségek pedig különböző birtokkezelési stratégiát igényeltek. A bérletekből, és az egyéb peres, vagy zálogos ügyeket megörökítő oklevelekből az egyes apátságok társadalmi kapcsolatai is kirajzolódnak, de ezek elsősorban a felek gazdasági kötelekeit világítják meg. Kevés adatunk van arról, hogy a világiak milyen „lelki” kapcsolatban álltak az apátságokkal, ezekre inkább a végrendeletek adnak némi támpontot.³⁶⁵

³⁶⁵ SZABÓ N. 2009. A bencés apátságok azért nem teljesen a világtól elvonultan éltek. Így a nagyobb apátságok körül mezőváros is kifejlődött (például Kolozsmonostor, Garamszentbenedek, Pécsvárad), és azok a közösségek, amelyek hiteleshelyi tevékenységet is folytattak, tágabb környezetük lakosaival intenzív kapcsolatban voltak. És

A kolozsmonostori apátság tehát szépen beleillik ebbe a sorba: úgy gazdálkodott, ahogy társadalmi és gazdasági környezete engedte. Azért tűnik úgy, hogy egy kissé „kilóg a sorból” mert Erdélyben volt, mint egyetlen királyi alapítású bencés apátság. A malomügyeken kívül – amely egyébként teljesen bevett jövedelemkezelési szokás volt az ország más részein is – mindössze egyetlen bérleti ügyletet ismerünk az apátsággal kapcsolatban. Ebből pedig két dolog következik: mivel a monostor a birtokait saját kezelésében tartotta, ahonnan alapvetően csak naturália folyt be,³⁶⁶ ezért az apátság készpénzbevétele nagyságrendekkel kevesebb volt, mint mondjuk Garamszentbenedeknek, hiszen nem tett szert a készpénzben befolyó bérleti díjakra. És mivel az apát nem adta bérbe birtokait, látszik, hogy azok népesek voltak, hiszen saját jobbágysai művelték meg. Úgy vélem, így a kolozsmonostori apát sokkal inkább kezében tartotta birtokait – a „gyeplőt” – és ezáltal erősebb lehetett a szerzetesi jelenlét ezeken a birtokokon. Azzal, hogy Kolozsmonostornak kisebb volt a készpénz bevétele, kevesebb tőkét tudott kihelyezni. Ennek ellenére mégis meglepően sok zálogos ügyet ismerünk, feltehető, hogy a hiteleshelyi tevékenységből származó bevételt is valamilyen módon „visszaforgatták” az apátság gazdaságába.

Egészen más volt az apátságot körbeölelő társadalmi környezet: nem kevés, de annál nagyobb erejű és hatalmú, a királyi udvarba bejáratos szomszédal, hanem erőtlenebb köznemességgel, azaz sok kis szomszédal kellett megküzdenie az apátnak. Ezek a kisbirtokosok inkább csak egy-egy birtokot háborgattak, akiknek ambícióit egy erélyesebb – vagy dörzsöltebb – apát könnyen le tudott törni. A sok per azt mutatja, hogy sokan, sok oldalról vették célba az apátsági ingatlanokat, de ezek közül egyik se volt olyan hatalmas, mint mondjuk akikkel a garamszentbenedeki, vagy bátai apátoknak kellett megküzdeniük. A

itt érdemes kitérni a bencés szerzetesek létszámának alakulására is. Az tény, hogy a bencés lelkiség és a *stabilitas loci* elve nem minden hivatáskereső fiatalnak lehetett vonzó életpálya. A koldulórendek, különösen a ferencesek, sokkal „aktuálisabb” válaszokat és alternatívákat kínáltak koruk problémáira. A 14–15. századi bencés történetet a szakirodalom általában a hanyatlás korszakának szokta beállítani, és ezzel kapcsolatban Tolnai Máté 1508. évi vizitációjának lesújtó adatait citálják. A meglátogatott 17 dunántúli, észak-magyarországi apátságban összesen 63 főt találtak (ebből két fő világi klerikus, két fő kommandátor volt), ugyanakkor nem tudjuk, hogy a vizitátorokat küldő zalavári és bátai apátságban hányan éltek (feltehetően ezek az apátságok jó állapotban lehettek mind gazdasági, mind a szerzetesi létszám tekintetében is). Nem tudjuk azt sem, hogy ekkor Pannonhalmán hány fő alkotta a konventet, és ismeretlen előttünk Pécsvárad, Szekszárd, és Kolozsmonostor létszámadatai is. Tehát, bár nagy volt a baj, de semmi esetre sem csak a 63 főt kell állandóan hivatkozási alapul venni. Sajnos kevés a pécsváradhoz hasonló adat, de érdemes ismét felidézni, hogy 1438-ban ott 13 felszentelt szerzetes, és hat novícius élt, ami azért mutatja, hogy a késő középkorban a hivatás még nem veszett ki egészen. A kérdést mindenképpen tovább kell gondolni, és a későbbi kutatásoknak újabb adatokat bevonniuk, és a sötét szemüveget levenniük.

³⁶⁶ A jobbágyság sérelmére történt hatalmaskodások után keletkezett panaszok is mind valamilyen termény, élőállat, vagy valamilyen szerszám elvételét sorolják. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a jobbágyság gazdaság sem bővelkedett készpénzben, az apátság felé teljesítendő kötelezettségeiket tehát valamilyen szolgáltatással, vagy termény beszolgáltatásával teljesítették.

kolozsmonostori apátság legnagyobb gazdasági ellenfele nem egy személy, nem a szomszédos nemes, hanem maga Kolozsvár város volt. A felek erőviszonyai többnyire kiegyenlítettek voltak, amit mutat az a tény is, hogy amikor az egyik fél gyengélkedett, a kedvező alkalmat kihasználva a másik fél rá tudta kényszeríteni akaratát (így nőtt meg Kolozsvár, de Kolozsmonostor is kihasználta, hogy a Budai Nagy Antal-féle felkelésben a város a vesztes oldalára állt).

Az apátság gazdasága még a 16. század első negyedében is jóllehet, bár megfogyatkozva, de biztos alapokon állt. A kolozsmonostori apátság történetének nem szomszédjai, vagy Kolozsvár vetett véget. Nem az oly sokat hangoztatott „bencés vég” érte utól: nem gazdaságilag ment lassan tönkre, és nem néptelenedett el. Az apátság „vesztét” valójában a reformáció idézte elő. Az új felekezeti ideológiának nem volt szüksége a régi intézményekre, így a szerzetességre sem, a kialakuló fejedelmi hatalomnak pedig jól jött, hogy ezen intézmények – nem is olyan jelentéktelen – vagyonát saját célra lefoglalhassa.

Zárszóként megállapíthatom, hogy a bencés apátságok gazdálkodását alapvetően környezeti adottságaik, a monostorokat körülvevő társadalmi struktúrák, esetenként az apát személyes habitusa, és nem Szent Benedek regulájának szigorú értelmezése határozta meg.

V. Függelék

V. 1. A kolozsmonostori apátság 15. századi szőlőtized jegyzékei

A kolozsmonostori apátság szőlőgazdálkodásának jobb megismeréséhez fontos források állnak rendelkezésünkre. A konvent három különböző registrumkönyvében fennmaradt ugyanis három jegyzék, melyek 1453-ban,³⁶⁷ 1457-ben³⁶⁸ és 1469-ben³⁶⁹ keltek. Bár csak az utolsó, 1469-es nyilvántartás árulja el, hogy az apátság (feltehetően a kolozsvári) Kómál hegyéről befolyó szőlőtizedeit tartalmazza, de az iratok szerkezete, és a bennük szereplő nevek időnkénti egyezése azt sejteti, hogy a másik két irat is tizedjegyzék lehet. A három jegyzék regesztáját Jakó Zsigmond tette közzé, ő azonban csak a szőlősgazdák neveit – a második jegyzékben hiányosan – közölte, a szőlők nagyságát, és a bor mennyiségét már nem. Éppen ezért a kolozsmonostori apátság gazdálkodását felvázoló disszertációm keretében indokoltnak tartom a jegyzékek közlését.

Időrendben az első jegyzéknek már a keltezése problematikus. A lapok felső része ugyanis meglehetősen megrongálódott (eláztak), így az egyes lapok felső sorai igen rosszul, vagy egyáltalán nem olvashatóak. Így van ez a jegyzéket tartalmazó lapokkal is, ugyanakkor egy korabeli kéz észlelhette a gondot, ezért a kimutatást – feltehetőleg önkényesen – utólag 1473-ra keltezte. Mivel a registrumkönyv az 1381, 1430–1431, 1450, 1453–1456, 1536–1537. évekből tartalmaz bejegyzéseket, ezért magam elfogadom a kiadó, Jakó Zsigmond 1453-ra tett keltezését. A jegyzék sajnos nem árulja el sem azt, hogy pontosan milyen jogcímen szedett – és kinek járó – borról van szó, sem azt, hogy mely szőlőhegy viszonyait rögzíti. Ugyanakkor, ez tekinthető a legteljesebb jegyzéknek, hiszen mind a szőlők nagyságát, mind a beszolgáltatott bor mennyiségét teljes mértékben rögzíti. Így 65 szőlőbirtokos (köztük két

³⁶⁷ DL 36 407 p.58. n.1. A registrumkötet ismeretlen időben a „*D minus*” nevet kapta. A papírkézirat 126 számozott lapból áll, és sok kéz írását tartalmazza. A különböző korú töredékeket (1381, 1430–1431, 1450, 1453–1456, 1536–1537. évi bejegyzések) időrend nélkül feltehetőleg a 17. században állították össze. *KmJkv Tanulmány* 158.

³⁶⁸ DL 36 405 p.8–11. A „*Michael*” névre keresztelt papírkézirat 396 számozott lapból áll. Jakó szerint több kéz írása, de elsősorban Kesztölci Sebestyén és Csomai Miklós nótáriusok és íródeákjaik munkája. A mesterségesen létrehozott kötet az 1457–1458, 1475, 1500–1503, 1507–1510, 1517–1518, 1521, 1523, 1525–1526. és 1533. évi bejegyzéseket tartalmazza. *KmJkv Tanulmány* 157.

³⁶⁹ DL 36 393 p.148–149. A 174 számozott lapból álló kötet több kéz írása, de nagyobb részét egyetlen személy, talán Ijgyártó István nótárius írta. A registrumkönyv az 1466 és 1474 közti évek bejegyzéseit tartalmazza. *KmJkv Tanulmány* 154.

özvegy) összesen 83,5 hold szőlőjét mutatja, melyből 379,3 akó (azaz körülbelül 20376 liter)³⁷⁰ bor(tized) folyt be (feltehetően) az apátság pincéibe.

A második, 1457-ben kelt jegyzék a leghosszabb, sajnos azonban az irat csak a szőlősgazdák neveit (köztük 15 özvegy), és szőlőjük nagyságát – összesen 228 hold – mutatja, a beszolgáltatott bor mennyiségét, és a szőlőhegy nevét már nem. Hogy nem volt renitens fizető a 146 birtokos, jelzi a mindenütt megjelenő „*solvit*” ige.

Az utolsó jegyzék árulja el a legtöbbet: ebben megtudjuk, hogy a Kómál hegyről az apátnak járó bortizedet rögzíti a lista. Több ismerős is felbukkan az 58 szőlőbirtokos között (közülük három újabb özvegy is megjelenik), a szőlőterület nagyságát azonban a jegyzék készítője nem mindenkinél jegyezte le, így mindössze 48 hold szőlőt sikerült összeszámolnom. Ekkor jó évjárat lehetett, hiszen az adózók összesen 467 akó (azaz körülbelül 25087 liter) bort szolgáltatott be az apát tizedszedőjének.

A három jegyzék tehát első ránézésre meglehetősen problematikus, hiszen csak az utolsóról állítható teljes bizonyossággal, hogy a konvent szőlőhegyéről az apátságnak járó bortizedet tartalmazza. Mégis úgy vélem, hogy a két korábbi jegyzék is bortizedjegyzék, a beszolgáltatott bornak pedig a szerzetesek voltak a várományosaik.³⁷¹ Egyrészt, a konvent érdekeltségét mutatja a jegyzékek fennmaradási helyei, a registrumok. A jegyzők minden bizonnyal vajmi kevés időt szántak volna arra, hogy egy másik egyházi intézmény bortizedeit fáradságos munkával átírják a könyveikbe. A jegyzékben szereplő személyek többszöri ismétlődése, valamint a kimutatások szerkezeti egységessége arra engednek következtetni, hogy egy tulajdonos szőlőről és az abból befolyó jövedelmeiről van szó.

További kérdést vet fel, hogy a három jegyzék tulajdonképpen hány szőlőhegyről ad tájékoztatást. Itt egyrészt a területek nagysága kis mértékben segíthet: két szőlőhegy tehát biztosan számításba jöhet. Az 1469. évi kimutatás sajnos hiányosan adja meg a szőlők

³⁷⁰ Egy akót – Bogdán István adatai alapján – 53,72 literrel számoltam. Az országos mértékek közül bár egy bécsi akó 1359 és 1556 között 35 pint volt (mely 58 liternek felel meg), azonban annak hatása inkább csak a Nyugat-Dunántúlon, és ÉNy-Magyarországon figyelhető meg, ott is inkább csak a 16. század derekától. A másik két országos mérték közül a korszakban egy budai nagy akó 53,72 mai liternek felel meg, és ugyanennyi liternek felel meg egy pozsonyi akó is (ezek azonban az iccékben különböznek, de értékelésem szempontjából ez nem releváns). BOGDÁN 1991. 134–136.; 147.

³⁷¹ Jóllehet, nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy az 1453. évi és az 1457. évi jegyzékek nem tized-, hanem valójában kilencedjegyzékek lehetnek. Solymosi tanár úr hívta fel figyelmemet arra, hogy éppen az 1460. évi, a kolozsvári és kolozsmonostori szőlőbirtokosok és Bertalan *gubernator* között létrejött megállapodás – amikor is a *gubernator* a birtokosok kérésére lemondott a *terragium* és a kilenced beszolgáltatásáról – mutathat rá arra, hogy az első két jegyzék akár kilencedjegyzék is lehet. Magam a kimutatások szerkezete, és a kilencedbeszolgáltatás – azaz a földesúri járadék fizetése – igencsak problémás története miatt inkább hajlok arra, hogy mindhárom irat valójában tizedjegyzék. Mindenesetre, ez a kérdés nem érinti a beszolgáltatott bor nagyságát, hiszen mind a kilenced, mind a tized azonos mennyiségű volt.

nagyságát (hiszen kilenc gazdánál nem említi, hogy hány hold szőlő után fizették meg a tizedet), így a pontos adatok nem ismerhetők meg. Míg az első jegyzék 83,5 hold szőlőterületet írt össze, addig az utolsó csak 48 holdat, és nem gondolom, hogy a kilenc ismeretlen nagyságú területen gazdálkodó szőlőbirtokos be tudná hozni a „hiányzó” 35,5 holdat.

A szőlőbirtokosok – sajnos csak kisebb része – szerencsére nemcsak a jegyzékekben, hanem egyéb forrásokban is felbukkannak. Ezen kiegészítő adatok segítségével pedig viszonylag nagy biztonsággal megválaszolható, hogy mely szőlőhegyek kerültek összeírásra. Az első, 1453-as jegyzék véleményem szerint a kolozsmonostori Kómál hegyet vette számba. Erre enged következtetni egy Lukács szabóval (*Lucas sartor*)³⁷² kapcsolatban tett feljegyzés. 1451 októberében ugyanis Antal apát és konventje a monostori határon, a Szamos folyón túl fekvő Kómál hegyen azt a két hold szőlőt, amelyet keletről Czompol Miklós, nyugatról *Kysmester* B[?] szabó kolozsvári polgárok szőlői határolnak, 14 aranyforintért eladta Bölhen (*Bewlhen*) *Martin* kolozsvári polgárnak.³⁷³ Czompol Miklósról tehát tudjuk, hogy a monostori Kómálon birtokolt szőlőt, és talán azonos a személye azzal a Miklóssal, aki 1465-ben kolozsvári esküdt volt.³⁷⁴ A következő évben Gothárd kolozsmonostori apát és a konventje a Kómálon azt a Czompol Miklós szomszédságában levő szőlőt, amelyet *Thollas* Péter kolozsvári polgár hosszabb ideje műveletlenül hagyott – miután a kolozsvári tanács útján többször is hiába szólították fel, hogy ezzel ne okozzon kárt a monostornak – művelésre átadták Lukács szabó kolozsvári polgárnak.³⁷⁵ Bár az említett Lukács a többi jegyzékben egyáltalán nem tűnik fel, ennek ellenére feltételezem, hogy az 1453-as jegyzék a monostori Kómál hegyet írta össze. Sajnos olvashatatlan, hogy Lukács szabó mennyi szőlőt birtokolt, és

³⁷² A könnyebbség kedvéért – és hogy az értékelés jobban illeszkedjen a kolozsmonostori apátság gazdálkodását bemutató részhez – a gazdák neveit magyar átírásban adom meg, de zárójelben feltüntettem, ahogy a tizedjegyzékben szerepel. Akiket végképp nem tudtam magyarosítani, azok neveit *dólt* betűvel szedtem.

³⁷³ 1451. okt. 12.: DL 36 403 p.59. n.4. – regesztája: *KmJkv* 987. sz. Mindhárom családnév felbukkan az 1457. évi jegyzékben, de hogy nem a keresztnevek elírásáról van szó, mutatja Czompol Miklós példája, akiről tudjuk, hogy volt egy Benedek nevű testvére, aki szőlőbirtokosként feltűnik 1457-ben.

³⁷⁴ Különös egyébként, hogy Miklós egyáltalán nem bukkan fel a jegyzékekben, holott egészen biztos, hogy apátsági szőlőt művelt: az 1451-es említésen kívül 1460-ban ő volt annak a küldöttségnek egyik tagja, mely Bertalan kolozsmonostori *gubernator*tól a szőlők utáni járadékok fizetésének elengedését kérte. 1460. júl. 8.: *KmJkv* 1455. sz. Az esetről és a benne szereplő személyekről ld. alább. Az esküdti állásáról szóló adatot Draskóczy Istvánnak köszönöm.

³⁷⁵ 1452. febr. 16u.: DL 36403 p. 74. n. 3. – regesztája: *KmJkv* 1010. sz. Asztalos Lajos az 1451 októberi és ezt az adatot a kolozsvári Kómál hegyre vonatkoztatja. A jegyzőkönyvi bejegyzés ugyanakkor egyértelműen fogalmaz, hogy Kolozsmonostor határában fekszik a Lukács szabónak átadott két hold szőlő. Asztalos egyébként két másik olyan adatot is a kolozsvári Kómálhoz sorolt, melyeket a kolozsmonostori Kómálhoz is beidézett. ASZTALOS 2004. 272.; 567.

ebből mennyi tizedet fizetett, de 1452 februárja és 1453 ősze között feltehetően újra termőre tudta fogni az – ezek szerint nem is annyira – elhagyott szőlőt.

Egy másik adatunk az 1457. évi összeírás kapcsán érdemel nagyobb figyelmet, melyből pedig látható, hogy – annak ellenére, hogy sokkal nagyobb területet és gazdát írtak benne össze – a második jegyzék is a kolozsmonostori Kómál hegy viszonyairól ad tájékoztatást. Néhai *Johann Sleser* kolozsvári polgár özvegye, Margit (*Margarete*) 1454 áprilisában végrendekezett, amiből látható, hogy az özvegy igen figyelmes és bőkezű volt a környezetében tevékenykedő egyházakhoz. A végakaratóból megtudjuk, hogy Margitnak többek közt két és fél hold szőlője (*tertium dimidium iugerum vinearum*) volt a monostori hegyen, amely mostohafia, (azaz a néhai *Johann* fia) János pap (*discreti viri Johannis sacerdotis filii annotati quondam Johannis Schleffer!*) és Balog Péter (*Petrus Balog*) kolozsvári polgár szőlője közt feküdt. Margit úgy rendelkezett, hogy a szőlőt mostohafiára, valamint (*alteri*) János és Bertalan kolozsvári káplánokra, *Slewynng* Jakab hitvesére, Dorottyára, *Herman Caspar* hitvesére, Katalinra és a Kolozsváron lakó Gertrúdra hagyja, azzal a feltétellel, hogy azok eladják a szőlőt, és annak árából két éven keresztül misét mondatnak érte. A történetnek csak szép adaléka, hogy az özvegy rendkívül elsiette a halálra való készülődését, és még igen sokáig élt, hiszen 1468 áprilisában teljesen új végrendeletet alkotott.³⁷⁶ A jegyzékek szempontjából három személy a fontos: 1457-ben Balog Péter (*Petrus Balog*), Margit (*relicta Johanni Sleser*) és János pap (*Johannes presbiter Sleser*) is feltűnik, ez utóbbi nem lehet más, mint az elhunyt János fia, azaz, az özvegy Margit mostohafia. Margit szőlője kapcsán ez a két adat szépen egybecseng, hiszen mind az 1457. évi jegyzékben, mind a végrendeletben az özvegy két és fél hold szőlőjét említik.

Bár forrásaink rendkívül töredékesek, de a két adat alapján (és mindaddig, amíg ezzel ellentétes adatok nem bukkannak fel) úgy vélem, hogy mind az első, mind a második jegyzék az apátság monostori határában fekvő Kómál nevű szőlőhegyéről ad tájékoztatást.³⁷⁷ A két jegyzékben látható eltérés (azaz, hogy a második kimutatás sokkal nagyobb szőlőterületet írt

³⁷⁶ 1454. ápr. 28.: „...*nec non tertium dimidium iugerum vinearum in promontorio dictae ecclesiae nostrae Kómál vocato, in vicinitatibus vinearum discreti viri Johannis sacerdotis filii annotati quondam Johannis Schleffer* [Sleser] *ab una parte, siquidem ex altera providi viri Petri Balog dicti de predicta civitate Kolosvar adiacens...*” *Kolozsvár Oklt.* 70. sz. (1459. ápr. 29-i keltezéssel); regesztája: *KmJkv* 1153. sz.; 1468. ápr. 30.: *KmJkv* 1802. sz.

³⁷⁷ A kolozsmonostori Kómál a Szamoson túl északra esett. Asztalos Lajos ezt a kolozsmonostori hegyet a kőbánya dombjának Szászfenes felőli köves, meredek oldalánál feltételezte. *ASZTALOS* 2004. 567. Herepei János ugyanezt a Kómál hegyet az elpusztult Szentiván, Bács, Papfalva és Kolozsvár határának összetalálkozása táján feltételezi. *HEREPEI* 2004. 572. A kolozsmonostori szőlőterület mindenesetre meglehetősen nagy lehetett, hiszen innen több szőlőhegy-, és dülőnevet ismerünk: *Alsobab, Mekencze, Hermann* határrész, *Bethlen, Gabo, Pethend* és *Kómál*.

össze) véleményem szerint vagy azzal magyarázható, hogy eltérő dűlőket vettek számba, vagy – bár ennek kisebb a valószínűsége, de mégsem lehet teljesen kizárni – az első jegyzék hiányosan maradt fenn. Nyitott marad a kérdés, vajon az utolsó jegyzék valóban a kolozsvári Kőmál hegy tizedeit mutatja-e. Sajnos arra nem találtam utalást, hogy Jakó Zsigmond mi alapján kapcsolta Kolozsvárhoz a mutatót. A gazdák neveit végigböngészve mindaddig nem találtam olyan kiegészítő adatot, amely cáfolná, vagy megerősítené a regstrum kiadójának döntését, ezért magam elfogadom Jakó lokalizálását. Az mindenesetre egyértelműen megállapítható, hogy az 52 szőlőbirtokos közül tizenhárom már szerepelt vagy az első, vagy a második jegyzékben is, ami természetesen jelentheti azt is, hogy ezek a birtokosok egyszerre több helyen is művelhettek szőlőt.

Ugyanakkor két kőmáli a szőlőhegy kapcsán magam azt is megfontolónak tartom, hogy esetleg a két szőlőterület valójában ugyanazt takarja. Egyrészt, a források nem adnak elegendő támpontot, hogy megnyugtatóan elkülöníthessük a hegyeket, másrészt Kolozsvár képi és térképes ábrázolásai sem nyújtanak kapaszkodót a kérdés eldöntéséhez. Elképzelhetőnek tartom, hogy a Kőmál valójában egy szőlőhegy volt, csak annak egyik határa Kolozsvárra, a másik pedig Kolozsmonostorra esett.³⁷⁸ Amennyiben az újkori térképes ábrázolásokat megnézzük, nem sok alkalmas helyet találunk két szőlőhegy számára.

A három kimutatás összevetése a szőlősgazdák tulajdonviszonyait jól megvilágítja. Három személy mindhárom jegyzékben feltűnik – igaz, közülük az egyik 1469-re már meghalt, és csak az özvegye tudta teljesíteni tizedkötelezettségét. Kettő közülük viszonylag kis szőlőterületeket művelt, egyikük azonban „nagyban” gazdálkodott, hozzáátve természetesen, hogy az adatok nem egy időből maradtak ránk.³⁷⁹

Mindhárom jegyzékben szereplő szőlőbirtokosok			
	1453	1457	1469
Johannes Bachy	3 x ¼ hold, 5 akó	3 x ¼ hold	2 hold, 10 akó
Johannes Redy/Rewdy	½ hold, 4 akó	1½ hold	1 hold, 3 akó (ekkor már özvegye adta a tizedet)
Petrus Balog	5 hold, 22 akó	½ hold	2 hold, 16 ½ akó

Nagyobb számban szerepelnek azok a gazdák, akik csak két jegyzékben tűnnek fel. Tíz birtokos 1453-ban és 1457-ben, négyen 1453-ban és 1469-ben, hatan pedig 1457-ben és

³⁷⁸ Ezt a feltevésemet talán alátámasztja a disszertáció függelékében bemutatott 1. sz. kép. A Tompa János által 1870 körül szerkesztett térképen ugyanis jól látszik, hogy a fellegvár mellett jobbra feküdt egy Kőmál nevű hegy. A fellegvár bal oldalán szintén szőlőhegy látható (Bornyúmál), így elképzelhetőnek tartom, hogy a vár gyakorlatilag „kettévágta” a korábban egy szőlőterületnek számító Kőmálat.

³⁷⁹ Az alábbi táblázatokban a nevek a jegyzékek sorrendjében szerepelnek.

1469-ben is felbukkannak.³⁸⁰ Megfigyelhető, hogy – kevés kivételtől eltekintve – nem tér el nagyságrendileg a két különböző időben művelt terület nagysága.

Két jegyzékben (1453, 1457) szereplő szőlőbirtokosok		
	1453	1457
Georgius Menzarus	1 hold, 12 akó	5 x ¼ hold
Valentinus Kerekes	2 hold, 6 ½ akó	2 hold
Valentinus Zabo	1 hold, 4 ½ akó	½ hold
Johannes Polgar	2 hold, 11 akó	½ hold
Valentinus Halaz	½ hold, 2 akó	3 x ¼ hold
Michaelis Meray	½ hold, 1 ½ akó	1 hold (ekkor már özvegye adta a tizedet)
Valentinus Zekeres	2 hold, 5 ½ akó	2 hold
Petrus Bachy	1½ hold, 4 ½ akó	1 ½ hold
Johannes Kadar	9 x ¼ hold, 9 ½ akó	3 hold / 9 x ¼ hold (ebben az évben két Johannes Kadar is szerepel a jegyzékben)
Nicolaus Wermeser	½ hold, 2 akó	3 x ¼ hold

Két jegyzékben (1453, 1469) szereplő szőlőbirtokosok		
	1453	1469
Nicolaus Thakach	1 hold, 3 akó	1 hold, 16 akó
Georgius Kowach	5 hold, 7 akó	1 hold, 6 akó
Johannes Gogan	1 hold, 7 akó	1 hold, 4 ½ akó
Nicolaus magnus	1 hold, 11 akó	½ hold, 16 akó

Két jegyzékben (1457, 1469) szereplő szőlőbirtokosok		
	1457	1469
Johannes magnus	2 hold	2 hold, 14 akó
Anthonius Dethre	3 hold	1 ½ hold, 13 akó
Petrus Herman	1 hold	1 ½ hold, 16 akó
Johannes parvus	1 hold / ½ hold (ebben az évben két Johannes parvus is szerepel a jegyzékben)	1 hold, 14 akó
Petrus Thoth	2 hold	1 ¼ hold, 12 akó
Thomas Farkas	3 hold	2 hold, 11 akó

A jegyzékekben feltűnő 238 szőlőbirtokos nevének kiértékelése érdekes eredményt hozott. Az első kimutatásban szereplő 65 birtokos közül húsz főnek a (vezeték)neve valamilyen iparos tevékenységet takart, két személynél pedig az esetleg korábban viselt tisztsége (bíró, *villicus*³⁸¹) ismerhető meg. A gazdák származása tizenegy birtokosnál olvasható ki: kilenc – nevük alapján – német, egy sziléziai, és egy oláh (*Gogan*) szőlőbirtokos jelent meg. Környékbeli, betelepült (vagy esetleg *extraneus*) birtokos nyolc fő volt, ketten a

³⁸⁰ Természetesen az azonos nevek elképzelhető, hogy más személyt takarnak, de ellenkezője sem zárható ki. Így elvi döntésként én az azonos nevéket azonos személynek vettem. Ennek ellentmondhat, hogy két esetben azonos jegyzékben azonos neveket találtam. Mivel azonban a kérdés jelen ismereteink szerint nem dönthető el megnyugtatóan, magam az azonos név azonos személy elvet követtem.

³⁸¹ A *KmJkv* mutatójában a „*villicus*” falusi bírót takart.

Ródi (Ród: Kolozs m.), hárman a Mérai (Méra: Kolozs m.), és szintén hárman a Bácsi (Bács: Kolozs m.) vezetéknevet viselték.³⁸² Ugyanakkor a Magyar Királyság távolabbi területéről – esetleg a Szerémségből – származhatott a *Frank* és *Olaz* vezetéknevet viselő két birtokos.

Az 1457-es jegyzékben már több változatosság figyelhető meg – köszönhetően annak, hogy 146 birtokost vettek számba. Ebben ötvenegy valamilyen iparos tevékenységre utaló vezetéknevet írtak össze, két „szellemi” foglalkozásút (*Deak, literatus*), egy esetleg telepítő-leszármazottat (*Solthes*), valamint egy „pohárnokot” (*Bochar*). Származásukat tekintve a németek itt is kitűntek viszonylag magas számarányukkal, tizenkét birtokos neve utalt ugyanis német eredetre, egynek pedig a feltüntetett városnévből következtethetünk családjá eredetére (*Neremberga*, azaz nürnbergi). Három szász és ugyanennyi sziléziai (*Sleser*) mellett egy tót (*Toth*) származású is feltűnik a jegyzékben. A Magyar Királyság több területe is feltűnik a jegyzékben: a már „szokásos” (hiszen az első jegyzékben már szerepeltek) Bácsi, Ródi és Mérai mellett egy-egy Brassói, Szászvárosi, Budai, Csetneki, Szilágyi, és Gömöri bukkan fel.

Az utolsó jegyzék rövidege miatt nem túl informatív: az 52 birtokos között tizenhat iparost, egy „sós”-t találunk, nevében három német, egy tót (aki már a második jegyzékből ismerős), és két oláh (közülük az egyik az első jegyzékben már szerepelt) származású birtokos tűnik fel. A képet színesíti Ródi János özvegye (*relicta Johannis Rewdy*), egy Bácsi, két Pécsi (*Peech*) és egy Szepesi (*Zepesy*) vezetéknev.

A jegyzékekben természetesen szerepelnek azonosíthatatlan (*Jo, longus, parvus, Fodor, stb.*), különösebb foglalkozáshoz nem köthető (*Wadalma, Weg, Keken, Nywl*), vagy éppen jellemző kedélyállapotot (*Merges*), fizikai tulajdonságot (*Santha*) megörökítő, származását hirdető (*Magyary*) nevek is szép számmal, de olyanok is, akiknek vezetékneve nem ismert.

Eldönthetetlen kérdés, vajon azok, akiknek neve valamilyen foglalkozást takar, még a szakmájukban dolgoztak-e, vagy már csak családnévként örökölték. Úgy vélem, azok, akiknél az iparos tevékenységet latinul tüntették fel, minden bizonnyal „szakmabeliek” voltak (ezért a forrásban magam a kisbetűs átírást alkalmaztam), akiknél viszont magyarul, ott a kérdés továbbra is nyitott marad.³⁸³ A három jegyzékben mindenesetre igen változatos iparágakat lehet megfigyelni, melyeket az alábbi táblázatban foglaltam össze.³⁸⁴

³⁸² Bács és Méra Kolozsvár mellett, attól egy kissé Északnyugatra fekszik, Ród azonban távolabb, Torda és Kolozsvár között található.

³⁸³ A probléma nem új keletű, hiszen mind a nyelvészek, mind a történészek már hosszabb ideje foglalkoznak a kérdéssel, vajon a név utalhat-e a személy származására, foglalkozására, stb. A szakemberek nem tudtak egyezsége jutni, van, aki elfogadja, hogy a 14–15. században még lehet következtetéseket levonni (Hajdú Mihály például), Bácskai Vera a 15–16. század elejéig tolt ki ezt a határt. Fügedi Erik ugyanakkor nagyobb

Ruházati ipar	Élelmiszeripar	Kézművesek	Szőlővel foglalkozók	Fegyvergyártók	Szállítással, szállítóeszközökkel foglalkozók	Egyéb
Szabó 11 - özvegye 1	Halász 3 Mészáros 4	Kovács 3 - özvegye 1	Szőlős 1 Kádár 3	Csiszár 2 Agyúöntő (balistador) 1	Szekeres 3 Kerekes 2	'pohárnok' 1 Sós 1
Varga 10	Szalonnás 1	'faber' 2	Borfejtő 2	Páncélos 1		'lövő' 1
Takács 6	Olajos 1	'kismester' 1		Ijgyártó 2		- özvegye 1
Kesztyűs 1	Molnár 3	Lakatgyártó 1		- özvegye 1		Pénzverő 1
Szücs 1		Asztalgyártó 1				seres/sörös 1
Tímár 1		Fazekas 2				
Irhagyártó 2		Szíjgyártó 1				

A 238 szőlősbirtokos közül tehát 77 fő az, akinek a neve valamilyen iparos foglalkozást takar, ez a birtokosok 32,35%-a (özvegyekkel számolva 81 fő, azaz 34%).³⁸⁵ Legnagyobb számban a ruházati ipar képviselteti magát, melyet az élelmiszeripar és a kézművesek követnek. E jelenséget nem érdemes szó nélkül hagyni. A feltüntetett szőlőterületek nem voltak túlzottan nagy kiterjedésűek, így egészen biztos, hogy a szőlőművelést a gazdák csak kiegészítő tevékenységként, kedvtelésből folytatták. Ugyanezt figyelhetjük meg a budai szőlők esetében, a 16. század első felében.³⁸⁶ Kubinyi András rámutatott ugyanis arra, hogy a budai szőlősgazdák között megjelenő „*iparosoknak a fele*

óvatosságra intett a nevek és foglalkozások megfeleltetése kapcsán. Engel Pál szerint viszont már az 1525. évi bácskai jobbágynévsor közzététele kapcsán fejtette ki véleményét, miszerint a személynevek már nem mutatják az illető valós foglalkozását. Legutóbb Gulyás László Szabolcs foglalkozott a kérdéssel. Ő Hegyalja és szűkebb környezetének mezővárosait vette elemzése alá. Tanulmányában 1303 és 1526 közötti időszakból összesen 140 oklevelet használt fel, és így 1342 nevet tudott megvizsgálni. Arra keresett választ, vajon a mezővárosi tanácstagok között mennyi foglalkozásnevet viselő személy ült, és vajon a foglalkozás és a tanácstagság hatással volt-e egymásra. Arra a következtetésre jutott, hogy a foglalkozás befolyással van a tanácstagságra. Megállapítja – bár óvatos megfogalmazással –, hogy a „*foglalkozásnevek a tárgyalt időszakban még nagy valószínűséggel kapcsolatban állhattak a polgárok valódi mesterségével.*” Összefoglalásában határozottabban fogalmaz: „*A 15. század közepéig a foglalkozást az oklevelekben általában latin névalakkal fejezték ki. A magyar nyelvű foglalkozásnevek is egyre inkább elterjedtek és az 1450 utáni néhány évtizedben már a latinnal azonos mértékben voltak használatosak. Nagyjából eddig mind a két nyelven írt mesterségnév teljes mértékben elfogadható, mint a valós foglalkozásra alkalmazható forrás (...)* Összefoglalva a fentieket elmondható tehát, hogy adataink szerint a magyar és a latin foglalkozásnevek csaknem a teljes 15. század folyamán nagyobb tévedés veszélye nélkül felhasználhatónak tűnnek a mesterség megállapításához. A magyar középkor utolsó 20–30 évében azonban ilyen tevékenységre utaló forrásként már egyre inkább csak a latin jelzővel ellátott neveket használhatjuk fel.” GULYÁS 2008. 458.; 460–461. A téma kutatástörténetének összefoglalása ugyanitt: 435–440. Gulyás László nem látott törvényszerűséget abban, hogy mi alapján írták magyarul vagy latinul a foglalkozást jelölő neveket. GULYÁS 2008. 446.

³⁸⁴ Azt a személyt, aki több jegyzékben is feltűnik, a táblázatban csak egyszer szerepeltettem.

³⁸⁵ Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy azok, akik nevükben ne hordoztak volna utalást valamilyen iparosságra, ne folytattak volna valamilyen kézműves vagy iparos tevékenységet.

³⁸⁶ KUBINYI 1973. 127–132. A budai tizedjegyzékeket – melyek sajnos csak a tized nagyságát adták meg, a szőlőterületet nem – kiadta: *Budai bortizedjegyzékek.*

csupán szórakozásból, saját borszüksége fedezésére művelte a szőlőt.”³⁸⁷ Azt is megfigyelte, hogy a legnagyobb szőlők tulajdonosai között kereskedő, zsemlesütő, sörös, ötvös, mészáros, szabó, szücs, számszeríjgyártó, és takács is megtalálható, tehát többnyire azon iparágak képviselői, amelyekből a leggazdagabb iparosok származtak. Hozzáteve természetesen, hogy egyazon szakmában igen nagy vagyoni különbségek lehettek.³⁸⁸ A budai szőlőbirtoklás kapcsán felvethető, hogy a polgárok nem csak „szórakozásból” birtokoltak szőlőt, hanem azért is, mert az presztizs volt a lakosság körében. Szőlőt tehát vagy saját fogyasztásra, vagy pénzügyi befektetés céljából művel(tet)tek. A szőlőművelés kockázatokkal járt, hiszen a rossz évszámot is ki kellett gazdálkodni, ezért ezt a tevékenységet főleg csak azok engedhették meg maguknak, akik maguk is több lábon álltak, és veszteségeiket más forrásból is fedezni tudták. Erre pedig – különösen városi környezetben – az iparosnak és kereskedőnek állt módjában. A kolozsvári és kolozsmonostori szőlők természetesen egészen más dimenziót alkotnak, mint a budai viszonyok, a tendencia azonban itt annyiban egyezik, hogy viszonylag jelentős iparos réteget feltételezhetünk a szőlőbirtokosok között.³⁸⁹

Ha a legnagyobb szőlőbirtokosokat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy Budától egészen eltérő struktúra honosodott meg a távoli Erdélyben.³⁹⁰ A hét birtokos közül mindössze három esetében tételezhetünk fel iparosságot (legalábbis, nevében mindenképpen megjelenik), a legvagyonosabb birtokos pedig valószínűleg német származású volt.

Legtöbb szőlőt birtoklók (5 hold és afelett)			
	1453	1457	1469
Georgius Kowach	5 hold, 7 akó		
Petrus Balog	5 hold, 22 akó	½ hold	2 hold, 16 ½ akó
Petrus Chyzar		5 ¼ hold	
Emericus Zyndy		7 hold	
relicta Petri Vinczel		6 hold	
Erasmus Angeli		10 hold	
Leonardus Bewlhen		7 hold	

A legtöbb tizedet fizetők között már nagyobb számban jelennek meg iparosok. A 29 birtokos közül tizenegy fő folytathatott ilyen jellegű tevékenységet hozzáteve természetesen,

³⁸⁷ KUBINYI 1973. 128. Az viszont sajnos nem derül ki a tanulmányból, hogy a gazdák hány százaléka került ki az iparosok köréből.

³⁸⁸ KUBINYI 1973. 129.

³⁸⁹ A forrásokból sajnos nem olvashatjuk ki, hogy a birtokosok maguk művelték-e szőlőiket, vagy napszámosok útján. Budán mindenesetre magas volt a napszámosok aránya, feltehető, hogy a kolozsvári polgárok is alkalmaztak ilyen segéderőt. KUBINYI 1973. 130.

³⁹⁰ A jelenség részben az eltérő társadalmi fejlődésnek tudható be.

hogy a többieknel sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy ne űztek volna valamilyen ipart, legfeljebb, nem viselték mesterségük címerét.

Legtöbb tizedet fizetők (10 akó és afelett)			
	1453	1457	1469
Johannes Keresthel	2 hold, 10 akó		
Mathias Evrdekelew	1 ½ hold, 15 akó		
Georgius Menzarus	1 hold, 12 akó	5 x ¼ hold	
Johannes Stol	4 hold, 23 akó		
Johannes Polgar	2 hold, 11 akó	½ hold	
Petrus Balog	5 hold, 22 akó	½ hold	2 hold, 16 ½ akó
Michael Smythyn	1 hold, 10 akó		
Petr arcupar	2 hold, 12 ½ akó		
Michael Kol	3 hold, 11 ½ akó		
Nicolaus magnus	1 hold, 11 akó		½ hold, 16 akó
Ladislaus Varga			1 hold, 12 akó
Johannes magnus		2 hold	2 hold, 14 akó
Anthonius Dethre		3 hold	1 ½ hold, 13 akó
Laurentius Varga			1 ½ hold, 10 akó
Petrus Herman		1 hold	1 ½ hold, 16 akó
Johannes parvus		1 hold / ½ hold (ebben az évben két Johannes parvus van feltüntetve a jegyzékben)	1 hold, 14 akó
Andreas			1 ½ hold, 15 akó
Anthonius Vygh			1 ½ hold, 16 ½ akó
Nicolaus Thakach	1 hold, 3 akó		1 hold, 16 akó
Franciscus Zepesy			2 ½ hold, 37 akó
Johannes Zabo			23 akó
Simonis Bodogh			1 hold, 12 akó
Johannes Zabo			1 hold, 18 akó
Georgius Zabo			11 akó
Blasius Zygyartho			3 x ¼ hold, 13 akó
Petrus Thoth		2 hold	1 ¼ hold, 12 akó
Johannes Bachy	3 x ¼ hold, 5 akó	3 x ¼ hold	2 hold, 10 akó
Thomas Farkas		3 hold	2 hold, 11 akó
Sigismundus Molnar			14 akó

A források töredékes volta miatt sajnos a birtokosok egyéni életútjait nem ismerhetjük meg, és kevesen vannak azok is, akik valami más ügy miatt már „ismerősnek” számítanak.

Az első jegyzékből mindössze négy személyt emelhetünk ki. Lukács szabó (*Lucas sartor*) kolozsvári polgár esetét már említettem, úgyhogy itt csak felelevenítem, hogy ő 1452-ben kerül látókörünkbe, amikor is Gothárd kolozsmonostori apáttól művelésre megkapta a Thollas Péter kolozsvári polgár által elhagyott szőlőt, mely a kolozsmonostori Kőmálon volt.³⁹¹ Lőr Miklós (*Nicolaus Lewr*) 1449 májusában Kolozsmonostor egyik esküdtpolgára volt, de „foglalkozása” sajnos nem ismert.³⁹² Loh János (*Johannes Loh*) kolozsvári polgár a

³⁹¹ 1452. febr. 16u.: DL 36 403 p.74. n.3. – regesztája: *KmJkv* 1010. sz.

³⁹² 1449. máj. 8.: DL 36 391 p. 68. n. 1. – regesztája: *KmJkv* 694. sz.

tizedjegyzék kelte után bukkan fel a forrásokban, 1468-ban ugyanis többedmagával igazolta, hogy néhai *Johannes Koh* a tanács előtt kötelezte magát, hogy kártalanítani fogja István varga (*sutor*) polgártársukat a vele szemben elkövetett jogtalanságokért. A bejegyzés még egy fontos adalékkal szolgál, ugyanis megemlíti, hogy *Koh* négy évvel korábban (1464-ben) tette le nagy fogadalmát, amikor is Loh esküdtpolgár volt.³⁹³ Jo Ferenc (*Franciscus Jo*) szintén később bukkan fel. Először 1460-ban, amikor Bertalan kolozsmonostori *gubernatortól* többedmagával a szőlők után fizetendő járulékok mérséklését kérte. Majd 1469-ben, amikor Péter kolozsmonostori apát az Apáthida határában, a Szamoson épült malmát zálogba adta *Feyer Miklós* kolozsvári polgárnak. Az apát a monostoron lakó Jo Ferenc, Nagy János (*Johannes magnus*) és két másik polgártársuk kezessége mellett kötelezte magát arra, hogy a malomból származó gabonát – meghatározott áron – a malom visszaváltásáig *Feyernek* engedi át.³⁹⁴ Az első és a második jegyzékben feltűnő Bácsi Péter (*Petrus Bachy*) feltehetően azonos azzal a személlyel, akit 1454-ben kolozsvári polgárként említettek.³⁹⁵

Az 1457-es jegyzékben megismert gazdák közül már többen tűnnek fel a forrásokban. A már említett 1454-ben kelt végrendeletében mindjárt egy családi kötelék bontakozik ki. A tizedjegyzék ridegen csak *relicta Johannis Slesert* említ, a testamentumból viszont megtudjuk, hogy az özvegy becsületes neve Margit volt. Férje ismeretlen időben hunyt el, akinek egy korábbi házasságából már született egy fia, aki szintén a János nevet viselte. A fiú egyházi pályára lépett, és az 1457-es jegyzékben *Johannes presbiter Sleser* névvel bukkan fel. A tizedjegyzék kelte előtt három évvel alkotott végrendeletében tehát Margit mostohafiára, János papra és több más személyre hagyta a monostori Kőmál hegyen fekvő szőlőjét, hogy azok annak árából majd két éven át a halottak miséjét mondassák érte. Margit meglehetősen tehetős özvegy volt, hiszen jelentős készpénz és viasz felett rendelkezett (melyeknek kedvezményezettjei között – az özvegy szerettein kívül – volt a Szt. Mihály plébániatemplom több oltára, a kolozsvári domonkosok, a Szt. Egyed domonkos apácakolostor, a városon kívüli Szt. Lélek ispotály, a Szentmihálykövi pálos kolostor és a kolozsmonostori konvent). A készpénzen és használati tárgyain felül a kolozsvári Óvárban levő házaról, és a kolozsvári

³⁹³ 1468. júl. 2.: DL 36 393 p.48. n.3. – közlése: *Ub* VI. 343.; regesztája: *KmJkv* 1814. sz. *Loh* mellett – az igazolók között – feltűnik *Thomas sutor* (varga) kolozsvári polgár is, azonban nem gondolnám, hogy ő azonos lenne az 1453-as jegyzékben szereplő *Thomas Warga* nevű szőlőgazdával. Míg az egyik forrás *Wargának* említette, a másik a „*sutor*” jelzöt adta neki. Véleményem szerint a *Warga* már meggyökeresedett név volt, ezért a későbbi források is így említették volna. Ugyanezen az állásponton vagyok a másik szereplő, *Stephanus sutor* esetében is: az 1457-es jegyzékben szereplő *Stephanus Warga* nem azonos az itt említett kolozsvári polgárral.

³⁹⁴ 1469. okt. 26u.: DL 36 393 p.142. n.2. – regesztái: *Ub* VI. 409.; *KmJkv* 1929. sz. Elképzelhető, hogy az itt említett *Johannes magnus* azonos az 1457-es jegyzékben szereplő ugyanilyen nevű szőlőgazdával.

³⁹⁵ 1454. febr. 5.: *KmJkv* 1138. sz.

Thwzokmal hegyen levő két hold szőlőjéről is rendelkezett. Az özvegy még sokáig élt, hiszen 1468-ban visszavonta korábbi végrendeletét, az újban pedig fiává fogadta Bertalan papot – aki egyébként már 1454-ben is a kedvezményezettek között szerepelt – és minden ingó és ingatlan vagyonát (a *Thropomberg* nevű hegyen levő szőlőjét és az óvári házát) rá hagyta.³⁹⁶ Az első végrendeletben szőlőszomszédként szereplő Balog Péterre alább még visszatérek.

Újabb családi köteléket fedezhetünk fel egy 1449-ben kelt adatból: ekkor ugyanis néhai Czompol Miklós kolozsvári polgár fiai: Miklós és Benedek ügyvédül vallották egymást.³⁹⁷ 1453-ban ugyanez a Miklós az ellen tiltakozott, hogy testvére, Benedek házait, mézsárszékét, malomrészét és egyéb ingóságát elidegeníti Szindi (*Zyndy*) Imrének, Pogány Miklós tordai polgároknak,³⁹⁸ Hosszúmezei István kolozsvári polgárnak és hitvesének.³⁹⁹ A család akkor válik érdekessé, ha felidézünk, hogy Miklós szőlője a kolozsmonostori Kőmál hegyen, Lukács szabó szomszédságában feküdt,⁴⁰⁰ ugyanakkor egyik tizedjegyzékben sem bukkan fel a neve. Nem úgy, mint testvére, Benedek (*Benedictus Z[o]mpol*), aki 1457-ben négy és fél hold szőlő birtokosaként szerepelt. Az idézett adatból jól látszik, hogy Benedek sokféle tevékenységben volt érdekelt: szőlő, mézsárszék, malomrész és több ház tulajdonosaként pedig Kolozsvár előkelő rétegéhez tartozhatott. Miklós 1453-ban tett tiltakozásában említett Szindi Imre – volt tordai sókamaraispán – szintén feltűnik az 1457. évi szőlőjegyzékben, méghozzá igen tetemes, hét hold nagyságú szőlővel.

Ebben a jegyzékben más érdekes személyek is feltűnnek. Így például Gömöri Bereck (*Briectius Gemery*) is, aki – ahogy a nevéből sejthető – igen távolról érkezett. Bereck feltehetően nem sokkal korábban költözött Kolozsmonostorra, ugyanis 1451-ben Antal apát András fia Mérai Sebestyénnek és Gömöri Berecknek a gabonatedés és a katonáskodási költségek kivételével tizenkét esztendei adómentességet adott minden szolgálat és fizetség

³⁹⁶ 1454. ápr. 28.: *Kolozsvár Oklt.* 70. sz. (1459. ápr. 29-i keltezéssel); regesztája: *KmJkv* 1153. sz.; 1468. ápr. 30.: *KmJkv* 1802. sz. A meglehetősen nagy készpénzvagyon arra enged következtetni, hogy Margit elhunyt férje olyan tevékenységet folytatott, amelyhez biztos tőke kellett. Minden bizonnyal nem birtokszerzésben és gazdálkodásban kereste boldogulását, hanem valamilyen kereskedelmi tevékenységben.

³⁹⁷ 1449. okt. 3.: *KmJkv* 762. sz.

³⁹⁸ Szindi Imre és Pogány Miklós 1447–1448-ban tordai királyi sókamaraispán volt. Imre és Miklós Hunyadi János kedvelt híveiként volt, a források tanúsága szerint, a török elleni harcokban is kivették a részüket, ezért a kormányzó mindkettőjük tordai lakóházát és *curia*ját – tartozékaikkal együtt – a királynak járó minden rendes és rendkívüli adó és ajándékok fizetése és szolgáltatása alól felmentette. E mentességet 1453-ban V. László király, majd 1459-ben Mátyás király is megerősítette. Szindi Imre ráadásul 1448-ban a török elleni hadjárat céljaira 1500 aranyforintot kölcsönzött Hunyadi János kormányzónak. CSÁNKI *Tört. földrajz*, Torda címszó.

³⁹⁹ 1453(?) nov. 9u.: DL 36 407 p.42–43. – regesztája: *KmJkv* 1114. sz.

⁴⁰⁰ 1451. okt. 12.: DL 36 403 p.59. n.4. – regesztája: *KmJkv* 987. sz.; 1452. febr. 16u.: DL 36 403 p.74. n. 3. – regesztája: *KmJkv* 1010. sz.

alól, amiért Kolozsmonostor Malomszeg utcájában új házat építettek.⁴⁰¹ Hauser Mihály (*Michael Hawsel*) kolozsvári polgár kegyességét és igazságérzetét ismerhetjük meg egy 1460-ban kelt adatból. György kolozsvári domonkos perjel és István *frater* kérésére a kolozsvári Szűz Mária domonkos kolostor testvérületének tagjai nevében Mihály többedmagával kijelentette, hogy a kolozsvári Szt. Mihály templom plébánosa, Gergely erőszakkal a plébániatemplomban temettette el a testvérület azon tagjait, akik elődeik szokását követve a domonkos kolostorban, a testvérület temetkezőhelyén kívántak nyugodni. Gergely ezzel megsértette mind a *confraternitas*, mind a szerzetesek kiváltságait. Mihály kijelentését nem sokkal később megismételte, jelezve, hogy az elhunyt eltemetése mennyire fontos kérdés – nemcsak azért, hogy az illető hol nyugszik békében, hanem azért is, hogy a temetést végrehajtó egyház bevételei mennyiben gyarapodnak. Hauser Mihály számunkra nem a testvérület és a domonkosok iránt mutatott lojalitása miatt érdekes, hanem azért, mert – az 1457-es jegyzék tanúsága szerint – bencés birtokon művelt szőlőt, és fizette a bortizedet.⁴⁰²

Winzel Péter özvegye (*relicta Petri Vinczel*) sajnos teljesen homályban marad, de talán az alábbi három adat a férjéről ad tájékoztatást. 1440-ben Winzel Péter, valamint apósa: *Cristel*, *Peyer* Mihály és János klerikus (mindannyian kolozsvári polgárok) kijelentették, hogy – a forrás szerint testvérük – *Peyer* György a Hidutcában levő lakóházát betegágyán végrendeletileg osztatlanul rájuk hagyta. Három évvel később pedig egy közelebb meg nem határozható ügyben bukkan fel. Ekkor Szentmihályfalvi Péter bevallást tett az Egyed szabóval és Péterrel egy ezüst serleg miatt támadt ügyben. A következő évben Péter ügyvédül vallotta János prédikátort, *Feyr* István kolozsvári polgárt, Ábrahám és Miklós papokat, de hogy erre miért volt szüksége, sajnos rejtve marad előttünk.⁴⁰³

1461-ben feltehetően azt a Szilágyi Gergelyt (*Gregorius Zylagy*) vallotta ügyvédül Losonci Dezső fia néhai István fia idősebb László és Dezső vajda fia László és Zsigmond, akit a négy évvel korábban kelt szőlőjegyzék egy hold szőlő kapcsán tüntetett fel.⁴⁰⁴ 1467-ben pedig a Kolozsmonostoron lakó Barta Györgyöt említették, aki feltehetően azonos azzal a szőlősgazdával (*Georgius Bartha*), aki 1457-ben mindössze fél hold szőlőt birtokolt.⁴⁰⁵ Az

⁴⁰¹ 1451. máj 6k.: DL 36 403 p.42. n. 3. – regesztája: *KmJkv* 955. sz. Bár a forrás a dézsmák közül csak a gabonatedet fizetését írta elő (*decimis frugum et aliarum segetum ac taxis exercituaibus*), mégis elképzelhető, hogy az apát idővel a bortizedet is kérni kezdte.

⁴⁰² 1460. júl. 26.: DL 36 392 p.98. n.3. – regesztái: *Ub* VI. 84.; *KmJkv* 1465. sz. 1460. aug. 7.: *KmJkv* 1470. sz.

⁴⁰³ 1440. szept. 6.: DL 36 390 p.48. n.1. – regesztája: *KmJkv* 267. sz.; 1443. nov. 19.: DL 36 406 p. 10. n.3. – regesztája: *KmJkv* 480. sz.; 1444. jún. 27.: *KmJkv* 500. sz.

⁴⁰⁴ 1461. okt. 2.: DL 36 392 p.135. n.4. – kiadása: *Bánffy Oklt.* II. 48.; regesztája: *KmJkv* 1624. sz.

⁴⁰⁵ 1467. márc.: *KmJkv* 1742. sz.

ebben a jegyzékben fél hold nagyságú szőlővel felbukkanó *Barthus Feyerdy* talán azonos az 1441-ben ezzel a névvel említett kolozsvári esküdttel.⁴⁰⁶

Az utolsó adat – a nagy időtávolság miatt – meglehetősen bizonytalan, de azért érdemes megemlíteni, hogy 1440-ben *Rewker* Tamás kolozsvári polgár hitvese, Margit ügyvédül vallotta *Serthew* Péter deákot, *Feyer* István és *Belhen Leonard* kolozsvári polgárokat. Az 1457-es jegyzékben szintén feltűnik egy azonos nevű birtokos, Bölhen Leonard (*Leonardus Bewlhen*), de nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a két adat ugyanazt a személyt takarja.⁴⁰⁷ Szintén ügyvédvállás kapcsán tűnik fel a következő birtokos, 1453-ban ugyanis Farkas János kolozsvári polgár ügyvédül vallotta István kolozsvári polgárt, Dávid főesperes káplánját és Márton Borband-i plébánost.⁴⁰⁸ Feltehetően vele azonosíthatjuk az 1457-es jegyzékben szereplő Farkas Jánost (*Johannes Farkas*), aki két és fél hold szőlő birtokosként került az összeíró látókörébe. És talán nem tévedek nagyot, ha a második és harmadik nyilvántartásban szereplő Farkas Tamás (*Thomas Farkas*) és János között rokoni kapcsolatot tételezek fel.

1460-ból fennmaradt egy olyan oklevelünk, amelyben igen sok ismerőssel találkozhatunk. Ekkor ugyanis Bertalan kolozsmonostori *gubernator* – a szőlőművelés fokozásának érdekében – a szőlőbirtokos kolozsváriakat és kolozsmonostori jobbágyokat mentesítette az apátság földjeire telepített szőlőik után hosszabb idő óta, *terragium* címen (*pro terragio montis vinearum*) holdanként követelt egy talentum viasz, a három holdanként egy aranyforint fizetése, valamint a borkilenced beszolgáltatása alól. A jövőben tehát – minden más korábbi rendelkezést érvénytelenítve – az apátság földjén levő szőlője után a konvent felé mindenki csak a tizedfizetéssel tartozik.⁴⁰⁹ A *gubernator* ezt az engedményt – a józan belátásán kívül – több kolozsvári polgár és kolozsmonostori lakos, így Balog Péter (mindhárom jegyzékben szerepelt), *Sleffer* (*Sleser?*) *Melchior* (az 1457-ben egy *Sleser Melchior* nevű birtokos tűnt fel), *Bwlchyn Leonard* (Bölhen Leonard az 1457-es jegyzékben szerepelt), *Kysmester Lucas* (az 1457-es jegyzékben szerepelt), *Engel Erasmus* (az 1457-es jegyzékben található egy *Erasmus Angeli* nevű birtokos), és a már sokat emlegetett Czompol Miklós kolozsvári polgárok kérésére tette. Rajtuk kívül – többek között – Jo Ferenc (az 1453-as jegyzékben szerepelt), Nag János (az 1457-es jegyzékben szerepelt egy *Johannes magnus*

⁴⁰⁶ Az adatra Draskóczy István hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

⁴⁰⁷ 1440. febr. 9.: DL 36 390 p.33. n.1. – regesztája: *KmJkv* 193. sz. 1451-ben egyébként Antal apát 14 aranyforintért a kolozsmonostori Kőmálon két hold szőlőt adott el *Bewlhen Martin* kolozsvári polgárnak, aki talán Leonard testvére volt. 1451. okt. 12.: DL 36 403 p.59. n.4. – regesztája: *KmJkv* 987. sz.

⁴⁰⁸ 1453.: *KmJkv* 1099. sz.

⁴⁰⁹ 1460. júl. 8.: DL 36 392 p.92–93. n.1. – közli: *Kolozsvár Okl.* 74. sz.; regesztái: *Ub* VI. 3222. sz. Regesztája: *KmJkv* 1455. sz.

nevű birtokos) és *Gebarth Johann* (az 1453-es jegyzékben szerepelt egy *Gebarth Thomas* nevű birtokos, feltehetően *Johann* testvére) kolozsmonostori lakosok fejezték ki kérésüket Antal apát felé.⁴¹⁰ Balog Péter, *Engel Erasmus* és Bölhen Leonard – amennyiben azonosításom helytálló – meglehetősen érdekeltek voltak a terhek mérséklésében, hiszen jelentős szőlőterületekkel rendelkeztek. Az 1469-es tizedjegyzékben sajnos már egy olyan gazdát se találtam, aki valamilyen más ügy kapcsán szerepelne a forrásokban.

Ezek az említések egyébként sajnos arra nemigen adnak támpontot, hogy megtudjuk, a szőlősgazdáknak mi volt a „civil” foglalkozásuk, milyen iparos tevékenységet folytattak, esetleg kereskedők voltak-e, és arra se nagyon alkalmasak, hogy segítségükkel felmérjük ezeknek a gazdáknak a vagyoni helyzetét. Ugyanakkor, azt láthatjuk, hogy a kolozsvári és kolozsmonostori polgárok és egyébként, a középkori ember életében fontos tényező volt a szőlő, és a bor. Van adatunk arra, hogy birtokvásárlásnál részben bort adtak ellenértékként, hatalmaskodás után borral kárpótolták a sértett félt, de a végrendeleti hagyatékoknak is fontos része volt a bor.⁴¹¹ Hogy a polgár vagyonának is fontos tétele volt a szőlő és a bor mutatja egy 1530-ban kelt becsú. Ekkor ugyanis Gyöngyfüző (*Ghyenghfewzew*) Mihály kolozsvári esküdt társaival felbecsülte Bornemissza János hitvesének, Margitnak az előző férjétől, néhai Vajda Mártontól hátrahagyott javait. A számos használati tárgyon, állatokon, ingó- és ingatlanvagyonon kívül a Margitnál levő hetven hordó (*vasa*) bort ötszáz forintra, és tíz hold szőlőjét kétszáz forintra becsülték.⁴¹² Mivel a boltban levő posztókat is felmérték, és jelentős összegű kintlévősége volt férje után Margitnak, feltehető, hogy az elhunyt Vajda Mihály kereskedő volt. Arra sajnos nem találtam adatot, hogy a szőlőbirtokosok kereskedtek-e boraikkal, vagy csak saját fogyasztásra maradt,⁴¹³ mindenesetre, ha került is bizonyos mennyiség eladásra, az inkább a helyi piacon kelt el – már csak a bor minősége miatt is.⁴¹⁴

⁴¹⁰ A kolozsmonostori gazdák között még említették *Zekel András*, *Nebleng Johann* és *Solar Lorenz* gazdákat, ők azonban egyik jegyzékben se szerepelnek.

⁴¹¹ *KmJkv* 1614. sz.; 2029. sz.

⁴¹² 1530. jún. 1.: DL 36 404 fol. 40–41. n.2. – regesztája: *KmJkv*. 4301. sz. Csak összehasonlításképp: az ott levő gabonát – melynek mennyiségét nem adják meg – kétszáz forintra becsülték.

⁴¹³ A budai tizedjegyzékek alapján Kubinyi András is arra a megállapításra jutott, hogy a birtokosok jobbára csak a saját fogyasztásukat tudták fedezni, vagy egy kevéssel a piacon megjelenni. Mindössze a birtokosoknak 7,5%-a élhetett ténylegesen a szőlőjéből. KUBINYI 1973. 128.

⁴¹⁴ Bár nem kolozsvári az adat, de a „piacot” jól illusztrálja: egy 1555. máj. 6-án kelt panasz szerint Régen mezőváros polgármesterét és Kupagyártó Bálintot Kendy Ferenc erdélyi vajda Görgény várába vitette borukkal, és más jobbágys boraival együtt, amelyért azonban nem fizette meg a törvényes árat. *KmJkv* 5368. sz. Kendy természetesen tagadta a vádakát. Mindenesetre, elgondolkodtató, hogy miért nem csak egyszerűen a bort vitte el a vajda, miért kellett a polgármestert és Bálintot is magával vinnie, hiszen az lett volna a logikus – hamar hatalmaskodik –, hogy csak a bort viszi el, így nem kellett volna két ember utaztatásával is vesződnie. Feltehető, hogy a polgármester és Bálint Görgénybe ment, hogy eladják a bort, de annak árában nem tudtak megegyezni a felek. Ezért utólag – hogy panaszuknak nyomatékot adjanak – került be a történetbe erőszakos elutaztatásuk...

A személyek után érdemes a szőlőket jobban szemügyre venni. Az átlagos szőlőterület fél és két hold között mozgott, a legkisebb szőlő negyed és a legnagyobb tíz hold volt.⁴¹⁵ Különös, hogy a szőlők nagysága és a tized mennyisége egyáltalán nincs hatással egymásra (cf. legtöbb tizedet fizetőket bemutató táblázatot, bár ott csak a 10 akó és afeletti mennyiséget gyűjtöttem ki), nem figyelhető meg ugyanis az, hogy a nagyobb szőlőbirtokosok több tizedet fizetnének, sőt, megkockáztatom, hogy semmiféle törvényszerűség nem figyelhető meg.⁴¹⁶ Sajnos a rekorder *Engel Erasmus* tizedmennyiségét nem ismerjük, de a legtöbbet beszolgáltató Szepesi Ferenc (*Franciscus Zepesy*) a két és fél hold szőlőjéből tudta kipréselni a 37 akó bort – és ez csak a tized volt. A bor minősége már más kérdés...

Két jegyzékből tudjuk megállapítani az apátság pincéibe tizedként befolyó bor mennyiségét. 1453-ban a 83,5 hold szőlőből 379,3 akó (azaz körülbelül 20376 liter) bor, 1469-ben pedig legkevesebb 48 hold szőlőből 467 akó (azaz körülbelül 25087 liter) borhoz jutott a konvent.⁴¹⁷ Biztos, hogy az apátságnak több helyről is származott borbevétele, hiszen a szerzeteseknek másutt is voltak szőlőik, de ez a két töredék adat meglehetősen beszédes. Bár nem tudjuk a konvent létszámát, így azt sem, hogy mekkora lehetett a borfogyasztásuk (a Regulában előírt napi egy *hemina* is meglehetősen homályos mértékegység), de napi fél liter azért valószínűleg elfogyott. Ha a két adatból „átlagot” számolunk, és mondjuk 22000 liter bort egy évre elosztunk, akkor körülbelül napi 60 liter jön ki. Naponta ennyit még tíz szerzetes se tudott volna meginni (különben zavar támadt volna a szertartások végzésében, és botrány a konvent körül), így szinte biztos, hogy a kolozsmonostori apátság a tizedből befolyó bor nagy részét értékesítette. Bár nincs adatunk arra, hogy a konvent nagy tételben kereskedett volna a borral, kocsmáltatási joguk viszont biztosan volt a szerzeteseknek, így a nedűt maguk – „apránként” – értékesítették. Egyébként az is különös, hogy tudjuk, Lépes György erdélyi püspök a tizedet (bortizedet is) pénzben szedte be (melyet egy ideig nem szedett be, majd amikor éppen jó pénz került a forgalomba, akkor visszamenőlegesen is követelte, ami miatt

⁴¹⁵ Szűcs Miklós (*Nicolaus Zewch*) és Csetneki György (*Georgius Chythneky*) egyaránt ¼-¼ hold szőlőt birtokoltak, a legtöbbet pedig *Engel Erasmus*.

⁴¹⁶ Elképzelhető, szőlőterületek eltérő kora okozhatja azt, hogy a termőterület nagysága és a hozam nem áll arányban egymással. Egy fiatal, új ültetés lényegesen kevesebbet terem, mint a korábbi telepítések, és több év kell ahhoz, hogy termőre forduljon. A bor mennyisége nem feltétlenül a szőlőterület nagyságától függött, inkább a tőkék számától, tehát, hogy milyen sűrűn ültették, illetve nevelték a szőlőt, valamint attól, hogy mekkora volt a termés az egyes tőkéken. A klíma esetleges befolyásoló tényezőjét a szőlőterület viszonylag kis kiterjedése miatt nem tartom valószínűnek. Nem gondolom, hogy egy hegyen olyan jelentős időjárás-eltérések lennének.

⁴¹⁷ Jóllehet, térben és időben távol esik, de érdemes megjegyezni, hogy 1568-ban a tihanyi „apátság” 59 akó bordézsát kapott. Természetesen, ekkor már nem laktak szerzetesek Tihanyban, de az összeírás még az (ex)apátság birtokait és az onnan származó jövedelmeket írta össze. Feltűnően kevés az 59 akó bor, főleg a Balaton-fevidéken, ezért feltehető, hogy ez az adat csak a dézsma töredékét örököltette meg. PRT X. 171. sz.

aztán 1437-ben felkelés robbant ki Erdélyben), ugyanakkor a kolozsmonostori apátság természetben követelte. Úgy tűnik, a bencéseknek volt olyan „vevőköre”, akikre bizony lehetett számítani.

A források egyenetlensége és töredékessége – amely számtalanszor kerékkötője az apátság történetének feldolgozására irányuló kutatásoknak – még számos tisztázatlan kérdést hagy nyitva, mégis ez a három tizedjegyzék, sok bizonytalan pontja ellenére, egy kissé közelebb visz a kolozsmonostori apátság szőlőgazdálkodásának jobb megismeréséhez, és adalékokkal szolgál a kolozsvári és kolozsmonostori emberek szőlőbirtoklási szokásaihoz.

I.

[1453.]⁴¹⁸

Kimutatás a kolozsmonostori Kőmál hegyen lévő szőlők után holdanként fizetett bor mennyiségéről.

Diplomatikai levéltár, Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból KKOL, Protocolla Q333. Régi jelzete: Q 333/D Minus 119 3 (DL 36 407 p. 58 n. 1.). Regesztája: *KmJkv* 1119. sz.

Item Lucas sartor de	[...] iuger[...]	urnas [...]	[solvit]
Item Thomas [Meray] de	[I] iugero	urnas [...]	[solvit]
Item Nicolaus Thakach de	I iugero	urnas III	solvit
Item Georgius Lewew de	I iugero	urnas VII ½	solvit
Item Johannes Loh de	II iugemis	urnas IIII	solvit
Item Johannes Keresthel de	II iugemis	urnas X	solvit
Item Mathias Evrdekelew de	I ½ iugemis	urnas XV (?)	solvit
Item Stephanus Kompesth de	I iugero	urnas II (?)	solvit
Item Johannes villicus de	I iugero	urnas VIII	solvit
Item Lucas Merges de	I iugero	urnas V	solvit
Item Johannes Irhagyartho de	II iugemis	urnas III	solvit
Item Georgius Menzarus de	I iugero	urnas XII	solvit
Item Valentinus Kerekes de	II iugemis	urnam VI ½ (sic!)	solvit
Item Leonardus Desler de	½ iugero	urnas I ½	solvit
Item Valentinus Zabo de	I iugero	urnas IIII ½	solvit
Item Johannes Stol de	IIII iugemis	urnas XXIII	solvit
Item Simonis Kwnch de	I ½ iugemis	urnas VI	solvit
Item Johannes Polgar de	II iugemis	urnas XI	solvit
Item Georgius Kowach de	V iugemis	urnas VII	solvit
Item Johannes carnifex de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Thomas Gebarth de	½ iugero	urnas ½ (sic!)	solvit
Item Johannes Nemeth de	½	urnam I unius octali	solvit
Item Michael Thyues de	V quartalibus	urnas V	solvit
Item Nicholaus Lewr de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Stephanus Swf de	I iugero	urnas II	solvit
Item Valentinus Magyary de	½ iugero	urnas ½ (sic!)	solvit
Item Valentinus Halaz de	½ iugero	urnas II	solvit
Item Franciscus Jo de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Petrus Balog de	V iugemis	urnas XXII	solvit
Item Michaelis Meray de	½ iugero	urnas I ½	solvit
Item Johannes Foronthvthlan de	I iugero	III ½	solvit
Item Jacobus Frank de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Martinus Penzwerew de	I iugero	urnas [VII]	solvit
Item Michael Gereb de	I iugero	urnas III	solvit
Item Thomas Yo de	I iugero	urnas III	solvit
Item relicta Vincentii de	½ iugero	urnas II	solvit
Item Georgius Gerthler de	I iugero	urnas V ½	solvit
Item Valentinus Zekeres de	II iugemis	urnas V ½	solvit
Item Petrus Bachy de	I ½ iugemis	urnas IIII ½	solvit

⁴¹⁸ Más – de korabeli – kéz írása a jegyzéket 1473-ra keltezte.

Item Johannes Kadar de	IX quartalibus	urnas VIII ½	solvit
Item Augustinus Kovach de	II iugeris	urnas VII	solvit
Item Thomas Warga de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Michael Fazakas de	½ iugero	urnas II	solvit
Item Stephanus Fythew de	II iugeris	urnas VII	solvit
Item relicta Michaelis Pazman de	II iugeris	urnas VII	solvit
Item Michael Smythyn ⁴¹⁹ de	I iugero	urnas X	solvit
Item Thomas Sleser de	II iugeris	urnas VII	solvit
Item Johannes Bachy de	½ [III] quartalibus	urnas V	solvit
Item Benedictus Gebarth de	½ iugero	urnas VII	solvit
Item Valentinus Mayor de	½ iugero	urnam I	solvit
Item Johannes Redy de	½ iugero	urnas IIII	solvit
Item Thomas Santha de	I iugero	urnas V	solvit
Item Ladislaus Bwzas de	I iugero	urnas V ½	solvit
Item Petrus arcupar de	II iugeris	urnas XII ½	solvit
[Item] Nicolaus Wermeser de	½ iugero	urnas II	solvit
[Item] Johannes Beke de	I iugero	urnas VII	solvit
[Item] Michael Kol de	III iugeris	urnas XI ½	solvit
[Item] Johannes Gogan de	I iugero	urnas VII	solvit
[Item] Andreas Bachy de	½ iugero	urnas VIII	solvit
[Item] Nicolaus magnus de	I iugero	urnas XI	solvit
[Item] Johannes Olaz de	II ½ iugeris	urnas IX	solvit
[Item] [Petrus] Meray, Byro, Seres vero de	III quartalibus	I	solvit
[Item] [Petrus] Rewdy de	½ iugero	urnas V	solvit

II.

1457.

Kimutatás arról, hogy az alábbi kolozsvári, kolozsmonostori lakosok hány hold (szőlő?) után fizetnek (tizedet?) a monostori Kómál hegyről.

Diplomatikai levéltár, Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból KKOL, Protocolla Q333. Régi jelzete: Q 333/Michael 1 1 (DL 36 405 p. 8–11.). Regesztája: *KmJkv* 1277. sz.

Anno Domini millesimo MCCCL (sic!) septimo

Prim[o] magister Petrus Chyzar ⁴²⁰ de	V iugeris et I quartali	solvit
Item Lucas Kysmesther de	III iugeris	solvit
Item Petrus Thoth de	II iugeris	solvit
Item Rakos Johannes de	II iugeris	solvit
Item Cristianus Zabo de	III iugeris	solvit
Item Petrus similiter Zabo de	III quartalibus	solvit
Item Johannes sutor de	I iugero	solvit
Item Stephanus Koncz de	I iugero	solvit
Item Paulus Panczel de	II iugeris	solvit
Item Michael Helebranth de	I iugerum	solvit

⁴¹⁹ kovács (Schmied)

⁴²⁰ kardcsizár (fegyverkovács)

Item Valentinus Deak de	I iugero	solvit
Item Nicolaus Zekeres de	I iugero	solvit
Item Petrus Weg de	I ½ iugeri	solvit
Item relicta Johannis Nywl de	I iugero	solvit
Item Valentinus Kerekes de	II iugeri	solvit
Item relicta Thome magni de	I iugero	solvit
Item Briccius Gemery de	tribus quartalibus	solvit
Item Benedictus magnus de	I iugero	solvit
Item Johannes Olayas de	I iugero	solvit
Item relicta Michaelis Newr de	I iugero	solvit
Item Thomas Myznar de	tribus quartalibus	solvit
Item Mathias Zaazwarassy de	tribus quartalibus	solvit
Item relicta Johannis Sleser de	II ½ iugeri	solvit
Item Laurentius magnus de	I ½ iugeri	solvit
Item Johannes Rewdy de	I ½ iugeri	solvit
Item Thomas Farkas de	tribus iugeri	solvit
Item relicta Michaelis Meray de	I iugero	solvit
Item Barthos Kynaz de	I iugero	solvit
Item Petrus Herman de	I iugero	solvit
Item Nicolaus Vermeser de	tribus quartalibus	solvit
Item Vincentius Keztywgyartha de	I iugero	solvit
Item relicta Philippi Zenth de	9 quartalibus	solvit
Item Emericus Zyndy de	septem iugeri	solvit
Item Demetrius Fazakas de	7 quartalibus ⁴²¹	solvit
Item Petrus Bachy de	I ½ iugeri	solvit
Item Melchior Sleser de	I ½ iugeri	solvit
Item relicta Petri Ludwig de	I iugero	solvit
Item Jacobus literatus de	III iugeri	solvit
Item Ladislaus Thakach de	V quartalibus	solvit
Item Andreas Thakach de	½ iugero et I octalibus	solvit
Item Johannes presbiter Selser de	I ½ iugeri	solvit
Item Georgius Zakalus de	I iugero	solvit
Item Barthus Fridel de	I iugero	solvit
Item Dominicus Kewer de	½ iugero	solvit
Item Cristannus Thakach de	III quartalibus	solvit
Item Anthonius Hamar de	III iugeri	solvit
Item Michael Weres de	I iugero	solvit
Item Petrus Buday de	½ iugero	solvit
Item Valentinus Zabo de	½ iugero	solvit
Item Benedictus Z[o]mpol de	IIII ½ iugeri	solvit
Item magister Johannes Balistator ⁴²² de	I iugero	solvit
Item Johannes Farkas de	II ½ iugeri	solvit
Item Demetrius Halaz de	I iugero	solvit
Item Petrus Zabo de	½ iugero	solvit
Item Michael Kolb de	III iugera	solvit
Item Barthus Feyerdy de	½ iugero	solvit
Item Georgius faber de	quinque quartalibus	solvit

⁴²¹ áthúzva: *iugeri*

⁴²² pattantyús (ágyüöntő)

Item Paulus Berthalan de	I ½ iugeris	solvit
Item Georgius Menzarus de	V [quartalibus]	solvit
Item Michael Hawsel de	II iugeris	solvit
Item relicta Petri Korlath de	V quartalibus	solvit
Item Paulus Zabo et Johannes Kerthweles solverunt de	V quartalibus	
Item Michael Belkosar de	I iugero	solvit
Item Johannes Magyary de	I iugero	solvit
Item relicta [...sii] de	I iugero	solvit
Item relicta Stephani Borfythew de	I iugero	solvit
Item Paulus de	I iugero	solvit
Item Johannes Bochar ⁴²³ de	I iugero	solvit
Item Gallus Thegez de	½ iugero	solvit
Item Andreas sutor de	tribus quartalibus	solvit
Item Michael Theles de	quinque quartalibus	solvit
Item Georgius Zewlews de	I iugero	solvit
Item Valentinus Zekeres de	II iugeris	solvit
Item Gregorius Layos de	I ½ iugeris	solvit
Item Benedictus Wadalma de	[tribus quartalibus]	solvit
Item Johannes Esthal de	II iugeris	solvit
Item Anthonius molendinator de	½ iugero	solvit
Item Laurentius Irhagyartho de	I ½ iugeris	solvit
Item Johannes Gersy de	I iugero	solvit
Item Bartholomeus molendinator de	½	solvit
Item Johannes Brassay de	quinque quartalibus	solvit
Item relicta Laurentii arcuparis de	I iugero	solvit
Item Petrus textor de	tribus quartalibus	solvit
Item Martinus Zabo de	I iugero	solvit
Item Stephanus Zalonnas de	II iugeris	solvit
Item relicta Petri Vinczel de	VI iugeris	solvit
Item Blasius Warga de	I quartali	solvit
Item Anthonius Halaz de	I iugero	solvit
Item Johannes parvus de	I iugero	solvit
Item Martinus carnifex de	I iugero	solvit
Item Andreas Gwthkenth de	½ iugero	solvit
Item Johannes Thakach de	II iugeris	solvit
Item Valentinus Halaz de	[tribus quartalibus]	solvit
Item Anthonius Detreh de	[tribus iugeris]	solvit
Item Laurentius arcupar de	II iugeris	solvit
Item Gregorius Kwthy cum suo patre de	III iugeris	solvit
Item Johannes Kadar de	III iugeris	solvit
Item Stephanus Warga de	½ iugero	solvit
Item Andreas Gerthler de	II iugeris	solvit
Item Johannes magnus de	II iugeris	solvit
Item Martinus carnifex de	I iugero	solvit
Item relicta Detrici Merthen de	II iugeris	solvit
Item Valentinus de	I ½ iugeris	solvit
Item Johannes Zaaz de	½ iugero	solvit
Item Johannes Bachy de	tribus quartalibus	solvit

⁴²³ pohárnok

Item Clemens Zekeres de	½ iugero	solvit
Item Nicolaus Sprenges de	II iugeris	solvit
Item Erasmus Angeli de	X iugeris	solvit
Item Cristoforus faber de	I iugerum	solvit
Item Gregorius Zylagy de	I iugerum	solvit
Item Johannes Kadar de	9 quartalibus	solvit
Item relicta Andre Zabo de	tribus iugeris	solvit
Item Laurentius Kadar de	II iugeris	solvit
Item Leonardus Bewlhen de	VII iugeris	solvit
Item Michael Geech de	II iugeris	solvit
Item Michael Farkas de	I iugero	solvit
Item Nicolaus Kerekes de	III quartalibus	solvit
Item Georgius Bartha de	½ iugero	solvit
Item Anthonius Lakathgyartho de	tribus quartalibus	solvit
Item Anthonius Solthes de	½ iugero	solvit
Item Georgius Chythneky de	I quartali	solvit
Item Nicolaus Henthel de	½ iugero	solvit
Item Johannes magnus de	I iugero	solvit
Item Mathias Zabo de	II ½ iugeris	solvit
Item Paulus Banka ½ iugerum et octavam partem alterius		solvit
Item Melchior Fenesy de	½ iugero	solvit
Item Johannes parvus de	½ iugero	solvit
Item Gabriel de	II iugeris	solvit
Item Gregorius Fyntha de	I iugero	solvit
Item Barthos Zayko de	I iugero	solvit
Item Thomas Fabian de	½ iugero	solvit
Item Johannes Polgar de	½ iugero	solvit
Item Gregorius Asthalgyartho de	tribus quartalibus	solvit
Item relicta Jacobi Lenew de	½ iugero	solvit
Item Martinus Makrancy de	½ iugero	solvit
Item Stephanus Zaaz de	I iugero	solvit
Item Petrus Balog de	½ iugero	solvit
Item Michael Bew de	½ iugero	solvit
Item Johannes Keken de	½ iugero	solvit
Item Jacobus longus de	tribus quartalibus	solvit
Item Johannes Neremberga de	I iugero	solvit
Item Thomas Magyary de	tribus quartalibus	solvit
Item Valentinus Zaaz de	½ iugero	solvit
Item Matthias Haas de	½ iugero	solvit

III.

1469.

A kolozsvári Kőmálról a kolozsmonostori apátnak bordézmát fizetők kimutatása, szőlőjük nagyságának és tizedük mennyiségének feltüntetésével.

Diplomatikai levéltár, Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból KKOL, Protocolla Q333. Régi jelzete: Q 333/F 1466 153 1 (DL 36 393 p. 148–149.). Regesztája: *KmJkv* 1932. sz.

Registrum super decimis vinorum in anno domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo nono
domino abbati provenientium

Kewmal

Item Johannes Peech de	tribus quartalibus	urnam I	solvit
Item Nicolaus Zewch de	uno quartali	urnam I	solvit
Item Nicolaus Thymar de	I ½ iugeris	urnas VIII	solvit
Item Thomas Redewl de	V quartalibus	urnas VIII	solvit
Item Michaelis Warga de	tribus quartalibus	urnas VII	solvit
Item Johannes Peech de	tribus quartalibus	urnas VIII	solvit
Item Urbanus de	I iugero	urnas VII	solvit
Item Michael Marcus de	I iugero	urnas V	solvit
Item Stephanus Modear de	II ½ iugeris	urnas VII	solvit
Item Ladislaus Varga de	I iugero	urnas XII	solvit
Item relicta Cristel de	I iugero	urnas IIII ½	solvit
Item Thomas Emreh de	I iugero	urnas V	solvit
Item Johannes magnus de	II iugeris	urnas XIII	solvit
Item Anthonius Dethre de	I ½ iugeris	urnas XIII	solvit
Item Laurentius Varga de	I ½ iugeris	urnas X	
Item Jacobus Hoom de	½ iugero	urnas IIII ½	solvit
Item Lucas Varga de		urnas II ½	solvit
Item Petrus Herman de	I ½ iugeris	urnas XVI	solvit
Item Nicolaus magnus de	½ iugero	urnas XVI	solvit
Item Laurentius Warga		urnas II	solvit
Item Johannes parvus de	I iugero	urnas XIII	solvit
Item Andreas de	I ½ iugeris	urnas XV	solvit
Item Anthonius Vygh de	I ½ iugeris	urnas XVI ½	solvit
Item Andreas Thwrsol de	½ iugero	urnas II	solvit
Item Petrus Balogh de	II iugeris	urnas XVI ½	solvit
Item Nicolaus Thakach de	I iugero	urnas XVI	solvit
Item Franciscus Zepesy de	II ½ iugeris	urnas XXXVII	solvit
Item Johannes Zabo		urnas XXIII	solvit
Item Stephanus Fodor de	½ iugero	urnas VI	solvit
Item Martinus Soos		urnas VII	solvit
Item Georgius Kowach de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Simonis Bodogh de	I iugero	urnas XII	solvit
Item Demetrios Dwl de	½ iugero	urnas I ½	solvit
Item Johannes Zabo de	I iugero	urnas XVIII	solvit
Item Georgius Zabo		urnas XI	solvit
Item relicta Laurentii Kowch		urnas I ½	solvit
Item Blasius Zygyartha de	III quartalibus	urnas XIII	solvit
Item Petrus Thoth de	I iugero et quartali	urnas XII	solvit
Item Paulus Begler		urnas III	solvit
Item Albertus de	I ½ iugeris	urnas VIII	solvit
Item Cozma Polgar		urnas III	solvit
Item Johannes Soldos de	III quartalibus	urnas III ½	solvit
Item Johannes Bachy de	II iugeris	urnas X	solvit
Item relicta Johannis Rewdy de	I iugero	urnas III	solvit
Item Nicolaus Zelew		urnas VI	solvit

Item Georgius Chyzar de	I iugero	urnas VI	solvit
Item Johannes Koncz de	I iugero	urnas V	solvit
Item Thomas Bwzas de	I iugero	urnas III	solvit
Item Thomas Farkas de	II iugeris	urnas XI	solvit
Item Johannes Gogan de	I iugero	urnas IIII ½	solvit
Item Anthonius Gogan de	I iugero	urnas V ½	solvit
Item Sigismundus Molnar		urnas XIII	solvit

V. 2. *Áttekintő táblázat a malmok bérbeadásáról*

Bérbeadás tárgya	Bérlő	Bérbeadás ideje	Bérleti díj/terragium összege
Kolozsmonostori malomhely (Szamos folyó mellett, négykerekű malomnak alkalmas hely)	<i>Otto Gilnicer</i> és <i>Theoderich Sliger</i> kolozsvári polgárok	1308. szept. 8.	évi földbérként beszercei súlyú másfél márka ezüstöt fizetnek (három <i>fertot</i> Nagyboldogasszony napján és három <i>fertot</i> Karácsonykor), és évente három alkalommal (Nagyboldogasszony napján, Karácsonykor és Húsvétkor), az apát látogatásakor fél <i>fero</i> értékű ajándékot adnak
Kolozsmonostori malom (a Vízszamoson)	<i>Chemeche Pál</i> , kolozsvári polgár	1413 előtt	?
Kolozsmonostori malom	<i>Feyer Mihály</i> fia Lénárd kolozsvári <i>hospes</i>	1414. máj. 5.	? [évi földbérként beszercei súlyú másfél márka ezüstöt fizetnek (három <i>fertot</i> Nagyboldogasszony napján és három <i>fertot</i> Karácsonykor), és évente három alkalommal (Nagyboldogasszony napján, Karácsonykor és Húsvétkor), az apát látogatásakor fél <i>fero</i> értékű ajándékot adnak]
Kolozsvári malomhely	<i>Feyer Mihály</i> fia Lénárd és <i>Serthew (dictus)</i> Mihály kolozsvári polgárok	1413	?
Kolozsvári malomhely	<i>Feyer Mihály</i> fia Lénárd és <i>Serthew (dictus)</i> Mihály kolozsvári polgárok	1414. máj. 1.	?
egy egeresi (Kolozs m.) malomhely	Tatar Albert egeresi jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 150 dénár megfizetése
egy egeresi (Kolozs m.) malomhely	Molnos Antal egeresi jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 150 dénár megfizetése
egy egeresi (Kolozs m.) malomhely	Kalos Domokos egeresi jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 150 dénár megfizetése az egeresi plébániának!
egy bogártelkei (Kolozs m.) malomhely	Molnos Tamás és fia bogártelkei jobbágyok és örököseiknek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 140 dénár megfizetése
egy jegenyei (Kolozs m.) malomhely	Botos László jegenyei jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 100 dénár megfizetése
egy jegenyei (Kolozs m.) malomhely	Botos Ferenc jegenyei jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 70 dénár megfizetése
egy jegenyei (Kolozs m.) malomhely	Albert jegenyei jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	évente Szt. Márton nap nyolcadán 2 forint (forintját 32 garassal számolva) megfizetése
egy jegenyei (Kolozs m.) malomhely	Mihály <i>faber</i> jegenyei jobbágy és örököseinek	1418. márc. 22.	a malomból származó jövedelme harmadát a jegenyei Szt. Mihály egyháznak kell adnia <i>pro edificatione eiusdem</i>
egy malomhely a <i>Weresheg</i> hegy alatt, a Nádas vizén (Bogártelke)	Nemes János bogártelkei jobbágy	1451. jan. 11.	a malom hasznának negyedét a bogártelkei plébánosnak kell adnia

V. 3. Áttekintő táblázat az apátság birtokállományáról

Birtok neve	Birtok típusa	Oklevelekben való szereplése	Megjegyzés
Monostor (Kolozs m.)	mezőváros (villa, ⁴²⁴ possessio)	a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás ⁴²⁵ közli a birtok határait is
Szentbenedek (Kolozsmonostor határában)	possessio, 1435: predium ⁴²⁶	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Leske erdő és a hozzá tartozó Apáthavasa (a Gyalui havasokban, Kolozs m.)	?	1263 (hamis!)/1299-ben elcserélve az erdélyi püspökkel	
Saság (Bács és Magyarnádas között, Kolozs m.)	possessio/terra ⁴²⁷	1263 (hamis!)/15. század ⁴²⁸	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Bács (ma Kolozsvár része, Kolozs m.)	possessio (plébániával)	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Szentiván (Bács közelében, Kolozs m.)	?	1263 (hamis!)	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Szentgyörgy (Kolozsvár határában, Kolozs m.)	possessio	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Máriatelke (Kajántó határában, Kolozs m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Kajántó (Kolozs m.)	possessio	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
a két Bönye (Kajántó határában, Kolozs m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Eerd, másként Szilvástelek (Kajántó közelében, Kolozs m.)	1420–1444: possessio Silvas	1263 (hamis!)	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Apáthida (Kolozs m.)	possessio (plébániával)	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Egeres (Kolozs m.)	possessio (plébániával)	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Anttelke (Egeres és Bogártelke között, Kolozs m.)	?	1263 (hamis!)	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Sólyomtelke (Kolozs m.)	?	1263 (hamis!)	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja

⁴²⁴ 1420–1444: „Prima videlicet villa sub ipso monasterio beate Virginis situata Monostor vocata...” DF 275 231.

⁴²⁵ DF 275 361.

⁴²⁶ DL 28 821.

⁴²⁷ 1415: DL 28 784. – regesztája: ZsO V. 1282. sz.

⁴²⁸ [1415]: „ipse dominus abbas possessionibus suis Nadas predictae et Saasagh vocatis...” DL 28 795. – regesztája: ZsO V. 1367. sz.

Birtok neve	Birtok típusa	Oklevelekben való szereplése	Megjegyzés
Eperjes (Egeres határában, Kolozs m.)	a 15. században már pusztá ⁴²⁹	1263 (hamis!)/15. század	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Jegenye (Kolozs m.)	possessio (plébániával)	1263 (hamis!)/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Bogártelke (Kolozs m.)	possessio (plébániával)	1299-ben csere folytán került az apátsághoz/a korszak alatt folyamatosan	az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Nádas (Kolozs m.)	possessio/ predium (1445) ⁴³⁰	1299-ben csere folytán került az apátsághoz/15. század derekán még számon tartották határait	az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Szentmihálylaka (Kolozs m.)	possessio		csak az 1420–1444 közé keltezett összeírás említi apátsági birtokként, és közli a birtok határait is
Gorbo (Kolozs m.)	possessio		az 1420–1444 közé keltezett összeírás közli a birtok határait is
Szentpéter (Kolozs/Maros m.)	?	csak az 1263. évre hamisított oklevél, valamint az ennek nyomán 1420–1444 között készült összeírás említi	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Nagy-, Kis-Bene (Teremi és Nyárádtő között, Küküllő m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
a két Teremi (Küküllő m.)	possessio (plébániával?)	1263 (hamis!)/1264-ben István ifjabb király elvette és Meggyes és Fioch székelyeknek adományozta ⁴³¹	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Hollós (Kiscserged határában, Küküllő m.)	possessio	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Cserged (Küküllő m.)	possessio	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Kerelő (Küküllő m.)	possessio (plébániával)	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Nagyszőlős (Segesvár szék/Küküllő m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Pród (Segesvár szék/Küküllő m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Nagyholdvilág (Segesvár szék/Küküllő m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Dános (Segesvár szék/Maros m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Szentlászló (Segesvár)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt	az 1420–1444 közé

⁴²⁹ DL 36 403 p.24.

⁴³⁰ DL 26 784.

⁴³¹ GYÖRFFY III. 562.

Birtok neve	Birtok típusa	Oklevelekben való szereplése	Megjegyzés
szék/Szeben m.)		már nem tűnik fel	keltezett összeírás csak felsorolja
Baromlak (Medgyes szék/Szeben m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Kapus (Medgyes szék/Szeben m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Csanád (Csanád/Torontál/Temes m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
<i>Kereztwr</i> (Torda m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Dátos (Torda m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Lekence (Torda m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
<i>Appathowa</i> (azonosítatlan település, talán a Mezőségen)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
a két <i>Zaz</i> , (azonosítatlan települések a Mezőségen)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Gergelyfája (Fehér m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja
Péterlaka (Fehér/Maros m.)	?	1263 (hamis!)/a korszak alatt már nem tűnik fel	az 1420–1444 közé keltezett összeírás csak felsorolja

VI. Irodalom- és rövidítésjegyzék

Rövidítések

- DF Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény

Forrásmunkák

- AO *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Anjou-kori oklevéltár.* Szerk. ALMÁSI Tibor (XI–XIV.), BLAZOVICH László (VII–VIII., X., XXI.), GÉCZI Lajos (VII., IX–X., XXI.), KŐFALVI Tamás (XIV.), KRISTÓ Gyula (I–VI., XVII., XIX.), MAKK Ferenc (XIX.), PITI Ferenc (XX., XXIII–XXIV., XXVI–XXVII.), SEBŐK Ferenc (XXV–XXVI., XXXI.), TÓTH Ildikó (XV.). Budapest-Szeged, 1990–.
- Bánffy oklt. *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez.* I. Szerk. VARJÚ Elemér, II. Szerk. IVÁNYI Béla. Budapest, 1908–1928.
- BEKE, *A kolozsmonostori konv.*
BEKE Antal: A kolozsmonostori konvent levéltára. I.: *Tört. Tár* 1896. 483–504.; II. *Tört. Tár* 1896. 719–736.; III. *Tört. Tár* 1897. 339–360.; IV. *Tört. Tár* 1897. 496–512.; V. *Tört. Tár* 1897. 733–748.; VI. *Tört. Tár* 1898. 151–166.
- BTOE *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest.* I. (1148–1301). CSÁNKY Dezső gyűjtését kiegészítette, és sajtó alá rendezte GÁRDONYI Albert. Budapest, 1936.; III/1–2. (1382–1439). Összeáll. KUMOROVITZ L. Bernát. Budapest, 1987.
- CD Arp.cont. *Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori Új Okmánytár.* I–XII. Közzéteszi WENZEL Gusztáv. Buda-Budapest, 1860–1874.
- CD Fejér *Codex Diplomaticus Hungaricus ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Studio et opera Georgii FEJÉR. Bude, 1828–1844.
- CD Teleki *Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.* I–II. (1206–1526). Szerk. BARABÁS Samu. Budapest, 1895.
- CD Transsylvaniae *Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta littera res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* I. (1023–1300). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi:

- JAKÓ Zsigmond. Budapest, 1997.; II. (1301–1339). Regesztákban közzéteszi: JAKÓ Zsigmond. Budapest, 2004.; III. (1340–1359). Regesztákban közzéteszi: JAKÓ Zsigmond HEGYI Géza és W. KOVÁCS András közreműködésével. Budapest, 2008.
- DHA* *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol.I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131). Edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY. Budapestini, 1992.
- DocRomHist* *Documenta Romaniae Historica*. C. Transilvania. Vol. X–XV. (1351–1380) Sub red. acad. ȘTEFAN Pascu, etc. Bucuresti, 1977–2007.
- Esztergomi székeskápt. jegyzőkönyve* *Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis. Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500–1502, 1507–1527)*. Közzéteszi: SOLYMOSI László. Budapest, 2002.
- ETE* *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I–V*. Közreadják: BUNYITAY Vincze, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Frigyes, LUKCSICS József. Budapest, 1902–1912.
- JAKÓ 1984 JAKÓ Zsigmond: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. *LK* 55 (1984). 11–139.
- KmJkv* *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. kötet. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: JAKÓ Zsigmond (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 17.). Budapest, 1990.
- KOLLER, *Historia* KOLLER, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Tom. I–VII. Posonii et Pestini, 1782–1812.
- Kolozsvár Oklt.* *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. I. kötet. Összegyűjtötte és szerkesztette: JAKAB Elek. Buda, 1870.
- E. KOVÁCS 1992 *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500-1508*. Közzéteszi: E. KOVÁCS Péter. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai.) Eger, 1992.
- KREDICS–SOLYMOSI 1993 KREDICS László – SOLYMOSI László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. *Új Történelmi Tár* 4. Budapest, 1993.
- MAKKAI, *Kiadatlan* *Kiadatlan középkori oklevelek Kolozsvár történetéhez*. Közzéteszi: MAKKAI László. Kolozsvár, 1947.
- MonHung.* *Vetera monumenta historia Hungariam sacram illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta*.

Collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino THEINER. I–II. Romae-Zagrabiae, 1863–1875.

- MonStrig* *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I–III. Collegit et edidit Ferdinandus KNAUZ, Ludovicus Crescens DEDEK. Strigonii 1874–1924.; IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel DRESKA, Geysa ÉRSZEGI, Andreas HEGEDŰS, Tiburcius NEUMANN, Cornelius SZOVÁK, Stephanus TRINGLI. Strigonii-Budapestini 1999.
- MonVat I/6* *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 6. Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae Romanos pontifices datae et ab eis acceptae (Mátyás király levelezése a római pápákkal) 1458–1490. Budapest, 1891. (Reprint: METEM, 2000).
- A pannonthalmi konvent*
A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398). Közreadja: DRESKA Gábor. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6. Győr, 2007.; II. (1399–1438). A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 8. Győr, 2008.; III. (1439–1499). A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 10. Győr, 2010.
- PÓR 1904 PÓR Antal: Gazdaságtörténelmi okirat-kivonatok az esztergomi főkáptalan magán-levéltárából. I–II. közl. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 11 (1904). 56–60; 350–362.
- RegArp.* *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. I–II/1. Szerk. SZENTPÉTERY Imre. Budapest, 1923–1943. II/2–3. Szerk. SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván. Budapest, 1961. II/4. Szerk. BORSA Iván. Budapest, 1987.
- TAGÁNYI 1899 [TAGÁNYI Károly]: A pécsváradi apátság bevételei és kiadásai 1438-ban. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 6 (1899). 333–335.
- Ub* *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Vol. I–VII. (1191–1486). Ed. Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER, Georg MÜLLER, Gustav GÜNDISCH, Konrad GÜNDISCH. Hermannstadt-Bukarest, 1892–1991.
- Veszprémi kápt. számadáskönyve*
Liber divisorum capituli Vesprimiensis. A Veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Közzéteszi KREDICS László, MADARÁSZ Lajos, Solymosi László (A Veszprémi Levéltár kiadványai 13.). Veszprém, 1997.
- ZsO* *Zsigmondkori Oklevéltár* I–II/2. (1387–1410) Összeállította MÁLYUSZ Elemér. Budapest, 1951–1958.; III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA Iván.

Budapest, 1993–2001.; VIII–IX. (1421–1422) Szerk. BORSA Iván, C. TÓTH Norbert. Budapest, 2003–2004.; X. (1423) Szerk. C. TÓTH Norbert. Budapest, 2007.; XI. (1424) Szerk. C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor. Budapest, 2009. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43. és 49.)

Szakirodalom

ASZTALOS 2004 ASZTALOS Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár, 2004. 567.

BELÉNYESY 1954–1955

BELÉNYESY Márta: A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. *Ethnographia* 65–66 (1954–1955). 387–413; 57–93.

BELÉNYESY 1956

BELÉNYESY Márta: Az állattartás a 14. században Magyarországon. *Néprajzi Értesítő* 38 (1956). 23–59. Újabb megjelenése: BELÉNYESY Márta: Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből. I. *Documentatio Ethnographica* 26. Szerk. BÁTI Anikó. Budapest, 2011. 19–58. (A disszertációban ezt az új kiadást idézem).

BELÉNYESY 1969

Márta, BELÉNYESY: Hufengrösse und Zugtierbestand der bäurlichen Betriebe in Ungarn im 14–15. Jahrhundert. In: *Viewirtschaft und Hirtenkultur*. Szerk. László, FÖLDES. Budapest, 1969. 460–502. Magyar kiadása: A teleknagyság és igaerő a paraszti üzemben Magyarországon a 14–15. században. In: BELÉNYESY Márta: Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből. I. *Documentatio Ethnographica* 26. Szerk. BÁTI Anikó. Budapest, 2011. 135–176. (A disszertációban ezt a kiadást idézem).

BELÉNYESY K. 2004

BELÉNYESY Károly: Pálos kolostorok az Abaúji-hegylán. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei* 3. Miskolc 2004.

BOGDÁN 1991

BOGDÁN István: *Magyarországi őr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 7.) Budapest, 1991.

BOGDÁNDI 2012

BOGDÁNDI Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában.* ErdélyiMúzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2012.

BOLLA 1961

BOLLA Ilona: A jobbágytelek kialakulásának kérdéséhez. A „curia” és a „mansio” terminusok jelentésváltozása az Árpád-korban. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestini Sectio Historica* 3 (1961). 97–120. Újabb kiadása: BOLLA 1998. 209–232.

BOLLA 1998

BOLLA Ilona: *A joglilag egységes jobbágyságról Magyarországon.* Sajtó alá rendezte: LADÁNYI Erzsébet. Budapest, 1998.

Budai bortizedjegyzékek

SZAKÁLY Ferenc–SZÜCS Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából.* História könyvtár, Okmánytárak 4. Budapest, 2005.

CSÁNKI Tört. földrajz

- Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* I.-III. V. CSÁNKI Dezső Budapest 1890–1913. (Reprint 1985). Digitális kiadása: Arcanum DVD könyvtár IV (a disszertációban ezt a kiadást használtam). Budapest, 2001.
- CSIZMADIA 1972 CSIZMADIA Andor: A szekszárdi prediálisok és utódaik a feudális korban. *Tanulmányok Tolna megye történetéből* I. Szekszárd, 1972. 5–48.
- CSIZMADIA 1980 CSIZMADIA Andor: A tized Erdélyben. In: *Jogtörténeti tanulmányok* IV. Szerk. CSIZMADIA Andor. Budapest, 1980. 43–58.
- CSÓKA [1969] CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra.* I–II. Budapest, é.n. [1969].
- CSOMOR 1912 CSOMOR Lajos: *A kolozsmonostori benczés apátság birtokai. 1556-ig.* Kolozsvár, 1912.
- DEGRÉ 1942 DEGRÉ Alajos: A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása. In: *Emlékkönyv viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára.* Szerk. ECKHART Ferenc és DEGRÉ Alajos. Budapest, 1942. 122–141. Új kiadása: DEGRÉ Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok.* Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta MEZEY Barna. Budapest, 2004. 299–311; 432–436 (a disszertációban ezt a kiadást idézem).
- ERDÉLYI 1903 ERDÉLYI László: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 10 (1903). 193–237.
- ERDÉLYI 1906 ERDÉLYI László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés. *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 21. Budapest, 1906.
- ERDÉLYI 1907 ERDÉLYI László: Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. *A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléseiből* 61. sz. Budapest, 1907.
- ERDÉLYI 1913 ERDÉLYI László: *Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon.* Budapest, 1913.
- ERDÉLYI 1938 ERDÉLYI László: A Szent István-kori bencések hatása a földkertművelésre meg az iparra. In: *Emlékkönyv szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk. SERÉDI Jusztinián. Budapest, 1938. 481–491.
- ERDÉLYI G. 2009 ERDÉLYI Gabriella: Isteni és emberi törvények hálójában. Az egyszerű hívek viszonya az alsópapsághoz a reformáció előtt. In: *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti*

- tanulmányok*. Szerk. F. ROMHÁNYI Beatrix, KENDEFFY Gábor. Budapest, 2009. 127–141.
- ÉRDÚJHELYI 1903 ÉRDÚJHELYI Menyhért: A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. *A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléseiből*. 46. sz. Budapest, 1903.
- ÉRDÚJHELYI 1906 ÉRDÚJHELYI Menyhért: *Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526 előtt*. Budapest, 1906.
- ÉRSZEGI 1996 ÉRSZEGI Géza: Hétköznapiak a középkorvégi magyarországi bencés monostorokban. In: *Mons Sacer* I. 561–570.
- ESZTERHÁZY 1867 Gróf ESZTERHÁZY János: A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak leírása. *Archaeologiai Közlemények* 7 (1867). 89–109.
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: Középkori kolostorokra és birtokaikra vonatkozó adatok a pécsi székeskáptalan hiteleshelyi kiadványaiban. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 27 (2005). 109–130.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: *A pécsi egyházmegye története* I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. FEDELES Tamás, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 421–464.
- FERENCZI 2003 FERENCZI László: *A magyarországi ciszterci kolostorok malmainak topográfija*. Szakdolgozat, ELTE BTK 2003.
- FERENCZI 2006 FERENCZI László: Estate structure and development of the Topusko (Toplica) Abbey. A case study of a medieval cistercian monastery. *Annual of Medieval Studies at CEU* 12 (2006). 83–100.
- FERENCZI 2009 FERENCZI László: Észrevételek a topuszkói (toplicai) ciszterci apátság birtokstruktúrájával kapcsolatban. In: *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. GUITMAN Barnabás. Piliscsaba, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák 5.). 277–292.
- FERENCZI 2010 FERENCZI László: A ciszterci birtokszervezés és tájtalakítás elemei a borsmonostori apátság példáján. *Soproni Szemle* 64 (2010). 115–138.
- FÜGEDI 1981a FÜGEDI Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 114–237; 478–493.

- FÜGEDI 1981b FÜGEDI Erik: „Verba volant...” Középkori nemességünk szóbelisége. In: UŐ: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 437–463.
- Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*
Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Szerk. LASZLOVSZKY József, KUBINYI András, SZABÓ Péter. Budapest, 2009.
- GÁLLOS 1975 GÁLLOS Ferenc: Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez. *Dunántúli dolgozatok* 8. Sajtó alá rendezte: GÁLLOS Orsolya. Pécs, 1975.
- GÁLLOS 2001 GÁLLOS Ferenc, GÁLLOS Orsolya: Pécsvárad bencés apátsága és települése a középkorban. In: *Pécsvárad*. Szerk. FÜZES Miklós. Pécsvárad, 2001. 103–197.
- GULYÁS 2008 GULYÁS László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142 (2008). 437–462.
- GYÖRFFY III GYÖRFFY György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. III. Budapest, 1987.
- GYÖRFFY 1952–1953 GYÖRFFY György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása I–II. *MTA II. Oszt. Közleményei* 1 (1952). 325–362; 2 (1953). 69–104.
- HEGYI 2010 HEGYI Géza: Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen-túli részein. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 2010/3. 285–297.
- HEREPEI 2004 HEREPEI János: *Kolozsvár történeti helyrajza*. Kolozsvár, 2004.
- HERVAY 1984 HERVAY F. Levente: *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria*. Roma, 1984.
- HERVAY 2001 HERVAY F. Levente: A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit* 461–547.
- HOLUB 1947 HOLUB József: *Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén*. (Pannónia könyvtár 62.) Pécs, 1943.
- HOMONNAI 1999 HOMONNAI Sarolta: A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 110 (1999). 43–55.
- HOMONNAI 2001 HOMONNAI Sarolta: Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 115 (2001). 55–65.

- HUNYADI 2005 HUNYADI Zsolt: Prediálisok, haszonbérlők: johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században. In: *Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9–10.) előadásai*. Szerk. MARTON Szabolcs, TEISZLER Éva. Szeged, 2005. 45–56.
- HUNYADI 2010 HUNYADI, Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. (METEM Könyvek 70–CEU Medievalia 13.) Budapest, 2010.
- IVÁNYI 1905 IVÁNYI Béla: Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 12 (1905). 81–132.
- JAKÓ 1958 JAKÓ Zsigmond: Vita a *capetia* szó magyar jelentése körül 1500-ban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2 (1958). 211–213.
- JAKÓ 1997 JAKÓ Zsigmond: A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig. In: Uő: *Társadalom, egyház, művelődés*. Budapest, 1997. 133–240.
- KALÁSZ 1932 KALÁSZ Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* 5. Budapest, 1932.
- KARLINSZKY 2008 KARLINSZKY Balázs: A veszprémi káptalan bevételei és gazdasági ereje a 15–16. század fordulóján. In: *Veszprém reneszánsza*. Szerk. KILIÁN László, RAINER Pál. Veszprém, 2008. 37–66.
- KARLINSZKY 2010 KARLINSZKY Balázs: A veszprémi káptalan Zalamerenye-környéki birtokai a török előtt. (Káptalani birtokkezelés a középkorban). In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. HERMANN István, KARLINSZKY Balázs. Veszprém, 2010. 33–56.
- KEGLEVICH 2010 KEGLEVICH Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban*. Doktori disszertáció. Kézirat, Budapest, 2010.
- KIRÁLY 1890 KIRÁLY János: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története*. Pozsony, 1890.
- KISS 2006 KISS Gergely: *Abbatia regalia - hierarchia ecclesiastica: A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. (METEM Könyvek 51.) Budapest, 2006.
- KISS 2009 KISS Gergely: A szerzetesi intézmények gazdálkodása. In: *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 465–484.

- KmJkv Tanulmány* *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (1289–1556). I. kötet. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta: JAKÓ Zsigmond. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Budapest, 1990. 19–159.
- KNAUZ 1890 KNAUZ Nándor: *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság* I. Budapest, 1890.
- KOSZTA 2012 KOSZTA László: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján. *Századok* 146 (2012). 269–317.
- KÓFALVI 1999 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent külső hiteleshelyi tevékenységének főbb jellemzői 1526-ig. In: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk. HOMONNAI Sarolta, PITI Ferenc, TÓTH István Szeged, 1999. 65–73.
- KOVÁCS 1967 KOVÁCS Béla: Románkori templomok feltárása Heves megyében. *Agria* 5 (1967). 35–63.
- KÓFALVI 2001 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége. In: *Pécsvárad*. Szerk. FÜZES Miklós Pécsvárad, 2001. 199–218.
- KÓFALVI 2008 KÓFALVI Tmás: A hiteleshelyek, mint a magyarországi közjegyzőség előzményei. In: *700 éves a közjegyzőség Magyarországon*. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata. Szerk. ROKOLYA Gábor. Budapest, 2008. 12–25.
- KUBINYI 1964 KUBINYI András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből. *Agrártörténeti Szemle* 6 (1964). 391–404. Újabb megjelenése: Uő: KUBINYI András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II*. A kötet szerkesztette: Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. KENYERES István, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009. (Várostörténeti tanulmányok). I. 407–429. (A disszertációban ezt a kiadást idéztem).
- KUBINYI 1973 KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Budapest története II. A későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk. GEREVICH László, KOSÁRY Domokos. Budapest, 1973. 7–334.
- KUBINYI 1996 KUBINYI András: Mátyás király és a monasztikus rendek. In: *Mons Sacer* I. 538–544.
- KUBINYI 1998 KUBINYI András: Dél-magyarországi bencés apátok 1449. évi székszárdi gyűlése. In: *Hermann Egyed emlékkönyv*. Szerk. SÜMEGI J., ZOMBORI I. Budapest, 1998. 189–194.

- KUBINYI 2000 KUBINYI András: Városok, mezővárosok és központi helyek az Alföldön és az Alföld szélén. In: Uő: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. *Dél-alföldi Évszázadok* 14. Szeged, 2000. 7–101.
- LASZLOVSZKY 1987 LASZLOVSZKY József: „Dedi eciam terram, que adiacent circa aquam, que vocatur Tiza.” Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helyneveinek lokalizálásához. *Zounuk* 1 (1987). 9–24.
- LASZLOVSZKY 2004 LASZLOVSZKY József: Középkori kolostorok a tájban, középkori kolostortájak In: „*Quasi liber et pictura*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk. KOVÁCS Gyöngyi. ELTE Régészettudományi Intézet Budapest, 2004. 337–349.
- LEDERER 1932 LEDERER Emma: *A középkori pénzüzletek története Magyarországon (1000–1458)*. Budapest, 1932.
- LÉKAY 1991 LÉKAY Lajos: *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Budapest, 1991.
- LUKCSICS 1908 LUKCSICS József: A XV. században egyesített magyar egyházi javadalmak. *Religio* 67 (1908). 23–25.
- LUPESCU 2005 LUPESCU Radu: Kolozsvár korai történetének buktatói. *Erdélyi Múzeum* 67 (2005/3–4). 25–77.
- MÁLYUSZ 1930 MÁLYUSZ Elemér: Az 1498. évi törvénycikk (Társadalomtörténeti tanulmány). *Századok* 63–64 (1929–1930). 809–839.
- MÁLYUSZ 1971 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971 (2007²).
- MAKSAY 1957 MAKSAY Ferenc: Urbáriumok. In: *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. KOVÁCSICS József. Budapest, 1957. 119–144.
- MAKSAY 1971 MAKSAY Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest, 1971.
- MAKSAY 1972 MAKSAY Ferenc: Benedekrendi gazdálkodás Tihanyban a XIII–XIV. századi struktúraváltozás idején. *Somogy megye múltjából* 3 (1972). 3–11.
- MOLNÁR 2005 MOLNÁR Antal: *A bátai apátság és népei a török korban*. (METEM Könyvek 56.) Budapest, 2006.
- Mons Sacer* *Mons Sacer. Pannonhalma 1000 éve*. Kiállítási katalógus. I–III. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 1996.
- PALÁDI 1979 PALÁDI-KOVÁCS Attila: *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Budapest, 1979.

Paradisum plantavit

- Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 2001.
- PRT *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története.* I–XII/b. kötet. Szerk. ERDÉLYI László, SÖRÖS Pongrác. Budapest, 1902–1912.
- RÁCZ 1996 RÁCZ György: Pannonhalma és Ják: egy királyi és egy magánkegyúri bencés monostor a középkorban. In: *Mons Sacer* I. 527–537.
- F. ROMHÁNYI 2000 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolstorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Budapest, 2000. [Bővített és átdolgozott digitális kiadása: Arcanum könyvtár. Honismeret. Budapest, 2008. (CD-ROM)].
- F. ROMHÁNYI 2008 F. ROMHÁNYI Beatrix: Kolostori gazdálkodás a középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon.* 401–412.
- F. ROMHÁNYI 2010a F. ROMHÁNYI Beatrix: *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn... Pálos gazdálkodás a középkorban.* Budapest, 2010.
- F. ROMHÁNYI 2010b F. ROMHÁNYI Beatrix: Domonkos kolostorok birtokai a késő középkorban. *Századok* 144 (2010). 395–410.
- F. ROMHÁNYI 2010c F. ROMHÁNYI Beatrix: Adalékok a soproni ferences kolostor gazdálkodásához. *Soproni Szemle* 64 (2010). 181–184.
- RÜSZ FOGARASI 2001 RÜSZ FOGARASI Enikő: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. In: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok.* Szerk. PÁL Judit, FLEISZ János. Csíkszereda, 2001. 20–42.
- RÜSZ FOGARASI 2006 RÜSZ FOGARASI Enikő: Kolozsvár vásáros napjai. In: *Orașe si orășeni. Városok és városlakók.* Szerk. INOUȚ Costea, PÁL Judit, RÜSZ FOGARASI Enikő. Kolozsvár, 2006. 369–374 (román rezümével).
- SCHMITZ 1998 SCHMITZ, Philibert: *A bencések civilizációs tevékenysége a XII. századtól a XX. századig.* I. kötet. Pannonhalma, 1998.
- SOLYMOSI 1990 SOLYMOSI László: A szőlő utáni adózás első korszaka. *Agrártörténeti Szemle* 32 (1990). 22–46.
- SOLYMOSI 1994a SOLYMOSI László: Harangozók és Harangozó nevű települések a középkori Magyarországon. *Századok* 128 (1994). 335–351.

- SOLYMOSI 1994b SOLYMOSI László: Hozott-e törvényt Szent István király a torlókról? In: *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. Szerk. TÖRÖK József. *Theologica Budapestinensia* 10. Budapest, 1994. 229–271.
- SOLYMOSI 1996a SOLYMOSI László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: *Mons Sacer* I. 481–498.
- SOLYMOSI 1996b SOLYMOSI László: Albeus mester összeírása és a pannonhalmi apátság tatárjárás előtti birtokállománya. In: *Mons Sacer* I. 515–526.
- SOLYMOSI 1996c SOLYMOSI László: A szőlő utáni adózás új rendszere a 13–14. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* 38 (1996). 1–43.
- SOLYMOSI 1997 SOLYMOSI László: Dusnok neveink előfordulásai a középkori Magyarországon. In: *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS Gábor, ZAICZ Gábor. Budapest, 1997. 372–386.
- SOLYMOSI 1998 SOLYMOSI László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Budapest, 1998.
- SOLYMOSI 2007 SOLYMOSI László: Szakrális rendeltetésű szolgálónépek az Árpád-korban. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. ÉRSZEGI Géza. Tihany, 2007. 13–30.
- SOLYMOSI 2009 SOLYMOSI László: Bortizedfizetés sátonnál. In: *Pénztörténet-gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. BESSENYEI József, DRASKÓCZY István. Budapest–Miskolc, 2009. 313–321.
- SÖRÖS 1899 SÖRÖS Pongrác: Komáromi vámpör a XIV. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 6 (1899). 478–483.
- SÖRÖS 1900 SÖRÖS Pongrác: A komáromi rév és vám 1373-tól 1490-ig. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7 (1900). 138–141.
- SÖRÖS 1901 [SÖRÖS Pongrác]: A bái vámról. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 8. (1901). 178–181.
- SÜMEGI 2008 SÜMEGI József: Szanai Gergely fia Pál, bái apát (1400–1424). *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 30 (2008). 265–279.
- SZABÓ I. 1976 SZABÓ István: *Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Sajtó alá rendezte: FÜR Lajos. Budapest, 1976.
- SZABÓ N. 2009 SZABÓ Noémi Gyöngyvér: Monasztikus férfikolostorok társadalmi kapcsolatai a 15–16. században a végrendeletek tükrében. *Századok* 143 (2009). 451–466.

- SZABÓ N. 2011 SZABÓ Noémi Gyöngyvér: Bencés apátságok társadalmi kapcsolatai a 14–16. századi Magyarországon. In: *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról.* (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 2.) Szerk. KÁDÁR Zsófia, MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András. Budapest, 2011. 133–147.
- SZABÓ P. 2008 SZABÓ Péter: Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon.* 317–339.
- SZAKÁLY 1968 SZAKÁLY Ferenc: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig. *Tanulmányok Tolna megye történetéből* I. Szekszárd, 1968. 9–60.
- SZÁNTÓ 1983 SZÁNTÓ Konrád OFM: *A katolikus egyház története.* I. kötet. Budapest, 1983.
- SZÉKELY 2000 SZÉKELY György: Az egyházi birtok és bérbeadása az Anjouk és a Luxemburgiak országaiban. *Agrártörténeti Szemle* 42 (2000). 15–30.
- SZOVÁK 1996 SZOVÁK Kornél: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének kezdetei (1244–1387). In: *Mons Sacer* I. 422–462.
- SZOVÁK 2001a SZOVÁK Kornél: Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: *Paradisum plantavit.* 35–47.
- SZOVÁK 2001b SZOVÁK Kornél: ...sub testimonio litterali eiusdem conventus... Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit.* 80–96.
- SZÜCS 1981 SZÜCS Jenő: Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. *Századok* 115 (1981). 3–65.; 263–314.
- TeSz* *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–IV. kötet. Főszerk. BENKŐ Loránd. Budapest, 1967–1984.
- TRINGLI 2000 TRINGLI István: Ákos sátorhelye – Ákosudvarhelye. In: „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. PITI Ferenc, SZABADOS György. Szeged, 2000. 655–671.
- TRINGLI 2001a TRINGLI István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája I. kötet, második rész. A honfoglalástól 1686-ig.* TORMA István közreműködésével szerkesztette ZSOLDOS Attila. Budapest, 2001. 75–194.

- TRINGLI 2001b A magyar szokásjog a malomépítésről. In: *Tanulmányok a középkorról* (Anacleta Mediaevalia I.). Szerk. NEUMANN Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 251–268.
- VALTER 1985 VALTER, Ilona: *Romanische Sakralbauten Westpannoniens*. Eisenstadt 1985.
- VALTER 2002 VALTER Ilona: Adatok a pásztói monostor gazdasági életéhez. In: *Historia est...Írások Kovács Béla köszöntésére*. Szerk. CSIFFÁRY Gergely. Eger, 2002. 425-436.
- VÉGH I–II VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*. I–II. (Monumenta Historica Budapestiensia XV–XVI.) Budapest, 2006–2008.
- WEZNZEL 1887 WENZEL Gusztáv: *Magyarország mezőgazdaságának története*. Budapest, 1887.

Szabó Noémi Gyöngyvér tudományos közleményeinek listája:

– Tanulmányok, közlemények

Bencés apátságok társadalmi kapcsolatai a 14–16. századi Magyarországon. In: *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról.* (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 2.) Szerk. KÁDÁR Zsófia, MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András. Budapest, 2011. 133–147.

Monasztikus férfikolostorok társadalmi kapcsolatai a 15–16. században a végrendeletek tükrében. *Századok* 143 (2009). 451–466.

Az egyháztörténet-írás irányai, műhelyei. Különös tekintettel a középkori magyar egyháztörténetre. *Vallástudományi Szemle* 5 (2009/2). 107–132.

A patai főesperesség egyház- és településszervezete a középkorban. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében – az erdélyi táj változásai.* Szerk. FÜLEKY György. Gödöllő, 2008. 87–93.

– Megjelenés alatt álló tanulmányok, közlemények

Bencés (pénz)gazdálkodás a késő középkorban: Garamszentbenedek példája. Közlésre elfogadva az „Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon” c. 2010 októberében megrendezett rendtörténeti konferencia tanulmánykötetében.

A kolozsmonostori apátság 15. századi szőlőtized jegyzékei. Közlésre elfogadva a *Fons* című folyóiratba.

– Recenziók

BOROS Gábor (szerk.): Reneszánsz filozófia. Recenzió. *Orpheus Noster* 2 (2010/1). 193–195.

BÉKÉSI Sándor (szerk.): Pius efficit ardor. A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában. Recenzió. *Orpheus Noster* 1 (2009/1). 143–146.

F. ROMHÁNYI Beatrix, LASZLOVSZKY József, SZAKÁCS Béla Zsolt (szerk.): Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Recenzió. *Vallástudományi Szemle* 5 (2009/1). 225–227.

VII. Térképek, képek jegyzéke

1. kép: Kolozsvár 1870 körül. JAKAB Elek: *Kolozsvár története. Világosító rajzai*. Buda, 1870. II/a. tábla. Internetes forrás: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=12956> – letöltés ideje: 2012. május 16.

2. kép: Ugyanennek a részlete (Kömál hegy).

3. kép: Kolozsvár térképe a 19. századból (pirossal jelölve a Kömál hegy) A Pallas Nagy Lexikona. Internetes forrás: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=565> – letöltés ideje: 2012. május 16.

4. kép: Kolozsvár látképe, 1617. Színezett metszet Braun-Hagenberg: *Civitates orbis terrarum* c. művéből. Forrás: SOLTÉSZ Erzsébet: *Régi magyar várak*. Budapest, 1993. 18. tábla.

5. kép: Kolozsvár a XVII. század közepén (a fellegvár felől, a bal alsó sarokban feltehetően a Kömál hegy). *Kincses Kolozsvár*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az utószót írta BÁLINT István János. I. kötet. 31. oldal. Internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/07500/07523/07523.pdf> – letöltés ideje: 2012. május 16.

1. térkép: A kolozsmonostori apátság Kolozs megyei birtokai (GYÖRFFY III. alapján).

2. térkép: A kolozsmonostori apátság oklevélből ismert malmai, erdői (GYÖRFFY III. alapján).

3. térkép: A kolozsmonostori apátság 1263-re hamisított oklevelében szereplő Küküllő megyei birtokai (GYÖRFFY III. alapján).

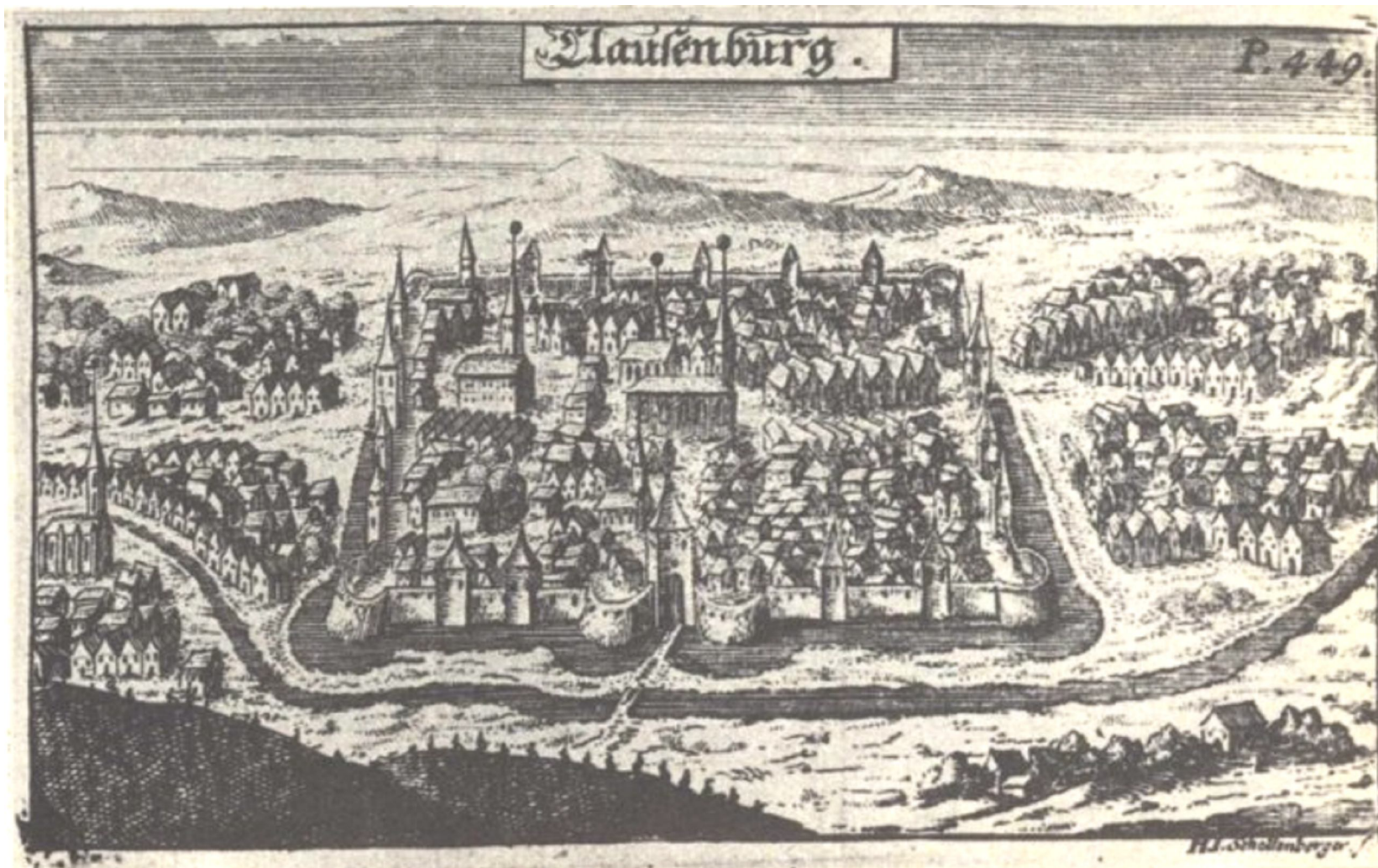
1. kép: Kolozsvár 1870 körül

2. kép: Részlet Tompa János 1870 körül, Kolozsvárról készült térképéről (a Kömál hegyről)

4. kép: Kolozsvár látképe, 1617

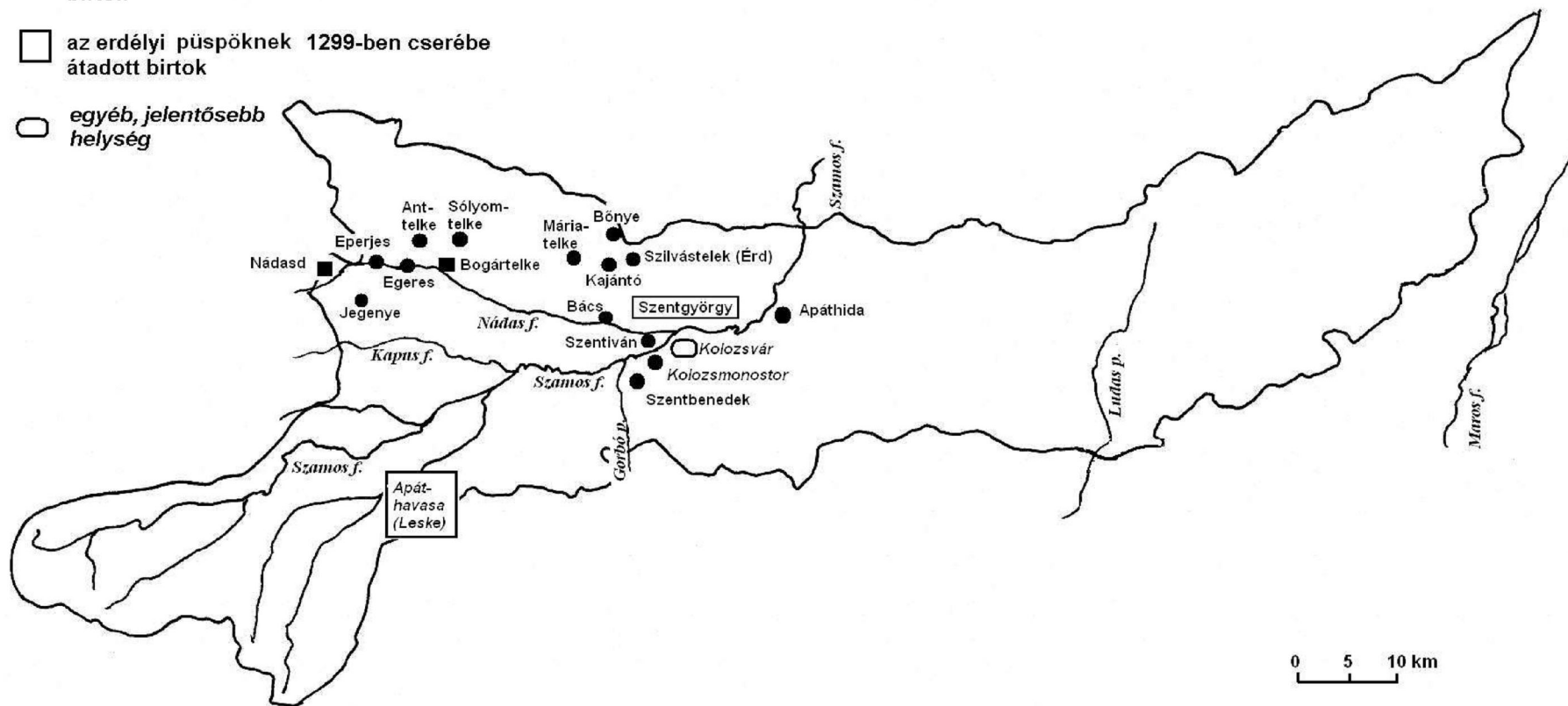

5. kép: Kolozsvár a XVII. század közepén

Jelmagyarázat

- a hamis oklevélben szereplő birtok
- az erdélyi püspöktől 1299-ben cserébe kapott birtok
- az erdélyi püspöknek 1299-ben cserébe átadott birtok
- egyéb, jelentősebb helység

A kolozsmonostori apátság 1263-ra [1370k.] hamisított oklevélben szereplő Kolozs megyei birtokai

1. térkép: A kolozsmonostori apátság Kolozs megyei birtokai

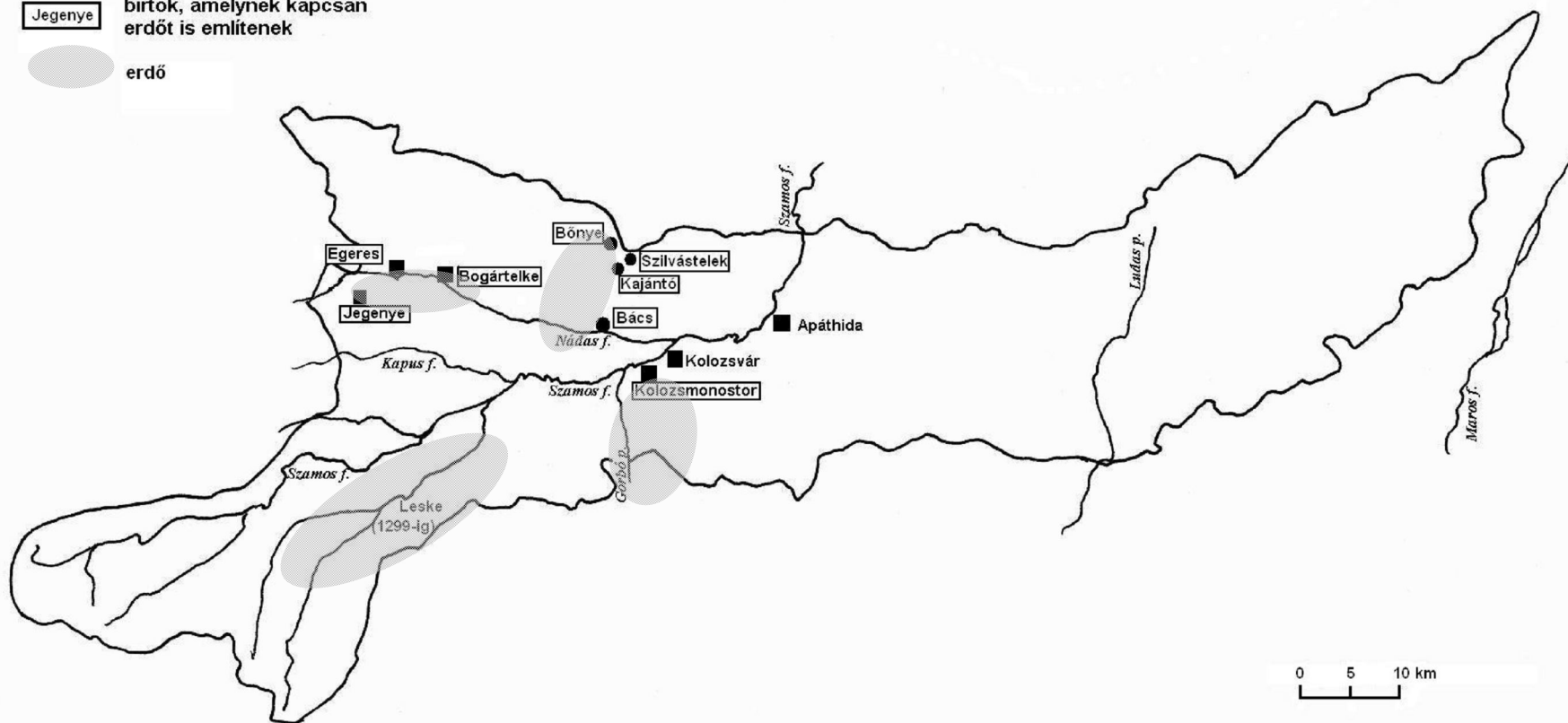
Jelmagyarázat

■ birtok malommal, malomhellyel

Jegenye birtok, amelynek kapcsán erdőt is említenek

erdő

A kolozsmonostori apátság okleveles említésekből ismert malmai, erdői

2. térkép: A kolozsmonostori apátság malmai, erdői

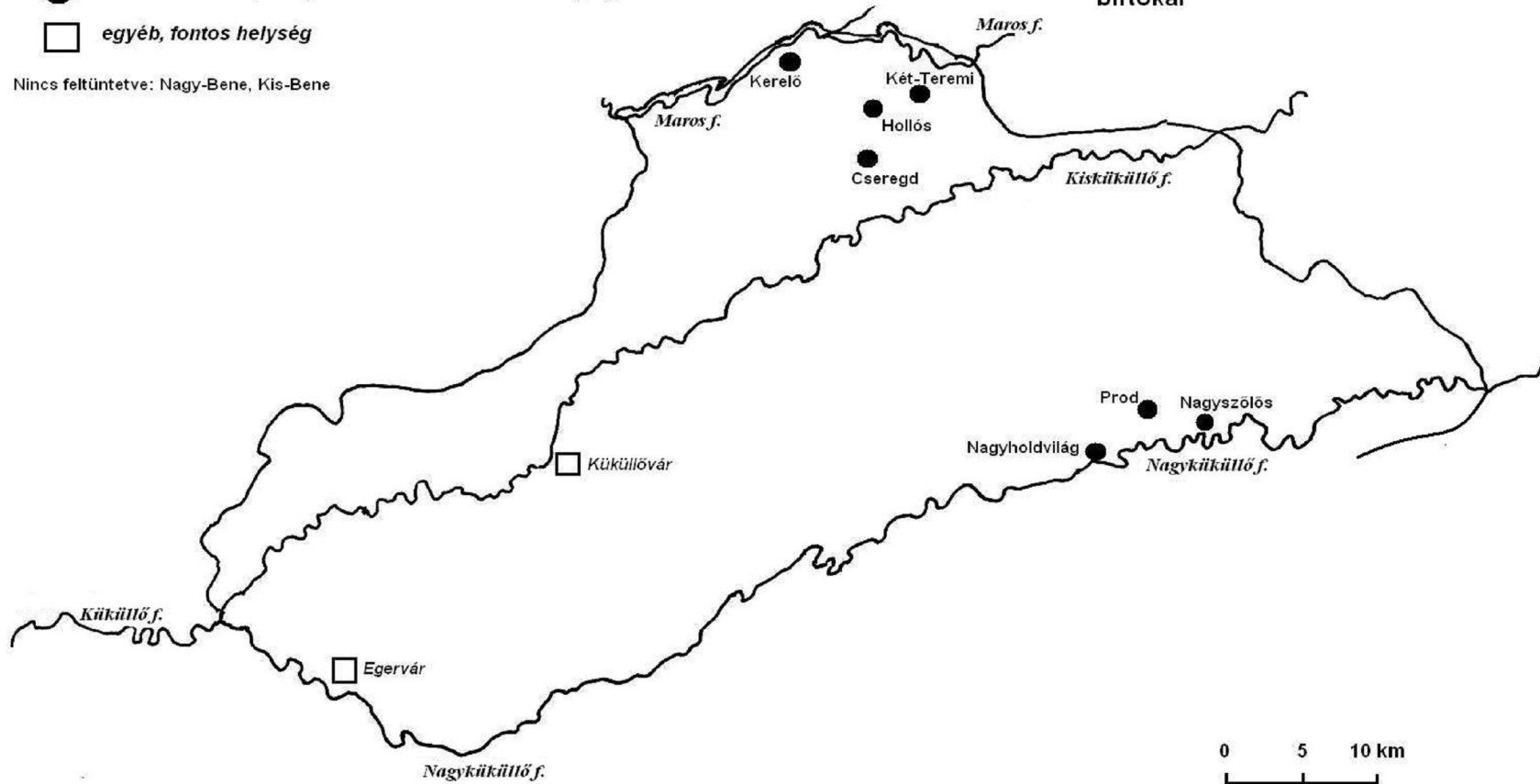
Jelmagyarázat

● az oklevélben apátság birtokaként feltüntetett helység

□ egyéb, fontos helység

Nincs feltüntetve: Nagy-Bene, Kís-Bene

**A kolozsmonostori apátság 1263-ra hamisított
[1370k.] oklevelében szereplő Küküllő megyei birtokai**

3. térkép: A kolozsmonostori apátság 1263-ra hamisított oklevelében szereplő Küküllő megyei birtokai